AFRIKA

DE AS 132

de AS

anarchistisch tijdschrift

Acht en twintigste jaargang, nr. 132, najaar 2000.
De AS verschijnt in vier afleveringen per jaar en is een uitgave van Stichting De AS, Moerkapelle.
ISSN-nummer 0920-3257.
Bestelling: door storting op postgiro 4460315 van de AS te Moerkapelle.
Jaarabonnement: ƒ37,50; buiten Benelux ƒ42,50.
Druk: BSG, Schiedam.
Zetwerk: Stichting Rode Emma, Amsterdam.
Adreswijzigingen: bij voorkeur per briefkaart, of per giro (verbeter het adres op de kaart) graag met vermelding van de postcode.
Reklamering: met vermelding van de laatste betaaldatum, als aangegeven in uw giro-administratie.
Nieuwe abonnementen: gaan in met het eerste nummer van de jaargang, tenzij anders aangegeven bij bestelling. Zonder opzegging worden abonnementen verlengd.
Adres: postbus 43, 2750 AA Moerkapelle.
Redactie: André Bons, Marius de Geus, Jaap van der Laan, Wim de Lobel, Hans Ramaer.
Redactieraad: Arie Hazekamp, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Freek Kallenberg, Judith Metz, Bas Moreel, André de Raaij, Sies van Raaij, Siebe Thissen, Rymke Wiersma, Hanneke Willemse.
Verder werkten mee: Jan Bervoets, Aat Brand, Cees Bronsveld (gastredacteur), Fadila, Karin van Haasteren (illustraties), Jojam Jora, P'tje Lanser, D.L. Nevin, Lucien van der Walt, Dick de Winter.
Publicatie van een bijdrage impliceert niet dat daarin of daardoor redactionele standpunten worden weergegeven.
Internet: http://www.geocities.com/deasnl

'BESCHAVING? VOORUITGANG? WIJ NOEMEN HET MOORD!'

Cees Bronsveld en André de Raaij

Een themanummer over een heel continent is een hachelijke onderneming. We kunnen 'Afrika' als een eenheid opvatten, niet omdat het een tamelijk losstaand element is van de landmassa waarvan ook Eurazië deel uitmaakt. Noch fysisch-geografisch, noch historisch-cultureel staat 'Afrika' op zichzelf. De Middellandse Zee, de Rode Zee en de Indische Oceaan hebben in de menselijke geschiedenis eerder verbindingen dan scheidingen gevormd - wij kunnen hier nu niet op ingaan, hoe interessant het ook zou zijn om er wel bij stil te staan.

'Afrika' is nu 'Afrika' door de Europese bemoeienis in de vorm van slavenhandel, kolonialisme en 'integratie in de wereldeconomie' - de speciale vorm van agressieve opdringing van de Europese afwijking van het 'algemeen menselijk patroon' (de historicus Jan Romein), die ten opzichte van Afrika

anders was dan tegenover Amerika, Australië of Azië. Niet fundamenteel anders - maar anders niettemin. Basil Davidson stelt dat de algemene houding ten aanzien van Afrika bepaald is door wat Hegel erover ten beste meende te moeten brengen: "Afrika is een continent zonder geschiedenis, een land van kinderen, gehuld in het duister van de nacht."[1] Uitspraken die het 'beschavende' kolonialisme, en daarmee het racisme, moesten rechtvaardigen[2] en waarvan we niet zeker zijn dat ze niet ook in sommige kringen van 'witte' anarchisten, waarin men ook graag in de Vooruitgang geloofde, gemeengoed waren.

Hebben Nederlandse anarchisten iets met 'Afrika'? Volkskrantredacteur Wim Bossema, Afrikaspecialist van deze zelfverklaarde kwaliteitskrant, schreef eerder in *De Vrije (Socialist)*. En als waarnemend ambassadeur bij de Verenigde Naties sprak Albert Helman, toen nog tegen de geest des tijds, zijn afkeuring uit over de Zuid-Afrikaanse apartheid. Daarmee zijn we er, vrezen we, wel zo ongeveer. Ook verder is 'Noord-'Europa niet best vertegenwoordigd. Basil Davidson, die eerder nog een 'nationalistisch' standpunt had, trekt in *The black man's burden*[3] uit de werking van het Europese importproduct 'staat' libertaire conclusies. Een late roeping, maar toch. En Hans Paasche, die in dit nummer apart behandeld wordt, koos op grond van zijn ervaringen als koloniaal militair de libertaire richting. Voor een grotere anarchistische betrokkenheid bij 'Afrika' moeten we zoeken in Zuid-Europa, waar ook de grotere revolutionaire traditie van het anarchisme te vinden is.

De opstand onder leiding van Franco in 1936 tegen 'de Republiek' werd gevoerd met 'Moorse' troepen en door het Vreemdelingenlegioen in Marokko. Een situatie die aanleiding gaf tot de ergste anti-'Afrikaanse' sentimenten aan de republikeinse zijde. Ook bij de anarchisten, die in het kader van het eenheidsfront tegen de fascisten het plan Marokko onafhankelijkheid te verlenen onder de oude leider Abd El-Krim lieten varen. Dit verraad aan het antikoloniale verleden van de Spaanse anarchisten heeft uiteraard de contrarevolutie alleen maar verder versterkt. En het was ooit anders geweest: de *Semana tragica*, de acties en stakingen in Barcelona in juli 1909, gingen juist tegen de koloniale campagne in Marokko en ook de eerste staking van de anarcho-syndicalistische vakorganisatie CNT (1911) was hier tegen gericht. En om het beeld nog even verder recht te trekken, vermelden wij dat in de Colonne van Durrutti Marokkanen hebben meegevochten.

Italiaanse anarchisten verzetten zich tegen het bloedige koloniale avonturisme in Eritrea, Abessinië en Libië. Malatesta was in 1882 in Egypte toen officieren in opstand kwamen tegen de Britse overheersing. De opkomende anarchistische beweging keerde zich tegen het dreigende kolonialisme, dat in hetzelfde jaar inderdaad toesloeg in Egypte. Onder (Zuid-)Europese arbeiders in Egypte was het revolutionaire syndicalisme sterk en het trok ook 'inheemse' arbeiders aan. Het is een interessante vraag in hoeverre dit Europese anarchisme aansloot bij de libertaire onderstroom in het soefisme, dat in Egypte in 'geheime genootschappen' georganiseerd ook in de vakbeweging doorwerkte. De anarchistische stroming in Egypte heeft echter geen stand gehouden tegenover het 'nationalisme'.

Ook Mozambique, met name Lourenço

Marques (Maputo), had een anarcho-syndicalistische beweging tot het fascisme in het 'moederland' Portugal toesloeg. En een belangrijk 'Europees' anarchisme was en is te vinden in Zuid-Afrika, waar wij volgend jaar op terugkomen. De Industrial Workers of the World hadden nog een stevige voet aan de grond in Sierra Leone en Liberia, toen deze landen implodeerden.

Het anarchistisch syndicalisme is ook in Algerije 'ingevoerd' door Europese arbeiders. Het bleef echter niet beperkt tot de *pieds noirs*. 'Inheemse' en 'Europese' anarchisten riepen bij het eeuwfeest van de Franse bezetting van Algerije in 1930 de leuze die boven deze inleiding staat. En het is de vraag in hoeverre de anarchistische traditie in Algerije, die ook weer het 'nationalisme' niet overleefd leek te hebben, weer boven kwam in de zelfbeheerbeweging van 1962, waarover elders in dit nummer meer.

Men zou het anarchisme een inbreuk op de Europese inbreuk op 'het algemeen menselijk patroon' kunnen noemen. Het zou dan ook niet zo vreemd zijn, dat het aansloot bij plaatselijke stromingen in Egypte, Algerije en Zuid-Afrika bijvoorbeeld. Dat er staatloze volkeren in Afrika waren en misschien nog wel zijn is juist minder bijzonder dan de Europeanen in hun eigenwaan menen.[4] Het 'nationalisme', met zijn fixatie op de staat, die zich bij uitstek in Afrika een moordmachine toont, is een duidelijker Europees-Noordamerikaans importproduct. In de zwakste schakels breekt de keten van het wereldomvattend kapitalisme; IMF en Wereldbank werken aan dit breken juist uitdrukkelijk mee.

Het kolonialisme introduceerde de 'stam' en het 'tribalisme', wat leidt tot het gevecht om de buit die de staat vormt - het gevecht dat op zoveel plaatsen gevoerd wordt in Afrika, waarbij mensenlevens geofferd worden op een schaal die alle verstand en in feite gevoel te boven gaat. We behandelen verderop Rwanda, Soedan, Nigeria en Kongo. 1,7 miljoen naamloze doden in Kongo de afgelopen twee jaar - het is een cijfer, en een cijfer dat niet of nauwelijks de krant haalt. De krant is er niet om de gevolgen van de instorting van het kapitalisme breeduit te meten. De krant is er om 'Afrikanisme', een variant op Saids 'oriëntalisme', uit te venten: met 'stammenstrijd', Kabila 'als dorpshoofd' en Nigeria dat 'niet overal eng is' (bloempjes uit *NRC-Handelsblad* van oktober 2000). Het betreft langzamerhand een patroon, de imploderende staat in Afrika. Net als in de 'ontwikkelde' wereld wordt er een programma van 'ontstatelijking' en 'privatisering' doorgevoerd, waarbij de sociale voorzieningen en het onderwijs worden 'afgeslankt' en bijvoorbeeld (thans in Ghana) de drinkwatervoorziening 'aan de markt' wordt overgelaten. Zo 'ontwikkelt' het kapitalisme verder. "Whatever happens, we have got/the Maxim gun, and they have not" dichtte de Engelse libertair Belloc in de begintijd van het kolonialisme met nauwelijks verdraaglijke ironie. Welnu, 'ze' hebben nu de geweren, de 'beschaving' is geleerd en overgenomen.

En juist onder deze omstandigheden van verval van wat vrijwel nooit geweest is organiseren mensen hun leven - op een manier die moet overeenkomen met wat anarchisten in de Europese sfeer voorstaan. In die zin alleen kunnen wij instemmen met een kreet als 'Afrika - continent van de toekomst'. In dit nummer komen voorbeelden van bij plaatselijke tradities aansluitend an-

archisme aan de orde, uit Nigeria en Uganda.

Wij bieden dit nummer aan in het besef dat wij nog allerlei zaken buiten nadere beschouwing hebben moeten laten: het 'Europese' Afrikabeeld in het algemeen en een bijbehorende beoordeling van het kolonialisme; het panafrikanisme, dat in zijn consequenties interessante anarchistische trekken gehad zou moeten hebben (maar gekaapt is door 'nationalisten'); de (her-)privatisering van het leger, die juist in Afrika eerder plaatsvond dan overal elders (uw krant heeft het dan over 'huurlingen'); de antropologie met maatschappijkritische projecties van bijvoorbeeld Colin Turnbull; de ontwikkelingen in 'de hoorn van Afrika'; het lot van de Ilois, de bewoners van de Chagos-archipel, integraal gedeporteerd naar Mauritius 'waar wij bij waren' – de schanddaden van het kolonialisme voortgezet - en ook de lijst van wat ontbreekt kan niet uitputtend zijn.

Het Zuid-Afrikaans anarchisme krijgt zijn eigen plaats in het komende Achtste Jaarboek Anarchisme in de vorm van een artikel van Lucien van der Walt uit Johannesburg, dat te groot uitviel voor opname in dit themanummer. Zonder het kijkje in zijn dissertatie dat hij ons gegeven heeft zou de strekking van deze inleiding aanzienlijk negatiever over 'het anarchisme' ten opzichte van Afrika zijn geweest - dus wij kunnen hem niet genoeg dank zeggen. En wat de samenstellers betreft - niet-westers socioloog en migranten-onderzoeker, Cees Bronsveld, en politicoloog en 'Afrika'-redacteur van diverse bladen, André de Raaij, - komen wij spoedig terug op dit continent en zijn bewoners.[5]

NOTEN

(1) Interview met Basil Davidson in *Internationale Samenwerking*, november 1997, p. 22. Het desbetreffende citaat ligt ook ten grondslag aan het betoog van Raymond Corbey, *Wildheid en beschaving - de Europese verbeelding van Afrika*; Baarn 1989, p. 7-8. – (2) Zie voor een kritiek op de vooroordelen die een belangrijke functie binnen de koloniale en postkoloniale ideologieën vervulden de antropoloog Eric Wolf (*Europe and the people without history*; UP, Berkely 1982). - (3) Basil Davidson, *The black man's burden. Africa and the curse of the nation-state*; Random House, New York 1992 (Ned. vertaling 1994). - (4) Zie onder andere Harold Barclay, *People without Government. An Anthropology of Anarchism*; Kahn & Averill/Cienfuegos Press, London 1982. Besproken in *De AS* 61 (1983). - (5) Een fraai artikel dat niet ongenoemd mag blijven, is dat van de Afrikanist Rob Buijtenhuijs, 'Moeten we Afrika afschrijven? De kansen van een verloren continent', in *Vrij Nederland*, 18-6-1994.

STUDIEDAG MIGRATIE

De Werkgroep Andere Tijden organiseert op zaterdag 20 januari 2001 in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Cruquiusweg 31 in Amsterdam, een studiedag over Nederlandse migratie - vroeger, nu en morgen. Op het programma staan een zestal lezingen en een forumdiscussie. Aanvang 10.00 uur. Kosten ƒ25,= (studenten en baanlozen ƒ15,=), inclusief lunch (aanmelden per e-mail: age@iisg.nl).

DE POLITIEK VAN HET MASSAGRAF

Over het kolonialisme en zijn gevolgen

André de Raaij

Bilad as-Soedan, het land der zwarten, was de gangbare Arabische aanduiding voor de streken waar de mensen donkerder zijn. Het Griekse Ethiopië en het Berberse Guinee betekenen het zelfde. Tot omstreeks 1960 was het eerder een breed geografisch begrip dan een enkele aanduiding voor één staat: in Frans West-Afrika lag een Frans Soedan, dat deel uitmaakte van de kortstondige Mali-federatie en dat bij de onafhankelijkheid de naam van dit oude koninkrijk heeft aangenomen.
De huidige staat Soedan was tot 1956 de Anglo-Egyptische Soedan, officieel een condominium van Groot-Brittannië en Egypte maar aangezien het eerstgenoemde land het tweede tot protectoraat had gemaakt, viel het nogal mee met het Egyptische meebesturen. Het grote gebied tussen Opper-Egypte en Evenaar is de grootste staat van Afrika. Of althans, dat zou het zijn als er ooit effectief gezag uitgeoefend was over het gehele gebied. De pretentie is er, en daarbij de 'staatsvormende' behoefte van het numeriek overheersende noordelijke, Arabisch-islamitische deel. In de gangbare mediavertogen is dit Arabische deel steeds in oorlog met het door Afrikanen en merendeels christenen bewoonde zuiden.
Dit ideologische taalgebruik is zo gangbaar dat ik nog maar even herhaal dat het hier om het grootste land van Afrika gaat waarvan men mag aannnemen dat alle inwoners zich dus in Afrika bevinden. Er wordt bedoeld dat de zuiderlingen negers zijn, niet-islamieten, niet-Arabischtaligen. Dat het 'noorden' niet homogeen Arabisch is en al helemaal niet homogeen islamitisch, moet zeker ook vermeld worden. De berichtgeving over dit land weerspiegelt ongeveer het gehele eurocentrisch-racistische complex.

Het begint al met de geschiedenis. Ik werd aan het zoeken gebracht door Paul Robeson, de zanger met de gouden basstem, zoon van een slaaf, in zijn *Patterns of folk song*. Hierin noemt hij de Kerk van Soedan als deel van de oosterse traditie van Byzantium. De Kerk van Soedan? Hiermee kon Robeson niet het bekeerlingendom van het zwarte zuiden bedoelen en ook niet de Koptisch-orthodoxen die na de verovering door Egypte in dit gebied zijn komen wonen. Had hij het mis of wist hij meer over de geschiedenis van dit land?

Robeson had het juist. Uit nader onderzoek leerde ik dat het christendom al in de derde eeuw gevestigd was in Nubië, thans het noordelijkste deel van Soedan en dat in de loop van de volgende paar eeuwen verschillende rijken zuidelijker langs de Nijl een vorm van oosters christendom hadden aangenomen. In Dongola heeft een zeer grote kathedraal gestaan, die het als zodanig tot 1317 heeft volgehouden. Het laatste christelijke rijk, Alwah geheten, heeft tot de zestiende eeuw standgehouden, waarna dit laatste zelfstandige christelijke rijk in Noord-Afrika voor de druk van Arabische bedoeienen bezweek. In een eurocentrisch wereldbeeld is het christendom 'westers', Europees. Dat dit niet houdbaar is voor de eenvoudigste his-

torische beschouwing, zal niets aan dit eurocentrisme afdoen.[1]
Zelfs de vorming van het land dat nu de naam Soedan draagt is niet in de eerste plaats aan Europees (Brits) ingrijpen in Afrika te danken. De nominale soevereiniteit van het steeds zelfstandiger binnen het Osmaanse Rijk optredende Egypte werd omstreeks 1820 gevestigd. Als Egypte in 1882 'Brits protectoraat' wordt, volgt de Soedan niet willoos: bloedig onderdrukte opstanden en Franse aanspraken hielden het Britse leger tot 1898 bezig met de vestiging van koloniaal bestuur. Er is sprake van geweest de zuidelijke, 'zwarte' provincies deel te maken van Brits Oost-Afrika (Kenya en Uganda), maar het is niet gebeurd. En dus is het zuiden nog vóór de onafhankelijkheid in opstand gekomen tegen de dreigende 'noordelijke' overheersing (1955). Afgezien van een onderbreking - een vredesovereenkomst die na elf jaar door de 'noordelijke' regering verbroken werd - duurt de opstand voort. De oorlog is nader gecompliceerd door aangescherpte onderlinge tegenstellingen in het zuiden, waarbij allerhande belangen een rol spelen. Er is olie gevonden in dit tot nu toe zeer onderontwikkelde gebied. De 'noordelijke' regering geeft concessies uit.
Het is klaarblijkelijk wel interessant om wapens te leveren aan de 'zuidelijke' strijdgroepen, maar een internationaal initiatief om een beschaafde oplossing van een al zo lang voortslepend conflict te bewerkstelligen heeft een onzichtbare prioriteit. Het bewind dat in de internationaal erkende staat Soedan de macht vertegenwoordigt, wordt in Washington als internationaal-terroristisch aangemerkt. Men kan als het zo uitkomt eens een bom op een fabriek in Soedan gooien, maar terrorisme binnenslands zal niet gestraft worden. De 'noordelijke' regering kan doorgaan 'zuidelijke' steden te bombarderen, mensen uit te hongeren, dwangarbeid in te stellen die niet van slavernij is te onderscheiden en intussen - wat langs parlementaire weg nooit gelukt is - ook nog voor het hele land 'islamitische wetgeving' in te voeren.
De meest gangbare beelden van verhongerende zwarte mensen, in krant en op televisie, komen uit Soedan, al bijna twintig jaar. Het went, want alles went. Hoeveel mensenlevens het conflict intussen gekost heeft, valt niet te becijferen - is het nog binnen de marge van één miljoen of gaat het om miljoenen inmiddels?[2] In 1970 gaven de (toen nog bestaande) Franse linkse intellectuelen een gewaagde verklaring uit, waarin zij de oorverdovende stilte rond Soedan opmerkten. De belangrijkste vraag die 'links' stelt is: zijn de slachtoffers van deze oorlog wel links? Nee, dat zijn ze niet, het zijn 'maar gewoon' mensen, en al wennen de beelden van uitgehongerde mensen op televisie, voor de uitgehongerden zal het nooit wennen. Ze gaan 'gewoon' nodeloos dood.

SLAVENHANDEL

Als de nieuwe, onafhankelijke staten van Afrika niet uitsluitend het maaksel zijn van Europese imperialistische mogendheden - en er valt iets voor te zeggen dat veel van die grenzen niet uitsluitend zo maar getrokken zijn -, waarom moesten de meeste landen dan die koloniale naam houden? Vooral de Franse ex-koloniën danken hun namen aan Franse patronen van naamgeving: Ifriqiya, waar het hele continent naar vernoemd is, kreeg zelf de naam van zijn hoofdstad, Tunis; een hele reeks departement-achtige riviernamen voor

landen in de grote stukken voormalig Frans West-Afrika en Equatoriaal Afrika. Maar dan ook weer niet consequent: Ivoorkust. Het is alsnog een hoon ten opzichte van het werelddeel en zijn inwoners, een land naar een exportproduct te noemen. Kameroen, naar het Portugese woord voor een groot soort garnaal, voert die garnaal - bij wijze van zelfspot? - in zijn wapen. De Goudkust werd bij onafhankelijkheid Ghana, hoewel het huidige Senegal historisch gesproken eerder die naam zou moeten voeren. En hoe had de volkrijkste staat van Afrika kunnen heten?

De kust aan de Golf van Guinea heette tot in de twintigste eeuw eenvoudigweg Slavenkust, naar het belangrijkste exportproduct. Slavernij is geen Europese uitvinding, er is echter dit 'maar': op geen plaats en in geen tijd zijn slaven, mensen dus, als verhandelbaar ding zonder rechten beschouwd, zoals in de opkomende Democratische Markteconomie (zo moeten we het kapitalisme thans noemen). De bereidheid mee te werken aan deze 'handel' die de witte Europeanen ontmoet hebben in Afrika is een gevolg van deze houding ten opzichte van mensen, niet iets wat er handig bij uitkwam en toch al aanwezig was. De grootschalige mensenroof is ruim drie eeuwen doorgegaan, alleen al de morele gevolgen werken in de vier betrokken continenten tot vandaag door (dacht u echt dat het racisme aan deze 'handel' voorafging, in plaats van er een rechtvaardiging voor te vormen?).

Omdat de Democratische Markteconomie niet graag aan haar geschiedenis herinnerd wordt, moest er een andere naam komen voor de Slavenkust. De mare wil, dat de vriendin van de koloniale Britse gouverneur Lugard, vroeg hoe die grote rivier in het midden van de Britse onderhorigheid heette. 'De Niger', was het antwoord. 'Waarom noem je het dan niet Nigeria?' En zo is geschied - als het niet waar is, is het goed gevonden.

Het is niet uniek dat er in deze grote hap op de kaart van West-Afrika mensen bijeengebracht werden die het voordien misschien niet zo goed met elkaar konden vinden. Het is meer voorgekomen, en voorzover er staten imploderen in Afrika is de 'etnische' (in verband met Afrika heeft men het nog steeds graag over 'tribale') component in het conflict niet de hoofdoorzaak van de vijandelijkheden.

Het had goed kunnen gaan in Nigeria, zelfs als er geen traditioneel Brits verdeel-en-heersbeleid was gevoerd, als er geen 'stammen' waren uitgevonden door de kolonialen, met 'hoofden' die een rol in indirect bestuur moesten spelen. De corruptie - gevolg van de combinatie van dit verdeel-en-heersbeleid en de op export naar de noordelijke wereld ingerichte economie, die 'de staat' als belangrijkste binnenlandse nijverheid overliet - had niet de proporties hoeven aannemen die zij in Nigeria heeft aangenomen. Zonder de afgunst, die deze staat als buit voor 'tribale' elites oproept, was er geen afscheidingsoorlog geweest. Maar de Democratische Markteconomie heeft nu eenmaal haar betreurenswaardige schaduwzijden die zich op hun grootste schaal in het zuidelijk deel van de wereld voordoen.

De staatsgreep die op 15 januari 1966 een einde maakte aan het corrupte parlementaire bestuur in Nigeria beoogde wellicht een revolutie te zijn, een afrekening met het neokoloniale verleden. Misschien - maar zelfs als zoiets mogelijk was, is het in ieder geval niet gebeurd. Het land dat nog maar amper

een leger had, is sindsdien een leger met een land geworden. Als het eerste militaire bewind de federale structuur afschaft, slaat het - vaak als homogeen islamitisch voorgestelde - 'noorden' van Nigeria terug tegen wat een Igbo-complot heet te zijn (29 juli 1966). Na enige verwarring komt de 'noordelijke' christen Yakubu Gowon als militair staatshoofd naar voren. In het noorden vinden intussen ongestraft massale pogroms plaats tegen (zuid-)oosterlingen, van wie de Igbo de grootste groep zijn, maar zeker niet het enige doelwit van de moordpartijen. Er vallen tienduizenden doden, de inwoners van de Oostelijke deelstaat vluchten in paniek uit het noorden weg.
Zoals het landen die de zegeningen van de Democratische Markteconomie ondervinden betaamt is de landbouw van Nigeria intussen ingericht op handel, de export naar Europa en Noord-Amerika. Cacao, pinda's, oliepalmen hebben de plaats ingenomen van gewassen die ter plaatse gebruikt zouden worden. Zoals in Europa in de dagen van de Industriële Revolutie wordt het grootste deel van de bevolking in Afrika in de twintigste eeuw op een eenzijdig dieet gezet. De gebreksziekte bij uitstek, behorend bij dit dieet, is het beeld van het 'hongerende Afrikaanse kindje', kwashiorkor.
De ziekte is een moderne verworvenheid. Ze kwam al voor in Oost-Nigeria, maar niet endemisch. De toevloed van anderhalf miljoen vluchtelingen uit het noorden veroorzaakte een grote druk op de voedselvoorziening en doordat de federale overheid doof bleef voor de noden, blokkeerde de deelstaatregering van Oost-Nigeria de afdracht van gelden aan de federale overheid. Deze reageerde met een totale blokkade van het Oosten. Reden genoeg om de federale overheid de rug toe te keren, zou men zeggen, maar de eigenlijke aanleiding tot het afscheiden van het Oosten onder de naam Biafra was een federaal decreet waarbij een aantal nieuwe deelstaten werd ingesteld (30 mei 1967).

BIAFRA

Hoe graag ik het ook zou willen, er is nu geen tijd en plaats hier een afgewogen verhaal te geven van de geschiedenis van deze afscheiding waaraan zoveel vragen vastzitten. Biafra (een historische naam die eerder bij Kameroen zou horen) was als staat uiteraard niet boven kritiek verheven. Er is niet alleen militaire agressie van 'federale' zijde geweest, Biafraanse troepen zijn tot dicht bij de federale hoofdstad Lagos opgerukt. Er zitten messianistische trekken aan het onafhankelijkheidsstreven: de charismatische president Ojukwu, het symbool van de opgaande zon in de vlag, een opbloei van allerhande geloofsuitingen in de 'Biafraanse' tijd, het besef in de eerste 'zelfgemaakte' onafhankelijke staat van Afrika te leven[3] - het moet de Igbo als staatsdragend volk langer hebben doen doorstrijden dan in feite mogelijk was. 'Biafra' staat voor 'honger', in de mediagestuurde herinnering. En honger is er geleden: veroorzaakt door de druk van overbevolking, verder verscherpt door naar steeds kleiner wordend gebied vluchtende massa's, en de voortdurende blokkade.
'A quick kill', daarop rekende het neokoloniale Labourbewind in Londen, gesteund door de Tories (de Liberalen toonden zich een beschaafde partij binnen de Britse verhoudingen, maar hun stem maakte niets uit). De eenheid van de schepping van de United Africa

Company, inmiddels onderdeel van de Nederlands-Britse 'multinational' Unilever, diende bewaard te worden zodat de Britse regering haar volle gewicht in de schaal van de federale junta legde. De Sowjet-Unie sloot zich hierbij aan.
Bij gebrek aan Nigeriaanse luchtmacht (dan nog) vlogen, zoals ook in Soedan, Egyptische piloten om bombardementen uit te voeren op Biafra. De wapens van Biafra zouden van de 'vrije markt' komen, maar de Franse regering had eigen belangen na te streven. Aan beide zijden vochten huurlingen mee maar nu het duidelijk was dat 'Bob Denard' in feite steeds Frans agent was geweest, was de Franse betrokkenheid bij Biafra weer wat duidelijker geworden.[4] Neokoloniale projecten spelen bij ongeveer ieder gewapend conflict in Afrika mee, zonder dat de aanleiding of oorzaak van de strijd wortelt in deze projecten.
Maar wat de Franse bedoelingen ook geweest mogen zijn, de Franse oliemaatschappij Total deed, net als alle andere oliemaatschappijen, zaken met Lagos, niet met Biafra. Dankzij logistieke steun van Shell had het 'federale' leger al snel de oliegebieden in handen. Inmiddels werd 'Biafra' echter meer dan een afgescheiden deelstaat die tegen een overmacht vocht. Het werd equivalent van 'honger'. Meer dan de angst voor bombardementen of voor het optreden van het federale leger (dat zich naar omstandigheden behoorlijk gedisciplineerd en 'fatsoenlijk' gedragen heeft in de heroverde gebieden, ook al was de retoriek anders) was er gegronde reden voor schrik voor de federalen door het gemak waarmee de bevolking aan honger werd blootgesteld. Hoeveel doden zijn er gevallen door de uithongeringsblokkade? Zoals zo vaak met betrekking tot Afrika verlaten we het terrein van alle mogelijke zorgvuldigheid. Men zou kunnen, nee moeten zeggen: iedere dode is er een te veel, maar er kan nog steeds gemarchandeerd worden over een half tot anderhalf miljoen dode Biafraanse mensen ten gevolge van deze honger.[5]
Op de symbolische datum 15 januari 1970 gaf Biafra het op. De gevreesde moordpartijen bleven uit, de Igbo werden snel gereïntegreerd in het gehele Nigeria - zonder de voorgeschiedenis van uithongering, en het vervolg van voortdurende corruptie en uitbouw van een militair regime, zou men de afwikkeling nog redelijk beschaafd hebben kunnen noemen. Maar het leger, zo enorm gegroeid door de oorlog, nam bezit van het staatsapparaat. Dit is tot op heden zo gebleven.

In 1994 is herstel van - hoewel, wat nooit geweest is kan men niet herstellen - de instelling van een parlementaire democratie onder Mashood Abiola door de militairen gesaboteerd, waarna het afschuwelijke intermezzo van Sani Abacha (de man van Frankrijk) is gevolgd. En - bittere ironie van de geschiedenis - juist nu een vorm van parlementaire democratie is ingesteld laait 'etnisch' geweld grootschalig op, zoals in 1966. Er is zelfs een Beweging voor Herstel van de Soevereine Staat Biafra (MASSOB) actief, hoewel het 'etnisch' geweld nu op een oorlog van allen tegen allen begint te lijken.
Maar laat ik even terugblikken op de argumenten waarmee er in 1970 op dit massagraf gestampt werd. Evenmin als destijds wil ik mijn handen bevuilen aan namen van menig lieveling van links die dit stampen beoefend heeft (de slachtoffers waren niet links, tenslotte). De redeneringen waren ongeveer zo:

- Er was een handjevol staten dat Biafra erkend had. Eén daarvan was Haïti, een van de abjectste regimes ter wereld, zeker - maar Nigeria werd erkend door alle regimes ter wereld, Haïti incluis. Sterker nog, Haïti erkent Nederland![6] Toch werd Biafra deze erkenning aangerekend. Hetzelfde schijnargument werd aangevoerd tegen de wapenleveranties aan Biafra via de Portugese kolonie Sao Tomé. Het gold in 1970 niet als links om op het tegenbeeld van de Sowjetsteun aan Nigeria te wijzen, dat was anticommunisme...

- Biafra bespeelde de openbare mening via een reclamebureau, dat de hongerende kindertjes exploiteerde. Wat kon men tegen zoiets zeggen? Mocht Biafra geen eigen propaganda-apparaat hebben? En werd er dan niet gehongerd? Nogmaals: al was er maar één kind verhongerd - de stampers op het massagraf zullen op cijfers afdingen, nog steeds. Een bijbehorend schijnargument: 'kwashiorkor was al endemisch'. Afgezien van de onjuistheid hiervan, was de blokkade daarmee gerechtvaardigd?

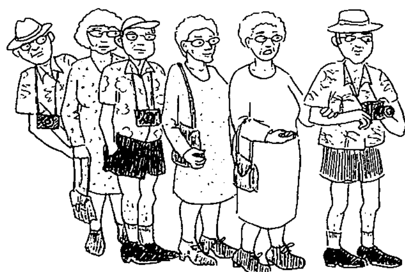
- Dat de ex-koloniale mogendheid en de oliemaatschappijen de 'federale' zijde steunden, maakte in de volgende schijnredenering niet uit: Biafra was een potentieel olieland en wilde de opbrengst niet delen met de rest. Er werd een parallel gelegd met Katanga, dat zich juist met steun van de mijnbouwmaatschappijen en de oud-koloniale overheid al een week na de onafhankelijkheid van Kongo afscheidde. Katanga was 'rechts', Biafra=Katanga, en dus een rechts complot (de Sowjet-Unie had het goed bekeken!).

- Als 'we' de ex-koloniale grenzen in Afrika ter discussie stellen is het einde zoek. En Nigeria is toevallig wel het grootste en mogelijk sterkste Afrikaanse land en moet dus in stand gehouden worden.[7] Met andere woorden: zelfbeschikkingsrecht is eigenlijk niet iets voor Afrika. Geen democratische verkiezing of referendum heeft ooit uitgewezen hoe de Biafranen er zelf over dachten. Dat werd voor hen gedaan, in dit geval door dit soort ideologen. Ik weet niet uit welke bron je gedronken moet hebben om zo te redeneren, maar ik spuw er bij dezen in.

Het zij mij vergund dat ik de volgende persoonlijke kanttekening maak. Ik heb mij als lid van het Biafra Aktie Comité destijds vruchteloos ingezet voor erkenning van dit land door de parlementaire democratie Nederland. Behoudens de PSP was er niemand te vinden voor de Biafraanse zaak, op parlementair niveau. Binnen de kerken was enige sympathie, doordat deze bij de hulpverlening tegen de hongersnood betrokken waren. Daar bleef het bij, al hebben de Ideologen het voorgesteld alsof Biafra 'de' sympathie van 'de' Nederlander had, waarbij het woord 'sentimenteel' niet geschuwd is. Een blik in een neokoloniale, racistische beerput was deze confrontatie met de Linkse Ideologen - en mijn weerzin is dertig jaar later onverminderd.

Deze blik, en het onomstotelijke feit dat er voor de staatsraison van Nigeria of Biafra zoveel mensen gedood zijn, was voor mij de reden voor het anarchisme te kiezen - een keuze die ik nooit zal betreuren. Ik sluit dit stuk af met dezelfde afsluitende zin waarmee ik de ideologen destijds in mijn allereerste 'politieke' stuk afdeed: Laten we ze vergeten.

Van weinig Afrikaanse landen zijn de contouren af te lezen uit een natuurkundige kaart - Kongo Vrijstaat, Belgisch Kongo, Zaïre, Democratische Re-

publiek Congo is een van de uitzonderingen. Er zijn op het Congres van Berlijn in 1885 wat rechte lijnen getrokken om het particuliere wingewest van de Belgische koning af te bakenen, maar het stroomgebied van de rivier is duidelijk aan te geven. Het is een retorische stoplap: natuurlijke grenzen maken nog geen levensvatbaar land. De misdadige exploitatie namens koning Leopold, meester in het afhakken van ledematen, werd gevolgd door wat nog steeds koloniaal wanbeheer mag heten, dat eindigde met het 'opleveren' van een land waar zo goed als geen enkele 'inheemse' een hogere opleiding had. Volkomen terecht beet de eerste premier de Belgische koning bij de onafhankelijkheidsverklaring toe, dat de Kongolezen geen enkele reden tot dankbaarheid hadden voor dit wanbestuur. Patrice Lumumba heeft er - we konden al vermoeden dat het de Belgen goed uitkwam, nog niet dat ze er achter zaten, zoals nu bekend is - met zijn leven voor betaald.

Maar dat hebben vele bewoners van dit land. Binnen een week na de onafhankelijkheid was de door de Belgen ingestelde 'inheemse' strijdmacht aan het muiten, had de rijkste provincie, Katanga, zich afgescheiden en waren de Belgische militairen alweer terug - om de levens van blanken te beschermen, zo heette dat. Weer een half jaar later was Lumumba 'ontvoerd' naar Katanga en daar vermoord. Zijn tegenstrever Tshombe, die verantwoordelijk geacht kon worden voor deze moord, werd later regeringsleider, is na de machtsgreep door Mobutu zelf ontvoerd en weggerot in een cel in Algiers. De geschiedenis van Zaïre/Kongo-Kinshasa van de afgelopen honderd jaar kan gelezen worden als het grafschrift van iedere toespeling op zoiets als 'Europese beschaving'. In de veertig jaar sinds de onafhankelijkheid hebben bijna ontelbare interventies plaatsgevonden - VN-troepen (waarbij de secretaris-generaal Dag Hammarskjöld onder verdachte omstandigheden omgekomen is), Amerikaanse bombardementen, guerril-

la-avonturen van Che Guevara, andere huurlingen (want hoe wilt u die Argentijn in Cubaanse dienst anders noemen?), tot de huidige kolonialisme-bijvolmacht-interventie van de buurlanden toe. De anarchie in de gangbare, negatieve zin van het woord, van veertig jaar geleden, had hongersnood tot gevolg - en zoals bij alle Afrikaanse conflicten van enige omvang is er een aantal doden gevallen op ongelooflijke schaal, een getal van zeven cijfers. Het gehele dodensaldo van deze koloniale onderneming is niet te bevatten. Geen verslaggever is er bij nu, naar men zegt, een oorlog op de schaal van de Eerste Wereldoorlog woedt in dit land dat nooit een staat is geworden. Intussen worden er op alle mogelijke manieren vooral mineralen geroofd door mijnbouwmaatschappijen uit de 'Eerste Wereld', de massale oorlog maakt niet uit - de humanistische façade van de Democratische Markteconomie zal nooit gelden in de 'Derde Wereld'. Wonderbaarlijk is het hoe dan ook dat de meerderheid van de bevolking in Kongo-Kinshasa toch in de chaos voort kan leven. Dit moet een illustratie van positieve anarchie zijn.

NOTEN

(1). Een nader verslag van mijn bevindingen in: 'Het verband tussen Soedan en Byzantium', in: *Gouden Hoorn*, jrg. 6 nr. 2, p. 17-19. Jan van Doggenaar suggereert in *Sudan - een land van tegenstellingen* (Kampen 1992) dat de Arabisch-islamitische verovering is uitgelokt doordat deze christelijke rijken deel hadden genomen aan de Kruistochten (p. 10) - een soort christelijke zelfbeschuldiging met een giftig-eurocentrische bijsmaak: de christenen van 'het oosten' hebben niet zitten wachten op de 'broederlijke' hulp van de roomsen, die niet te beroerd waren hen ook af te slachten. - (2) Voor de periode sinds de hervatting van de oorlog (1983) tot 1991 komt Rainer Tetzlaff op een aantal van 1,345 miljoen. Het is merkwaardig hoe gemakkelijk de wereld het opneemt: voor een oorlog die op het moment van schrijven 34 jaar aan de gang is mag men dit aantal dode mensen met een slordige factor twee of drie vermenigvuldigen. (Berekening in: Rolf Hofmeier & Volker Matthies (Hg.), *Vergessene Kriege in Afrika*; Göttingen, 1992, p. 246). - (3) Deze bijzondere rol is in het Nigeria van na de burgeroorlog trouwens ruimhartig erkend in 'federale' context - en Ojukwu heeft zelfs een politieke rentree gemaakt in de als altijd corrupte omgeving van het parlementaire intermezzo, in 1983. - (4) Denard is er maar zeer kort in Nigeria geweest. Als de veronderstelling dat hij Frans agent is geweest (zoals de beruchte Schramme waarschijnlijk Belgisch agent was) niet juist zou zijn, wat dan te denken van 'huurlingen'? Diskwalificatie van lieden die dit vak gekozen hebben berust op een speciale voorkeur voor nationalisme althans patriottisme. De huidige pretentie in de huidige wereldorde dat beroepslegers, in de eerste plaats dienen voor 'vredeshandhaving' betekent de terugkeer naar de huurlingenstatus voor iedere soldaat - reden te meer om huurlingen niet anders te beoordelen dan andere militairen; waarschijnlijk zijn ze wel net iets gemotiveerder voor het moordenaarschap. - (5) In verband met ex-Joegoslavië zei Nenad Fischer in een interview tegen mij: "Als je één mens doodt, heet je een moordenaar; als je verantwoordelijk bent voor honderdduizenden doden, ben je een onderhandelingspartner." - (6) Misschien - want de vraag blijft - speelde de historische rol van Haïti als eerste zichzelf onafhankelijk verklaard hebbende 'zwarte-slavenstaat' een rol, maar Linkse Ideologen in de Democratische Markteconomie malen niet om geschiedenis... - (7) Dat aan de rechterzijde de oorlog als argument ten gunste van apartheid - in Zuid-Afrika worden 'de stammen' tenminste van elkaar gescheiden - is natuurlijk ook een abjecte redenering, maar niet abjecter dan die van de Linkse Ideologen.

GENOCIDE IN RWANDA?

Cees Bronsveld

Genocide komt niet alleen in Afrika voor. *Met zo'n zin dien je een artikel als dit te beginnen. Immers, in een nummer van welk tijdschrift dan ook dat aan Afrika gewijd is, zul je iets over het afschuwelijke vooroordeel moeten zeggen als zou Afrika voor alles het werelddeel zijn van 'bloedige godsdienstoorlogen en stammenstrijd' - vooral tot uiting komend sinds de koloniale machten zich als zodanig* uit *dat werelddeel hadden teruggetrokken. "If anybody is competent to deal sympthetically with these (= African, cb) countries the Europeans are", schreef ene Pfaff, veelzeggend en nog meer suggererend helaas, een jaar na de genocide in Rwanda in het invloedrijke Amerikaanse tijdschrift* Foreign Affairs.[1] *Falende 'humanitaire interventies' zoals in Somalië zullen dit beeld van de problemen in Afrika, deze koloniale interpretatie van de Afrikaanse werkelijkheid, alleen maar versterkt hebben.*

En: de feiten laten zich niet ontkennen: in Afrika vloeide veel bloed. In de periode 1960-1971 vonden ten zuiden van de Sahara - de republiek Zuid-Afrika buiten beschouwing gelaten - 4,5 miljoen mensen de dood in politieke conflicten, 4 miljoen daarvan bij conflicten binnen één land. Het bloedigste conflict was dat in Biafra, Nigeria (1967-1970) waarbij naar schatting zo'n twee miljoen mensen omkwamen.[2] Onderzoek naar de oorzaken van genocide is uiteraard van levensbelang. Onderzoek en grondige analyses zijn ook van belang om allerlei door de media, en de daarin figurerende 'deskundigen', *geconstrueerde* beelden te debunken volgens welke de conflicten in Afrika zo ongeveer per definitie te herleiden zijn tot een of andere vorm van Afrikaans primitivisme.

In deze bijdrage wil ik stilstaan bij de *killing fields* van Rwanda, waar in 1994, in nog geen veertien weken tijd, tussen de vijfhonderd en zevenhonderd duizend (Smith) à achthonderd duizend (NRC-Handelsblad) mensen vermoord werden. *Hutu's* en *Tutsi's*, bij de meesten zullen deze namen van "de twee bevolkinggroepen die met elkaar slaags raakten" nog bekend in de oren klinken... In 1899, een kleine vijftien jaar na het beruchte Berlijnse congres waar Afrika door Europese staten werd verdeeld, was Rwanda de facto een kolonie van het Duitse keizerrijk geworden. De Duitsers waren niet of nauwelijks in land of volk geïnteresseerd. Het ging hun slechts om een weg door de Rwandese heuvels die andere Duitse delen van Afrika met elkaar zou verbinden. Tijdens de Eerste Wereldoorlog, in 1916, bezetten de Belgen Rwanda en het aangrenzende Burundi, aanvankelijk met de bedoeling om deze veroverde gebieden met Portugal te ruilen tegen een ander stukje Afrika. Dat lukte uiteindelijk niet en een nieuwe Belgische regering besloot daarop om van Rwanda een leverancier van voedsel en arbeidskrachten voor de kopermijnen in Katanga, in Belgisch Kongo, te maken.

Rwanda was daarvoor zeer geschikt, meenden de Belgen. En inderdaad: het land is vruchtbaar. Er groeien bananen, sorghum[3] en zo'n tweehonderd verschillende soorten bonen. Voor de wereldmarkt waren deze producten om al-

lerlei redenen niet interessant, maar volgens de Belgen uitermate geschikt voor Katanga. Al gauw werden er jaarlijks tonnen voedsel naar Katanga getransporteerd, evenals duizenden arbeidskrachten. Een onbekend aantal mensen zag kans om naar Uganda te vluchten. De Belgen namen met deze politiek uiteraard *bewust* het risico van, op zijn minst, voedselproblemen in de regio als ook, in het ernstigste geval, van een fundamentele ontwrichting van de Rwandese samenleving.
Aan het Belgische 'exportsysteem' kwam abrupt een einde toen na de beurskrach op Wallstreet de wereldmarkt voor koper in elkaar stortte en de koperwinning in Katanga in verval raakte.
De Belgen besloten daarom, in 1931, om in Rwanda koffie te gaan produceren. De boeren werden daartoe gedwongen koffiestruiken aan te planten. Over hun opbrengsten moesten zij belasting betalen. Daarnaast verrichten de boeren dwangarbeid op koffieplantages van de Belgen. De levensomstandigheden in Rwanda verslechterden dramatisch. Tijdens de Tweede Wereldoorlog stierven driehonderdduizend mensen, tien procent van de bevolking.
Ook de latente scheidslijnen binnen de Rwandese samenleving werden in deze periode scherper. Pre-koloniaal Rwanda bestond uit twee min of mee 'etnische' sociale *klassen*: een *Tutsi*-elite ('warrior nobles') en Hutu-boeren ('peasants'). De *Hutu*'s zijn nakomelingen van een aantal Bantu-sprekende boeren-bevolkingsgroepen die in Rwanda woonden toen zich daar, *vijf eeuwen geleden*, een groep van de veeteelt levende Tutsi's vestigden. Na verloop van tijd ging men de term *Hutu's* gebruiken ter aanduiding van een sociale *klasse* bestaande uit mensen die dienstbaar waren aan de heersers, de *Tutsi's*. Hutu was dan ook niet zozeer een aanduiding van een etnische groep, maar van een sociale klasse: *hutu* betekent letterlijk 'onderdaan', 'vasal'. De Hutu's verleenden diensten aan de Tutsi's en de Hutu's genoten in ruil daarvoor de bescherming van de Tutsi's. Rijke Hutu's konden Tutsi worden, arme Tutsi's gingen als Hutu door het leven. Strikt (of) raciaal waren de grenzen tussen beide bevolkingsgroepen dus niet. Hutu's en Tutsi's spreken dezelfde taal, hebben dezelfde cultuur. Pre-koloniaal Rwanda was zeker geen anarchistische maatschappij, maar wel een maatschappij, die, gebaseerd op een *patronage-systeem*, eeuwenlang functioneerde. Het Rwandese koninkrijk zou tot grote bloei komen. Geleidelijk aan leek het onderscheid te verdwijnen.

RACISMECAMPAGNE

De bestaande *reciprociteit* tussen beide sociale klassen kwam echter onder grote druk te staan toen de Duitse en later de Belgische kolonisatoren verschenen. De Duitsers lieten de Tutsi-koning zijn troon - zoals ook de Nederlanders destijds in Indië onder meer de Javaanse adel als zodanig lieten voortbestaan. De Duitsers rekruteerden daarnaast uit de 'raciaal superieure' Tutsi-klasse belastinginners, waardoor er een koloniale, nieuwe sociale bovenlaag van Tutsi's ontstond. De macht van de Tutsi's over de Hutu's nam aldus aanzienlijk toe, terwijl hun traditionele verantwoordelijkheden jegens de Hutu's - zoals het bieden van bescherming - nagenoeg verdwenen.
De Belgen handhaafden dit systeem. Het traditionele respect voor de koning kwam bovendien onder grote druk te staan doordat, op aandringen van de rooms-katholieke missionarissen, aller-

lei rituelen rondom het min of meer sacrale koningschap verboden werden. Vele Tutsi's werden door de Belgische missie gekerstend. Later zou dit leiden tot een grote populariteit onder de Tutsi's van de zogenaamde *Hamieten-mythe*, volgens welke de Tutsi's zouden afstammen van Cham, één van de zonen van Noach. De Tutsi's zouden van oorsprong geen 'negers' zijn, maar lieden met een Europese inslag, afkomstig uit Ethiopië en brengers van de beschaving naar Rwanda, zoals het koningsschap en de veeteelt. En de Hutu's leerden van de Belgen dat de Tutsi's 'zwarte Kaukasiërs' waren, raciale vijanden van de Bantu-volkeren.[4]
De Hutu's werden in ieder geval door de Tutsi-elite in toenemende mate met grote minachting behandeld. Langzaam maar zeker ontstond er onder de Hutu-bevolking een diepe haat jegens de Tutsi's. Er kwam een verzetsbeweging op gang die sterker en sterker werd naarmate de levensomstandigheden in Rwanda verslechterden. En dat was dan weer vooral het gevolg van het feit dat de Belgen meer en meer opbrengsten uit 'hun' Rwanda wilde persen. Het Hutu-verzet culmineerde in de jaren vijftig in een gewapende opstand. Uiteindelijk zou in 1962 een Hutu-regering aan de macht komen, in een onafhankelijk Rwanda. De koning vluchtte en de Belgen konden weinig anders dan de nieuwe republiek Rwanda erkennen.
Al spoedig bleek dat de legitimiteit van de nieuwe regering niet bijster groot was. De boeren - de voor economie van het land niet onbelangrijke koffie-producenten! - gaven het regime aanvankelijk het voordeel van de twijfel. Ten onrechte, want de nieuwe machthebbers voerden weliswaar een nieuw soort patronage-systeem in, in de praktijk bleken daar vooral de families van de nieuwe machthebbers in het noorden van het land van te profiteren.
In 1973 volgde een staatsgreep onder leiding van, alweer, een Hutu, de legerofficier Habyarimana, die vervolgens president werd. Eén van de eerste daden van zijn MRND-regering was het inrichten van een nieuw bureau, de ONACO, dat *staatscontrole* over de economie nastreefde. De 'zorg' in het westen dat het in Rwanda de communistische kant op ging, lag voor de hand. Erg democratisch ging het er in ieder geval niet aan toe. Het catchword van de nieuwe machthebbers, *responsible democracy*, liet zich dan ook slechts in puur Orwelliaanse termen door het regime omschrijven. Men was voor "the free expression of ideas on condition that they are seen as useful to the collectivity".[5] Een populist was Habyarimana zeker niet. Zo voerde hij in 1975 *corveediensten* in. Een ieder werd verplicht om op zaterdag in staatsarbeidsteams werk te verrichten - op weigering stond gevangenisstraf.
Het regime kon op enige steun rekenen van de Hutu-bevolking in het noorden van het land. Van eenheid onder de Hutu-bevolking was nauwelijks sprake meer.[5] Daar stond tegenover dat Rwanda uitgebreide steun kreeg van het IMF en de Wereldbank, juist vanwege het gekozen 'ontwikkelingsmodel'. Want met de corveearbeid werden wegen aangelegd, bomen geplant, en wat niet al: kortom, de infrastructuur werd verbeterd. In de jaren tachtig kwam hierop de Amerikaanse ontwikkelingshulp op gang. Andere donoren zouden spoedig volgen. Een van de redenen die het regime had om op zijn minst te pógen om de - belastingbetalende! - boeren te vriend te houden, kwam daarmee nage-

noeg te vervallen. Politieke steun was niet langer noodzakelijk, al dienden de boeren natuurlijk wel rustig te blijven...
In 1988 stortte de wereldkoffiemarkt ineen. Drie jaar later was er van de Rwandese export-inkomsten nog maar de helft over. Het regime zag zich gedwongen bij het IMF aan te kloppen en ging akkoord met een Structureel Aanpassings Programma van het IMF - een financieel bolwerk waar inmiddels het radicale economische gedachtegoed van Reagan en Thatcher de boventoon voerde. Een 'vrije markteconomie' werd dus belangrijker geacht dan zoiets als democratie. Het regime werd geen strobreed in de weg gelegd om de boerenbevolking inderdaad rustig te houden. Geweld en intimidatie waren op een gegeven moment aan de orde van de dag. Van de slechte economische situatie kregen vooral de Tutsi's de schuld. Het regime lanceerde een ongekende racismecampagne.

KILLING FIELDS

Intussen raakte het regime ook internationaal in de problemen. In buurland Burundi, ook een voormalig Belgisch protectoraat, had zich inmiddels een ander drama voltrokken. Toen de Belgen zich in de jaren zestig uit Burundi terugtrokken, bleef daar een Tutsi-bewind aan de macht. Angst voor Hutu-opstanden zoals in Rwanda, verscherpte vervolgens ook daar de geschetste latente etno-klasse-tegenstellingen. Een Hutu-oproer in 1972 werd door de regering van Burundi aangegrepen om een 'selectieve genocide' uit te voeren. In 1988 en 1993 ging men hier nog twee maal toe over. Duizenden doden waren het gevolg. Uiteraard had dit ook zijn weerslag op de toch al gespannen politieke verhoudingen in Rwanda.
In het buurland in het noordoosten, Uganda, woonden inmiddels meer dan een miljoen Rwandese vluchtelingen. Een opstand in 1981 tegen het Ugandese bewind van Obote werd royaal gesteund door deze Rwandezen. In de terreur die volgde vonden driehonderd duizend mensen de dood, waaronder zestig duizend Rwandezen. Toen Obote in 1986 ten val werd gebracht, verwachtten de Tutsi's op enigerlei wijze beloond te worden. Ten onrechte, zo bleek. Ook het nieuwe regime bleek de Rwandezen te wantrouwen. Verzoeken om te mogen terugkeren naar Rwanda werden afgewezen. Waarop uit Rwandese onderdelen van het Ugandese leger het *Rwandees Patriottisch Front* gevormd werd.
In oktober 1990 viel dit RPF Rwanda binnen met al doel de daar aan de macht zijnde Hutu-regering af te zetten. De aanval werd door regeringstroepen afgeslagen maar de dreiging bleef. Economisch ging, als gevolg van de gewapende strijd, slechter en slechter. Habyarimana zag zich genoodzaakt om weer bij het IMF aan te kloppen. In 1993 ondertekende hij namens Rwanda de Arusha Akkoorden. In ruil voor nieuwe leningen vanuit het buitenland, zegde het regime daarmee toe de Rwandese economie nog verder aan de IMF-wensen aan te passen. Dat lukte in de praktijk ook min of meer, vooral ook dankzij de terreur van doodseskaders, zo'n duizend man sterk, die sinds 1990 actief getraind werden. Vele politieke opposanten van het regime werden vermoord of verdwenen. Saillant detail hierbij is nog dat de eskaders *iterahamwe* genoemd werden, een naam waarmee voorheen de teams werden aangeduid die de gedwongen arbeid uitvoerden. En de slang-uitdrukking voor

moord in Rwanda is *werk*.... "The distance from forced labor to forced murder is evidently not as great as it might seem", concludeert Smith.[6]

Op 6 april 1994 stortte een vliegtuig neer waarbij onder meer de president om het leven kwam. De moordmachine kwam nu pas goed op gang. Boeren werden gedwongen om mee te doen aan moordpartijen. Velen weigerden dat, velen deden er aan mee. De Rwandese ***killing fields,*** met honderdduizenden vermoorde Tutsi's en gematigde Hutu's, waren een feit. De oorzaak: haat tussen Hutu's en Tutsi's? "What, formerly, had been a real antagonism turned into a legitimating myth - a myth to justify murder", schrijft Smith.[7]

Het massale bloedvergieten kwam tot een voorlopig einde toen het RPF in de ontstane chaos in juli 1994 de Rwandese hoofdstad Kigali veroverde.[8]

Den Haag, 19 oktober 2000. De voormalige premier van Rwanda, Jean Kambanda (45), wordt door een speciaal tribunaal van de Verenigde Naties tot een onherroepelijke levenslange gevangenisstraf veroordeeld wegens het plegen van genocide. Het tribunaal bevestigde daarmee een twee jaar daarvoor in Arusha, Tanzania, geveld vonnis. Voor het eerst in de geschiedenis werd iemand voor het in een conventie van 1948 vastgelegde begrip genocide veroordeeld - de rechtsgang werd door Kamanda's (deels Nederlandse) verdedigers overigens omstreden genoemd.

'Lagere' verdachten van medeplichtigheid aan de genocide worden in Rwanda zelf berecht: zo'n honderdduizend mensen wachten in overvolle gevangenissen hun proces af; in Arusha wachten nog veertig hogere ambtenaren en politici op hun berechting.[9]

Tegen het IMF en andere internationale instellingen wordt, zoals onlangs in Praag, gedemonstreerd. Dat is tenminste iets.

NOTEN

(1) Pfaff, geciteerd door David Norman Smith, 'Postcolonial genocide. Scarcity, ethnicity and mass death in Ruanda', in: M.N. Dobkowski & I. Walliman (eds.), *The coming age of scarcity. Preventing mass death and genocide in the Twenty-first Century,* Syracuse (Syracuse UP) 1998, pp. 220-244, p. 239. Deze bijdrage is in belangrijke mate gebaseerd op dit uitstekende artikel van Smith. Om het aantal noten te beperken, zal ik in slechts een klein aantal gevallen nadere pagina-aanduidingen geven. De bundel waar Smith' artikel uitkomt, is een belangrijk boek over genocide. Het telt 350 pp. en kost 34.95 dollar. Van een eerdere bundel, *Genocide and the modern age. Etiology and case studies of mass death* (1987), onder redactie van I. Walliman & M.N. Dobkowski, verscheen onlangs een paperback-editie, Syracuse (Syracuse UP), 2000, 322 pp., $24.95. - (2) Smith, op. cit., p. 226. - (3) Sorghum is een tropische graansoort. De 'dikke van Dale' (twaalfde druk) meldt hier als synoniem... *kafferkoren!* - (4) Smith, op. cit., p. 228; vgl. A.A. Trouwborst, 'Ruanda en Burundi, historische achtergronden', in: *Internationale Spectator,* 48: 7/8 (juli 1994), pp. 345-348, p. 345. - (5) Smith, op. cit., p. 237. - (6) Smith, op. cit., p. 243. - (7) Smith, op. cit., p. 227. De eerder aangehaalde Nederlandse antropoloog Trouwborst (zie noot 4) wil overigens meer gewicht toekennen aan etnische factoren. Waar het mijns inziens om gaat is dat, zoals Smith laat zien, deze 'etnische factoren' in de loop van de geschiedenis van het land doelbewust *geconstrueerd* en aangescherpt werden en reële gevolgen kregen doordat ze vervolgens door het regime gebruikt werden om de bevolking te manipuleren. - (8) Zie voor de ontwikkelingen in Rwanda na 1994 de doorgaans uitstekende artikelen in het Amerikaanse blad *Z-magazine,* dat deels ook op Internet verschijnt (www.lol.hareworld.com/zmag) alsook de site van *Amnesty International* in Londen (www.web.amnesty.org/web). - (9) Marcel Haenen, 'Levenlang voor oud-premier Rwanda', in: *NRC-Handelsblad,* 20.10.2000.

ANARCHISTISCH VERZET IN UGANDA

Joram Jojo

Uganda, ooit de Parel van Afrika genoemd door de Europeanen, is het kolonialisme niet te boven gekomen. Idi Amin, die van 1971 tot 1979 het land beheerste, geldt als een prototypische criminele dictator. Daartegen steken zijn voorganger/opvolger Milton Obote en de huidige president Yowerri Museveni altijd gunstig af. Dat is dan eigenlijk het enige positieve dat over deze heren en het regime dat zij leiden gezegd kan worden. Museveni is bovenal de lieveling van de Verenigde Staten, als president van een 'partijloze democratie', een voorbeeld voor 'het nieuwe Afrika'. Een voorbeeld ook voor de gemiddelde 'ontwikkelde' Democratische Markteconomie, die zelf in deze richting evolueert. Intussen gaat de burgeroorlog voort, waarbij buurstaten een openlijke of duistere rol spelen, zoals ook Uganda op zijn beurt intervenieert in Kongo-Kinshasa, Soedan en Rwanda. Het is moeilijk uit te maken wat feit is en fictie in het geheel van gewapende groepen.

Bij dit geheel voegde zich in het najaar van 2000 (naar eigen verklaring) anarchistisch verzet. De enkele bulletins die wij ontvingen van deze verzetsbeweging herinneren sterk aan de Mexicaanse Zapatistas van de afgelopen jaren met hun uitgekiende mediastrategie. Dat heeft dit Ugandese verzet niet. Het beroept zich er op aan te sluiten bij plaatselijke tradities en op vragen aangaande hun inspiratie door Bakoenin, Kropotkin of de Spaanse burgeroorlog believen zij geen antwoord te geven. Dit lijkt mij volkomen terecht. Het streven naar vrijheid en socialisme dat wij aanduiden met 'anarchisme' is, in tegenstelling tot wat verwaten Europeanen en hun afstammelingen elders denken, geen 'witte' uitvinding, maar een algemeen menselijk streven.

Daarmee wil ook weer niet gezegd zijn dat wij de communiqués over het Ugandese anarchisme zonder meer moeten accepteren op hun inhoud. Het is moeilijk laveren tussen Europees paternalisme en goedgelovigheid: wij geven de berichten ter beoordeling, mede op verzoek van Joram Jojo, die ze ons gestuurd heeft. De ongerijmdheden kan de lezer zelf vaststellen. Het verwerpen van het zittende bewind in Kampala is duidelijk. NRM, de National Resistance Movement, vormt het regime in Uganda, als vertegenwoordiging van 'het nieuwe Afrika'. Opmerkelijk: Joram Jojo richt zich tot 'commanders', waar men 'comrades' verwacht, en noemt zich 'sub-delegate'. Hij is een buitenslands verblijvend student (www.ugandans.com) (AdR)

Allereerst citeren we een persbericht van 4 september 2000. "Anarchistische opstandelingen met bivakmutsen op hebben een post van de militaire politie aangevallen en tot op de grond afgebrand. De Anarchistische Democratische Strijdkrachten van Uganda (ADF) vechten nu al drie jaar tegen de militaire junta, vanuit de Maanbergen (Ruwenzori) in westelijk Uganda.
Meer dan dertig opstandelingen van wie vermoed wordt dat ze lid waren van de ADF hebben de politiepost Nkooko in Kibala aangevallen, waarbij twee agenten gedood zijn en één ontvoerd is. Zij maakten ook twintig gewe-

ren en politieuniformen buit. De zwaarbewapende overvallers, die in een Tata-vrachtwagen reden, staken ook de politiepost in brand en verbrandden documenten in het districtshoofdkwartier van Nkooko. De legerwoordvoerder majoor Phinehas Katirima zei in een interview met het blad *The New Vision* dat de overval op 2 september plaatsvond.
Asuman Mugenyi, de woordvoerder van de politie, identificeerde de twee gedode collega's en heeft gezegd dat de lijken nog in het ziekenhuis van Kiboga geborgen zijn. Katirima zei dat de gewapende opstandelingen ook dertien militairen ontvoerd hebben van de post van Nkooko. Tijdens de overval richtten de opstandelingen zich tot de massa's van het marktcentrum van Nkooko waarbij zij leuzen tegen het IMF riepen. De opstandelingen plunderden ook een medicijndepot.
'Het leger is op jacht naar hen, we kunnen dit soort terrorisme niet toelaten en we zullen ze krijgen', verklaarde Katirima. Mugenyi heeft gezegd dat de ontvoerde politieman inmiddels ontsnapt is en dat deze verklaard heeft dat de zwaarbewapende mannen en vrouwen in een uit Kiboga gestolen Tata-vrachtwagen rondreden." Tot zover dit persbericht.

BASHEYA

Basheya is de naam van een eigentijdse anarchistische beweging, die niet vindt dat de Ugandezen politieke leiding nodig hebben. Dood, corruptie en wreedheid vormen de grootste nijverheid in het Uganda van vandaag. Basheya (anarchisme) is de wetenschap die de slachtoffers van deze primitieve industrie beschermt en hun *kava* geeft. Het kapitalisme is de belangrijkste brandstof van deze ellende. Het zittende regime van de NRM heeft absolute armoede en uithongering als middelen gebruikt om de massa's op de knieën te krijgen. Het geïnstitutionaliseerde sectarisme is het belangrijkste wapen dat de hielenlikkers van de NRM gebruiken om deze ramp van bijbelse omvang te creëren. Een parasitaire minderheid beheerst de economische infrastructuur.
Uganda Anarchist Democratic Forces (ADF 'Basheya') is de hedendaagse voortzetting van de massale volksbeweging van 1945-1949. Nu zoals toen is de strijd niet gericht op het veroveren van politieke macht of op beheersing van de regering. Destijds waren de lage lonen en de lage prijzen van de handelsgewassen de belangrijkste grief van de massa. Maar nu verzetten we ons tegen de voortdurende plaag van ziekten, honger en vuiligheid van het onderdrukkende regime van de NRM. Wij verwerpen alle vormen van dwingende overheersing en gezag. Wij benadrukken geen eenheidsgedachte in de vorm van 'politisering', want dit zou leiden tot een politieke machtswisseling. De methodologie is ons middel en de ideologie verbindt ons. Wij verachten IMF en Wereldbank die nu structurele aanpassingsprogramma's (SAP's) gebruiken door sociale uitgaven voor gezondheid en onderwijs tot een minimum terug te brengen 'om ons te ontwikkelen'. Wie denken ze wel dat ze zijn?
Basheya (anarchisten) willen een gelijk deel (sheya) van middelen die door generaties van zwoegende massa's (wanainchi/ de 'keldermensen') zijn geproduceerd. De opstanden van 1945 en 1949 waren radicaler in hun autonomie en motivatie. Wanainchi hebben verloren doordat ze niet bewapend waren. Nu zijn wij in staat ons te bewapenen door eenheden van het 'Ugandese le-

ger' te vernietigen en opslagplaatsen te plunderen, waarbij een hinderlaag af en toe handig uitkomt. Net als in 1945-49 is de basis onze levenslijn. In 1949 heeft Basheya directe actie georganiseerd: winkels van Aziaten werden geboycot. Basheya wilde af van de middenklasse van Aziatische kapitalisten. Wanainchi verbouwde de katoen; daarom wilden zij deze direct kunnen verkopen aan de Britse kolonisatoren zonder tussenkomst van Aziatische kapitalisten. Nu vechten we tegen de grote bedrijven en de pooiers van het makelaardom.

Wanainchi waren onderworpen aan racistisch bepaalde betalingsregels. Het loon was in drie categorieën verdeeld: de hoogste klasse (Europeanen), de middenklasse (Aziaten) en de lage klasse (Wanainchi). Zowel de publieke als de private sectoren van de economie griefden Wanainchi. Door de verdeel-en-heerspolitiek van de Britse kolonialisten pasten de Aziaten dezelfde onderdrukkende methoden toe op Wanianchi als in India tegen de 'onaanraakbaren'. Het was algemeen gebruik dat de Aziatische kapitalist de 'boyi'-arbeider niet betaalde, want geen wet beschermde de 'boyi'. Het onderwijsstelsel was op dezelfde frauduleuze drie lagen gebaseerd. Er heerste dus apartheid in het onderwijs.

Het platform van Basheya (anarchisme) van de jaren veertig werd ontwikkeld tijdens maatschappelijke ceremoniën als begrafenissen en huwelijken. In 1948 verzocht de Uganda African Produce Growers Union de minister van koloniën de opbrengst van het Katoenfonds direct aan Wanainchi ten goede te doen komen, in plaats van aan opkopers.

Hedendaagse sheya gaat om de verbetering van de omstandigheden van Wanainchi en om ondubbelzinnige gelijkheid. Wij begrijpen werkelijk niet waarom zeven procent van de bevolking aanspraak maakt op alles in Uganda - dit is voor ons onaanvaardbaar. Privatiseringscomités zijn de norm. Hoe kan een of andere dief in de regering door de natuur geschonken goederen en diensten privatiseren? Omdat zulke mensen in het algemeen niet menselijk zijn, maar maatschappelijke parasieten: ze zuigen je leeg. De economie die Wanainchi ten goede zou komen is er een waarin vrijwillige samenwerking van een grote hoeveelheid verschillende georganiseerde groepen goederen produceert om te ruilen of voor eigen gebruik. De geldloze maatschappij is voor ons de stap voorwaarts zodat we geen kassiers meer hebben die er vandoor gaan of wereldmarktmachten die ons kunnen afpersen. Internationale Basheya (anarchisme) zou ons kunnen helpen bij het realiseren hiervan. Directe actie zou betekenen dat de producenten de nieuwe wereldmarkt'pooiers' opzij kunnen schuiven en dat in de internationale anarchie iedereen een kans heeft organisch gekweekte producten direct te consumeren.

Net als nu stonden in 1949 opportunistische 'politici' en een nationalistische partij, het Uganda National Congress, op die zich aan het hoofd stelden van de oorspronkelijk leiderloze Basheya-opstand. Nu wordt een contra-adf (allied democratic forces) gebruikt om onze anarchistische zaak teniet te doen. De Anarchist Democratic Forces vormen een nationaal front dat overal in Uganda werkt. Hoewel we mobiel zijn, handhaven we een zeer doeltreffend en gecoördineerd programma. Gedwongen rekrutering (ontvoeringen) zijn voor ons belachelijk aangezien dit tegen de structuur van onze cellen ingaat. Wij

wonen niet in de bossen maar temidden van de bevolking. Wij hebben de Ruwenzori Bergen gebruikt om overzicht te houden en ons van wapens te voorzien die de reactionaire Ugandese strijdkrachten in Kongo-Kinshasa achtergelaten hebben. Zijn er twee ADF's? Ja: Anarchist Democratic Forces (ADF) en allied democratic forces (adf). Naar wij begrijpen woont het oppercommando van adf in Kampala en ondergaat dit 'siyasa'-indoctrinatie.
In tegenstelling tot de meeste opstandelingengroepen is het niet een deel van onze methoden om op te scheppen of tegen de pers te roepen: 'ja, we zijn anarchisten', want dit zou ons beperken in onze werkzaamheden. Toen Basheya in 1975 herrees in Kampala, heeft Idi Amin de militaire politie en speciale politie-eenheden ingezet om ons te vernietigen. Toen heetten we Bayaye (Slimmerds). De Bayaye van nu zijn de activisten en commandanten ('commanders' = 'comrades') van het economische model van Basheya geworden.

HOMOSEKSUELEN

Bestuur in het Basheya-model kent geen regering. De mensen kennen hun zelfbepaalde gedrag dat hun leven vorm geeft volgens geloof en normen die geen regering hun geeft. Organisch bestuur zou meer opgevat kunnen worden als een werkwijze. De 'heersende klasse' van de NRM heeft revolutionaire comités gebruikt om de onderklasse (Wanainchi) te manipuleren en te intimideren. Zij kunnen je deporteren of verbannen uit je moederland, net als de Gestapo. De rc's zijn de bureaucratische structuur van het onderdrukkende regime van overste Museveni. Hij is een zwarte fascist die gelooft dat hij een elite-minderheid kan gebruiken om een hulpeloze hongerige meerderheid te onderdrukken. De NRM is een kaderelite, voor ons zijn zij de bolsjewieken van Uganda doordat zij er vandoor zijn gegaan met de revolutie van Wanainchi. Zij gebruiken voortdurend ideologie, zij hebben het licht gezien en de rest zijn idioten. In tegenstelling tot de NRM ziet Basheya niet één quasi-religieuze waarheid, maar de werkelijkheid zal ons met gezond verstand bewapenen. De NRM heeft de Ugandezen niet bevrijd maar heeft hen misbruikt en laat hen in armoede voortleven. Basheya preekt niet maar laat haar acties voor zich spreken.
Anarchist Democratic Forces ontvoeren geen mensen maar gaan uit van vrijwillige instemming met het anarchisme. Wij streven niet naar enige vorm van hulp van buitenaf want dit gaat tegen onze methoden in. Basheya ziet het Amerikaanse 'African Crisis Response Initiative' als een vorm van nieuw kolonialisme. In het verleden kwamen missionarissen en zendelingen met het kruis waarna de vlag volgde. Nu komen de Amerikaanse Groene Baretten ons prostitueren zoals ze gedaan hebben met het leger van El Salvador in de jaren tachtig en met het leger van Zuid-Vietnam in de jaren zestig en zeventig. De Groene Baretten leiden terroristische aanvallen tegen progressieve bevrijdingsbewegingen.
Wij hebben een hekel aan regeringen in het algemeen, daar deze wetten gebruiken om Wanainchi als vee over hun land te verspreiden. Voor een programma van de BBC in 1997 nam Museveni het team van de omroep naar zijn boerderij om vee als illustratie voor zijn ideologie te gebruiken: "Als die koe lastig wordt verwijder ik haar voorgoed van de rest." Ugandezen geven de voor-

keur aan hun vrijheid met alle verantwoordelijkheden vandien boven de dwang van het leven volgens een script. ADF beschouwt alle vormen van macht in Uganda als bedrog omdat er geregeerd wordt zonder instemming van de massa's. Waarom zouden Wanainchi gehoorzamen aan een machine die hen dagelijks uitmelkt? Museveni en de kapitalisten noemen het democratie, maar negentig procent van de Ugandezen noemt het roof bij klaarlichte dag. Het huidige systeem in Uganda is onaanvaardbaar omdat wij het zat zijn bestookt te worden met propaganda die het gijzelen van een geheel volk moet rechtvaardigen. Doordat de Ugandezen in een voortdurende toestand van vrees en gebrek leven, gedijt onmaatschappelijk gedrag als corruptie. De corruptie lekt door van boven naar beneden. Je kunt het Basheya niet kwalijk nemen dat het weer opduikt.

De hardhandige onderdrukking van homoseksuelen is de norm in het Uganda van overste Museveni. Het Ugandese wetboek van strafrecht stelt dat "iedereen die vleselijke gemeenschap heeft met iemand, tegen de natuurlijke orde in", levenslange dwangarbeid kan krijgen. Museveni heeft opgeroepen tot het arresteren van alle homoseksuele mensen. Basheya acht dit onaanvaardbaar in het Uganda van vandaag of waar ook ter wereld. Basheya beschouwt het als een van God gegeven recht dat homoseksuelen dezelfde vrijheid hebben als hun heteroseksuele medemensen, daarbij inbegrepen vrijwaring van onderdrukking door de staat of door individuen.

Gevangenissen en kazernes zitten vol mensen die de moed hadden om elementaire mensenrechten te vragen. Uganda is ook de hoofdleverancier van wapens die in geheel Afrika tegen inheemse mensen worden ingezet. Het Soedanese SPLA vecht samen met het 'Ugandese leger'; 450 mensen zijn gedood in de steden Isiro en Buta (Kongo-Kinshasa). Ook mogen we de 1200 mensen niet vergeten die in Kisangani gedood zijn door het Ugandese en het Rwandese leger. Basheya roept op tot opstand in de buurlanden onder de Ugandezen, tegen de dictatuur. Basheya zal de onderdrukking beëindigen en het zaad van het internationale anarchisme zaaien. Want zijden handschoenen werken niet in Uganda!

DOMELA-LEZINGEN IN DRUK

Op 18 november 2000 verzorgde Flip Bool, directeur van het Nederlands Foto Archief te Rotterdam, in het Domela Nieuwenhuismuseum in Heerenveen de Tweede Domela-lezing. Zijn lezing had als thema *Grafische vormgeving en engagement in het interbellum*, waarbij Bool met name de toepassing van fotomontage voor politieke affiches behandelde. Zijn lezing zal binnenkort in druk verschijnen (prijs ƒ25,-).
De tekst van de Eerste Domela-lezing (1999) door Homme Wedman (zie het Zevende Jaarboek Anarchisme) is inmiddels in boekvorm uitgebracht, evenals de lezingen van Rudolf de Jong en Wim Harms op de openingsdag van het museum in 1998. Deze twee bijdragen zijn gezamenlijk onder de titel *Orde!* verschenen. Beide boekjes kosten ƒ19,50 per stuk.
De drie boekjes zijn te bestellen via postgiro 631678 van het F. Domela Nieuwenhuisfonds in Amsterdam. Alle sprekers op deze bijeenkomsten kregen op 18 november de bronzen Domela-penning uitgereikt.

EEN REIS NAAR NIGERIA*

D.L. Nevin

Kort nadat ik aan de universiteit van Chicago was afgestudeerd op Afrikaanse geschiedenis, kreeg ik de kans het continent te bezoeken. Ik ging naar Nigeria, met 100 miljoen mensen het dichtstbevolkte land van Afrika, twee keer zo groot als Californië (en ruim 25 keer Nederland).
U vraagt zich misschien af wat mij heeft bewogen uitgerekend naar Nigeria te gaan, een land dat berucht is vanwege de corruptie, criminaliteit en het erfgoed van jarenlange militaire overheersing. Het begon allemaal twee jaar geleden, toen mijn vriend Sam Mbah, journalist en schrijver van het boek African Anarchism, *een tour maakte door de VS. In Chicago logeerde hij bij mij. Hij werd geïnterviewd door een plaatselijk radiostation en realiseerde zich dat het fantastisch zou zijn om zoiets ook in Nigeria te hebben. Vervolgens hebben we duizend dollar bijeen gebracht om een radiozender te kopen en een cd-speler, cassettedeck en mengpaneel. De zender werd verscheept, de rest zou ik meenemen als bagage. Ik kocht een ticket en ging dit voorjaar op reis.*

Op het vliegveld werd ik begroet door Sam, mijn gastheer. Ik wilde van de gelegenheid gebruikmaken mijn e-mail-vriendin Ngozi te ontmoeten, die geschiedenis studeert aan de universiteit van Nsukka, zo'n zestig kilometer ten noorden van Enugu, in het zuidoosten van Nigeria. Sam is vaak in Enugu, hij beheert daar onder andere de postbus van de Awareness League.
Op de universiteit van Nsukka zijn slechts twee plekken waar je kunt e-mailen. Dat gaat als volgt: je schrijft een bericht met de hand en overhandigt het aan een kantoormedewerker die het uittypt en verzendt. Het versturen van een e-mailbericht van één pagina kost 150 Naira (f3,50), het ontvangen f1,25. Ngozi heeft geen telefoon, dus we konden onze komst niet aankondigen. Ze was zeer verrast toen Sam en ik arriveerden. Ze deelt een kleine studentenflat met twee andere meisjes. Ze heeft geen idee wat ze gaat doen als ze is afgestudeerd, de werkloosheid in Nigeria is hoog. Misschien iets bij Unesco of Unicef. Ze liet me hun zwembad zien, een bad van Olympische afmetingen met een springtoren van drie verdiepingen hoog. Jammer genoeg zit er geen water in. De fondsen die waren bedoeld om het zwembad te beheren, zijn verdwenen (gestolen). Ambtenaren in Nigeria schijnen te denken dat publieke fondsen voor hen zijn bedoeld.
Op een avond liep ik met Ngozi terug naar de flat. Men had al vijf dagen geen stroom gehad, maar plotseling sprongen alle lampen, radio's en ventilatoren aan. In het hele vijf verdiepingen tellende gebouw begonnen de studenten te joelen van vreugde. Ze hoefden niet langer te studeren bij kaarslicht of een petroleumlamp.

---

* Dit reisverhaal is in enkele bladen in de Verenigde Staten verschenen, en op de discussielijsten anarchy_africa@egroups.com en revolt@newmail.net. D.L. Nevin is deejay in Chicago. Vertaling en bewerking: Sies van Raaij.

Veel Nigerianen kunnen niet geloven dat ook in de Verenigde Staten armoede bestaat, ze denken dat alle Amerikanen miljonair zijn. Het idee dat er mensen op straat leven en uit vuilnisbakken eten, klonk hun ongelooflijk in de oren.
Het had 125 dollar gekost om de zender te verschepen en nog eens 180 dollar (!) òm hem uit het Nigeriaans douanedepot te krijgen. Dat geld is grotendeels verdwenen in de zakken van de ambtenaren. De zender zou de basis vormen voor de Community Radio van de stad Afikpo, zestig kilometer ten zuiden van Enugu.
Toen Sam en ik uit Enugu vertrokken, besloot de taxichauffeur achterafweggetjes te nemen om de politie op de hoofdwegen te ontwijken. Die vragen namelijk geld als je hen voorbij wilt. De 'wegen' zaten vol kuilen, gevuld met regenwater. Het was een dermate hobbelige rit dat ik vreesde voor de apparatuur - en m'n rug.
Toen we in Afikpo aankwamen, was het donker. De volgende ochtend brachten we de apparatuur naar de plaats waar het radiostation zou komen, hoog op een heuvel. De arbeiders waren nog bezig het dak te leggen, welke bestond uit verroeste metalen platen. Er was geen vloer, noch deuren of ramen, en ook geen stroom. We moesten de apparatuur dus testen met behulp van onze autoaccu's. Helaas werd bij het testen per ongeluk een plus-kabel aangesloten op een min-contact. Hierdoor brandde niet alleen de zekering door, maar ook een paar condensatoren en de FM-versterker. Deze onderdelen zijn niet te koop in Nigeria. Hierdoor werd het project enkele weken vertraagd, maar gelukkig was iemand in Canada zo vriendelijk een nieuwe zender te laten verschepen. Het project loopt in ieder geval en als het goed is, is de Afikpo Community Radio op dit moment in de lucht - Nigeria's eerste gemeenschapszender. Ze hebben tal van ideeën voor hun lokale programmering. Allerlei groeperingen - waaronder vrouwen - willen graag op de radio. Ook willen ze de ouderen van de streek verhalen laten vertellen uit de Igbo tradities. Het station zal tweetalig zijn: Engels (Nigeria was tot 1960 een Britse kolonie) en Igbo, de taal en naam van de grootste etnische groepering in dat gebied.
Hopelijk zijn de dagen van militaire dictatuur voorgoed voorbij in Nigeria. Toen ik er was, vierde Nigeria de Dag van de Democratie. Laten we hopen dat het voortduurt, zodat experimenten met echte, directe basisdemocratie zoals de Afikpo Community Radio kunnen bloeien. Donaties kunnen worden gestuurd in de vorm van internationaal geaccepteerde cheques naar Afikpo Community Radio, c/o Sam Mbah, P.O. Box 1920, Enugu, Enugu State, Nigeria.
Donderdag 7 juni 2000 was de dag dat het hele land tot stilstand kwam doordat de vakbeweging een eendaagse Algehele Staking had uitgeroepen. Ik had die dag eigenlijk een bezoek willen brengen aan buurland Benin, maar ik vond dat reizen, naast gevaarlijk, zoiets was als een staking breken. President Obasanjo had eerder die week eenzijdig besloten de prijzen van olieproducten met vijftig procent te verhogen. De benzineprijs zou van de ene op de andere dag van twintig naar dertig naira per liter gaan (f0,70), waardoor ook de prijzen van voedsel en transport stegen. Het Congres was niet geconsulteerd, zogenaamd uit vrees voor speculaties met de olieprijzen. Dit zeer ondemocratisch besluit was genomen door een de-

mocratisch gekozen regering - nadat die pas één jaar aan de macht was. Om lucht te geven aan de frustratie met de regering, waren op alle belangrijke wegen barricades opgericht van brandende autobanden. En in Nigeria, waar de communicatie moeizaam verloopt (de telefoons doen het meestal niet en de media worden beheerst door de regering), is het vaak niet duidelijk of en wanneer een staking is afgelopen. Van deze verwarring maken jeugdbendes dankbaar gebruik.

Wat de prijsverhoging nog absurder maakt, is dat Nigeria een olieproducerend land is en lid van de OPEC. Momenteel zijn de olieprijzen zeer hoog en de OPEC heeft Nigeria toestemming gegeven nog meer olie te produceren. De gewone burgers echter, laat staan de bewoners van de olieproducerende Nigerdelta, profiteren in het geheel niet van deze ontwikkelingen. Ze worden juist steeds verder uitgewrongen door maatregelen van 'structurele aanpassing' die genomen worden onder druk van het Internationaal Monetair Fonds.

Mijn laatste dag in Nigeria was de dag na de Algehele Staking. Ik wilde naar een museum in Badagry, vlakbij de grens met Benin, waar oude voorwerpen te zien waren uit de tijd van de slavenhandel. Toen we vroeg in de ochtend Lagos verlieten, lagen overal de overblijfselen van de uitgebrande autobanden; de binnenbedrading deed denken aan verkoolde dennennaalden. We hadden een *okada* genomen, een motortaxi. Sam vertelde dat zogenaamde area boys (jonge criminelen) nogal eens wegblokkades opwerpen om reizigers geld af te persen, speciaal tijdens stakingen. En inderdaad, in de verte zag ik al spoedig drie schreeuwende jongens met kapmessen en lange stokken rond auto's staan. Ze hadden takken over de weg gelegd om het verkeer tegen te houden.

Onze chauffeur dacht dat we ze wel te snel af konden zijn, maar toen we dichterbij kwamen, dreigden de bandieten

ons van de motor af te slaan. Sam gaf opdracht te stoppen en ze iets te geven. Gelukkig lieten ze ons voor een bedrag van veertig naira (ƒ0,90) doorrijden. Ze waren net zo zenuwachtig als wij, want de politie kon elk moment opduiken. Bovendien was het niet onmogelijk dat iemand plotseling een pistool zou trekken. Ik had het extra benauwd, want ik had m'n paspoort bij me, zo'n tweehonderd dollar cash, plus m'n vliegticket voor die avond.
Na deze eerste blokkade kwamen we er nog twee tegen op de vijftig kilometer lange rit van Lagos naar het slaperige stadje Badagri. De tweede was beter georganiseerd. Een bende van een stuk of twintig jongelui had de weg geblokkeerd onder een viaduct. We werden gedwongen uit te stappen. Er hing een zeer gespannen sfeer. Ondanks dat we vertelden dat we journalisten waren die sympathiek stonden tegenover de Algehele Staking, was louter mijn aanwezigheid als blanke al een provocatie. In hun ogen vertegenwoordigde ik rijkdom en privileges. Terwijl Sam en ik wat rondliepen, onderhandelde onze bestuurder over de prijs. Het werd aanzienlijk duurder dan bij de eerste stop: bijna acht dollar.
De laatste blokkade was nog de gevaarlijkste. Toen de bandieten ons sommeerden te stoppen, gaf onze bestuurder vol gas. Met een vaart van honderd kilometer per uur stoven we recht op de groep af. Ik verwachtte elk moment een steen door het windscherm. In angst vroeg ik mezelf hardop af: "Is dit dapperheid of stompzinnigheid? Is een museumbezoek de moeite waard om beroofd te worden, of zelfs gedood?" Even later hoorden we op de radio de stem van Mark, een Amerikaanse deejay van Cool-FM in Lagos. Hij was op de hoogte van het feit dat mensen dachten dat de Algehele Staking nog aan de gang was en dat dat een vrijbrief was voor dit soort wegblokkades. Mark deed de oproep: 'Real Men don't steal. Let's stay Cool!'
Het verbazingwekkendste was, dat toen we Badagry binnenreden, het stadje een ongelooflijke rust uitstraalde. De mensen waren zo vriendelijk en ontspannen dat ik het gevoel had dat we een andere tijdzone waren binnengestapt.
Het museum, dat bestond uit één kamer, was tamelijk eenvoudig, maar toch fascinerend. In een hoek stond het grafmonument van de eerste hoofdman van Badagry die slaven had verkocht aan de Brazilianen en Portugezen. De originele kettingen en martelwerktuigen lagen erbij. Niet achter glas, gewoon op tafel, zodat de bezoekers ze konden oppakken, en hun gewicht voelen. De meest onrustbarende artefacten waren voor mij de beenijzers voor kinderen en een staaf die door de voeten van slaven werd geslagen als ze geprobeerd hadden te vluchten. Voordat de slaven werden verscheept, waren ze gedwongen te werken op de plantages van de hoofdman. Om ervoor te zorgen dat ze tijdens het werk niet zouden eten van de vruchten van het land, werden hun lippen in een ijzeren beugel geklemd. Vervolgens werd er een hangslot (!) dwars door beide lippen gestoken. Het was een bewijs van ongekende wreedheid, dat ik niet snel zal vergeten.
Die avond zat ik samen met Sam in de taxi naar het internationale Murtala Mohammed vliegveld, kauwend op koekjes van geroosterde Akara-bonen. Bij het afscheid bedankte ik niet alleen mijn gastheer maar ook mijn beschermengel. Die had vandaag overuren gemaakt.

LIBERTAIREN IN NIGERIA*

Gesprek met leden van de Awareness League

D.L. Nevin

Om te beginnen, kun jij, Igarrey, iets vertellen over het radioproject in Afikpo en hoe de Awareness League (AL) daarbij betrokken raakte?
Igarrey: Het radiostation is in feite opgericht doordat we hier, waar veel leden van de AL wonen, geen toegang hebben tot de belangrijkste media. Onze stem wordt niet gehoord. We denken dat als we een gemeenschapsradio hebben, de mensen meer informatie over zichzelf naar de buitenwereld kunnen krijgen.
Wat is de betrokkenheid van de AL bij dit project? En hoe kwam jij in contact met de AL?
Igarrey: Ik raakte betrokken bij de AL toen ik rechten studeerde aan de universiteit van Calabar. We correspondeerden met de AIT in Spanje en drie jaar geleden kwamen enkelen van hen ons opzoeken, iets waardoor we ons zeer gesterkt voelden. Ze kwamen naar Afikpo, Port Harcourt en Calabar. Dat bezoek betekende zoiets als een ommekeer in mijn relatie met het anarchosyndicalisme.
De situatie nu is wel even anders dan drie jaar geleden, toen we een militaire dictatuur hadden. Het was indertijd vrijwel onmogelijk je bezig te houden met dit soort activiteiten. Maar nu willen we de grenzen testen van de democratie die we sinds een jaar hebben, en die van de grondwet. Het Afrikaans handvest van de mensenrechten beschermt de vrijheid van meningsuiting en vereniging, dus we denken dat het volkomen legaal is wat we doen. Bovendien hopen we als ideologische anarchisten onze idealen vooruit te kunnen helpen.

Wat voor ideeën hebben jullie wat betreft de programmering?
Igarrey: De programma's moeten gericht zijn op de gemeenschap. Groeperingen van allerlei leeftijden, zowel mannen als vrouwen, hebben al te kennen gegeven geïnteresseerd te zijn. Er zijn dansgroepen en kleine coöperatieve groeperingen van vrouwen en boeren. De programmering zal vooral informatief zijn en, indien mogelijk, educatief. Maar er is ook amusement. Wat dat betreft zijn we behoorlijk traditioneel. We hebben een heleboel traditionele dansen, feesten en culturele festivals en we willen ook de oude folklore erbij betrekken, de volksverhalen. Je moet weten dat onze geschiedenis vooral orale geschiedenis is.

De Awareness League bestaat uit ambtenaren, journalisten, studenten en docenten. Gegeven het feit dat er landelijk zo'n duizend leden zijn, welke percentages zou je verbinden aan de diverse beroepsgroepen?
Igarrey: In het verleden was het erg

* Transcript van een radio-interview met de schrijvers van *African anarchism,* nog niet eerder in druk gepubliceerd. Bewerking en vertaling: Sies van Raaij. Misschien mag niet onvermeld blijven dat de interviewer desgevraagd niet kon bevestigen dat het radiostation inderdaad al in de lucht was... Daarbij moet ook aangetekend worden dat FM in de tropen geen gangbare radioband is. D.L. Nevin: www.esperanto.com

moeilijk om lid te worden van de AL, in feite stond de organisatie buiten de wet. Tot ongeveer een jaar geleden gedroegen we ons als elke andere verboden organisatie. Het was heel moeilijk om mensen te vinden die zich openlijk wilden afficheren met de Awareness League. Op de universiteiten was het veel makkelijker om door te dringen tot de studenten, mede doordat ze zoveel dingen hadden om tegen te rebelleren. Journalisten maken voor vijf procent deel uit van ons ledental. Dan is er nog de categorie van de ambtenaren. Vooral tijdens de militaire regering was de Nigeriaanse overkoepelende vakbond tamelijk actief tegen de militairen. En het was erg gemakkelijk om met hun samen te werken. Bij stakingen hielpen we soms mee door bijvoorbeeld spandoeken te maken. En er waren nogal wat stakingen, zowel plaatselijk als landelijk. Zo demonstreerden we tijdens de 'Eên miljoen mars' (mensen) tegen Abacha. We organiseerden ook een tegenmars onder de paraplu van JACOM, het Joint Action Committee for Democracy. Sinds toen - vorig jaar - is JACOM veel zwakker geworden, sommige mensen hebben zich zelfs aangesloten bij politieke partijen.

Sam vertelde dat er momenteel weinig activisme is omdat de mensen geen fut meer hebben na jaren van actief verzet tegen het militair regime. Het was immers erg beangstigend en bedreigend om je openlijk te verzetten tegen Abacha. Nu, na een jaar burgerregering onder president Obasanjo en het vermeend nieuwe tijdperk van democratie, hebben mensen een houding van 'de kat uit de boom kijken.'

Igarrey: Er bestaat een enorm verschil tussen de militaire regering van toen en het systeem van nu. Voorheen zou het voor jou bijvoorbeeld erg moeilijk zijn geweest om naar Nigeria te komen. We hadden destijds in Calabar twee kameraden op bezoek uit Spanje (Valencia) en we waren bijna doodgeschoten op verdenking van spionage. Onder de militairen hebben burgers een hoop rottigheid meegemaakt. Zelfs de meest vurige activisten willen nu de democratie een kans geven. Vooral omdat we er altijd rekening mee moeten houden dat als de situatie zou destabiliseren, de militairen daarin een excuus zouden zien om weer de macht te grijpen. Er bestaat nu een onbewust verlangen de zittende regering de gelegenheid te geven de democratie wortel te laten schieten.

Het radioproject hier in Afikpo vertegenwoordigt dus eigenlijk een nieuwe fase in het activisme, een soort activisme dat niet protesteert tegen de officiële radiostations, maar dat gewoon zelf een station begint. Het is alsof je de staat negeert en zegt: 'Dat kunnen wij beter.' Ik weet toevallig dat men ook in Nnewil een eigen gemeenschapsradio wil beginnen.

Igarrey: Onder de militairen werden alle media volledig gecontroleerd door de staat. Informatie werd gecensureerd. En ik moet zeggen dat de radio momenteel, onder onze zogenaamde democratie, nog steeds wordt gecontroleerd door de staat. Zelfs de een of twee private radiostations worden zwaar gecensureerd en in de gaten gehouden. Wat we dus nu in Afikpo hebben, een gemeenschapszender, betekent op allerlei fronten een revolutie. De overheid is een beetje zenuwachtig, zelfs in verwarring, want ze weten niet waar dit toe zou kunnen leiden. In de komende jaren zal onze zender ongetwijfeld een alternatief gaan vormen, wat we voorheen niet hadden. Er bestaat vrijwel geen andere manier om onszelf te uiten.

Het lijkt erop dat er overal op de wereld samenlevingen zijn waar de heersende klasse bang is om de bevolking bepaalde vrijheden te geven. Ik vind het interessant dat zoveel mensen hier in Nigeria interesse tonen in het anarchisme, terwijl de anarchistische ideeën toch zo weinig geuit kunnen worden. Bovendien lijkt het erop dat de mensen hier veel godsdienstiger zijn dan in de Verenigde Staten, waar de meeste anarchisten fel gekant zijn tegen georganiseerde religies. Ik weet dat er AL-leden zijn die zichzelf christenen noemen. Zonder een oordeel uit te spreken over hun religieuze overtuigingen, vraag ik me af hoe ze die in overeenstemming brengen met het anarchisme.

Igarrey: Lastige vraag. Amerikaanse anarchisten zijn anders dan Spaanse, en die weer anders dan Nigeriaanse. Zoals je in het boek van Sam en mij, *African Anarchism,* kunt lezen, vinden wij dat het voor een Afrikaan gemakkelijker is om anarchist te zijn dan voor een Europeaan. Dat komt deels vanwege ons ontwikkelingsniveau. Het is gemakkelijker om een stapje terug te doen naar een anarchistische situatie of om een anarchistische ideologie te omarmen door wat je om je heen ziet, inclusief hoe we voorheen leefden. Ons leven nam een bepaald patroon aan door de kolonisatie. Bijna alles wat we doen wordt bepaald door het koloniale verleden, inclusief onze identificatie met de koloniale (religieuze) ideologieën. Maar ik denk absoluut niet, dat religie afbreuk doet aan het anarchistisch perspectief van AL-leden, want religie betekent hier een soort tijdverdrijf, ontspanning. Iets wat je uit je dagelijkse problemen haalt. Op zondag ga je naar de kerk om te dansen, want er zijn geen discotheken. Het heeft niks te maken met politieke ideologie. Het zijn twee verschillende zaken die we prima van elkaar kunnen scheiden. Overigens zijn de meesten van ons geen christenen; er zijn animisten zoals ik en ook moslims. We zijn opgegroeid met traditionele Afrikaanse geloofsopvattingen, maar die beïnvloeden ons niet politiek.

Wat ik ook interessant vind, is hoe de AL begon. Het kwam eigenlijk voort uit de zeer intellectuele conclusie dat het communisme had gefaald, en dat er iets mis was met staatscommunisme. Dus gingen mensen op zoek naar een andere ideologie die zou kunnen verklaren hoe de wereld in elkaar zit. En dat op een meeromvattende manier dan het communisme had gedaan. Kun je dit proces toelichten? Het is namelijk heel erg verschillend van hoe ik en veel van mijn vrienden betrokken raakten bij anarchistische politiek. Ik denk dat wij een anti-autoritaire politiek omarmden vanwege onze anti-autoritaire persoonlijkheden.

Igarrey: Ja, het is inderdaad zo dat de meesten van ons oorspronkelijk socialist of marxist waren. Op de Nigeriaanse universiteiten hoor je niet veel over het anarchisme. Toen Sam en ik *African Anarchism* schreven, gingen we op zoek naar Nigeriaanse anarchistische geschriften, maar daar was erg moeilijk aan te komen. Mensen zaten nog het dichtst bij staatssocialisme en communisme. Zoals je terecht zei, begrepen sommigen van ons dat het socialisme tot mislukken gedoemd was. Het kon de tegenstrijdigheden die we om ons heen zagen niet verklaren. We zagen dat zowel kapitalisme als socialisme autoritair waren. Zo begon de Awareness League. Maar het verklaart niet waarom anderen geïnteresseerd raakten in de AL. Want die hadden niet op de universiteit gezeten, maar werden toch lid. En dat had te maken met ons activisme, het soort programma's dat we hadden. In

feite zijn we nu iets totaal anders dan toen.
Sam: Toch kan de aantrekkingskracht die het anarchisme op ons uitoefende ook wel verklaard worden vanuit onze anti-autoritaire karakters. Op de universiteiten, waar we begonnen als socialisten, was dat eigenlijk een uitdrukking van onze anti-autoritaire houding. Elke socialist op de campus was fundamenteel gekant tegen wat er aan de hand was, ofschoon niet in die mate dat men zou oproepen tot de afschaffing van de staat - het essentiële punt van verschil tussen anarchisten en staatssocialisten.

Dit is de eerste keer dat ik in Nigeria ben en ik zit vol eerste indrukken. Het valt me op dat veel vrouwen erg verlegen en ingetogen zijn en zich niet zo openlijk bezighouden met politiek als mannen. Misschien heeft het te maken met de opvoeding. Anderzijds weet ik ook dat er vrouwengroepen zijn waar vrouwelijke AL-leden aan deelnemen.
Igarrey: O, zeker zijn vrouwen niet zo actief als mannen. Dat heeft te maken met onze sociale geschiedenis. De meeste vrouwen maken zich veel meer dan mannen druk om economische aangelegenheden en willen zo snel mogelijk trouwen, zodat ze verzekerd zijn van levensonderhoud. Het heeft niet zozeer te maken met opleiding maar met de maatschappelijke positie van vrouwen.

Sam, zou je met betrekking tot de AL iets kunnen vertellen over de ontwikkelingen van het laatste jaar?
Sam: In de eerste plaats is de AL van zeer ver gekomen. De AL is geboren tijdens de militaire dictatuur, en sinds die periode ten einde is, is er een soort vermoeidheid over de leden gekomen. De meeste massa-organisaties ervaren een dergelijke futloosheid, na jarenlang tegen de dictatuur gevochten te hebben. Nu, na de overgang naar democratie, proberen we meer creatieve manieren te bedenken om dingen te doen, niet louter agitatie en strijd. Nu de realiteit van de democratie steeds duidelijker wordt, wordt de noodzaak urgent om de grenzen van dit democratisch experiment te verkennen.

Toevallig waren we vanochtend getuige van de brandende barricaden op straat als gevolg van de algehele staking die was uitgeroepen omdat de olieprijzen plotseling met vijftig procent waren verhoogd. Hoe staat de AL daar tegenover, en hoe is de relatie is met de vakbeweging?
Sam: Wat we vanmorgen gezien hebben, was een uitbarsting van woede en frustratie. Een heleboel Nigerianen waren bereid de democratische regering een kans te geven, want iedereen was de militairen zat. Maar na pas één jaar beginnen velen zich al af te vragen 'Is ons leven ook maar iets beter geworden sinds dat jaar?' Geloof me, het antwoord is nee! De inflatie neemt hand over hand toe en de prijzen van olieproducten zijn met de helft gestegen. Voorheen konden we er redelijk op vertrouwen dat we twaalf uur per dag elektriciteit hadden, maar dat is stukken slechter geworden. Dus als je terugkijkt, zie je dat de democratie een hoop beloofde, maar wat is daarvan terechtgekomen? De ééndaagse staking, uitgeroepen door de NLC (Nigerian Labor Congress) gaf de mensen de gelegenheid hun woede te uiten. De regering nu doet precies hetzelfde als wat de militairen deden: met de ene hand geven en met de andere terugnemen. Laat me iets zeggen over de kennelijke tegenstrijdigheid van het feit dat sommige

AL-leden voor de overheid werken, zelfs in de hogere echelons. De overheid is de werkgever van zestig tot zeventig procent van de arbeiders in dit land. In feite is dit getal nog hoger als je je bedenkt dat de grote oliemaatschappijen joint ventures zijn van de nationale oliemaatschappij. In de meeste gevallen hebben de anarchisten geen keus omdat er maar zeer weinig private bedrijven zijn waar je zou kunnen werken.

Iets anders: wat mij fascineert is dat de Nigeriaanse militaire cultuur zo heel anders is dan in Amerika. Hier wordt die geassocieerd met marihuana en homoseksualiteit, terwijl die dingen in Amerika over het algemeen worden geassocieerd met links.
Sam: Ja, onze cultuur is best uniek. Wij houden vast aan bepaalde praktijken, waaronder homoseksualiteit, ook bij vrouwen. Er wordt echter niet in het openbaar over gesproken, het is iets wat in het geheim wordt bedreven. De meeste Afrikanen zien het namelijk als iets onnatuurlijks.

Maar het lijkt erop alsof het binnen de militaire rangen heel normaal wordt gevonden.
Sam: Ja, dat is ook zo. In de eerste plaats is homoseksualiteit altijd al een normaal verschijnsel geweest binnen de islamitische paleizen in het noorden. In die context was homoseksualiteit een machtsinstrument. De hofbedienden van de emirs zijn voor het grootste deel homo en als je nagaat dat de feitelijke macht in het noorden berust bij de emirs, zul je begrijpen wat ik bedoel. Van hieruit moet je de relatie bekijken tussen wat er in de paleizen gebeurt en wat er binnen het leger gebeurt. Het noorden domineert het leger, en via dat leger heeft het noorden gedurende een jaar of dertig Nigeria bestuurd. Homoseksualiteit komt nog steeds heel veel voor in het leger, ondanks dat er wetten tegen zijn. Als je gepakt wordt, kun je voor de krijgsraad komen.

En hoe zit 't met de mogelijkheid van legalisering van marihuana, als het gebruik al zo wijdverspreid is?
Sam: Ik denk dat marihuana voorlopig nog illegaal zal blijven, hoewel iedereen weet dat zowat iedereen in het leger het gebruikt. En niemand wordt ervoor gearresteerd. Geen enkele soldaat kan ervoor ontslagen worden, dus in die zin is het voor hun niet echt illegaal. Het is zelfs zo dat de hogere rangen, tot aan de generaals, ervoor zorgen dat de soldaten marihuana krijgen. Dit omdat soldaten gewoonlijk marihuana moeten gebruiken voordat ze kunnen vechten of naar het front gaan. Er bestaat zelfs een officieel budget voor binnen het leger. Ik denk dat de regering in de niet al te verre toekomst gaandeweg zal opschuiven naar het legaliseren van marihuana. Overal op straat is het te koop.

Sam, zou je ten slotte iets kunnen vertellen over aids? Ik heb nogal wat billboards gezien met teksten als 'Aids is een echte ziekte', maar het advies 'Gebruik condooms' zie je nergens.
Sam: Ja, de schaal en reikwijdte van de aids-epidemie in Nigeria is, net als in andere delen van Afrika ten zuiden van de Sahara, onvoorstelbaar. Ondanks dat er enorm wordt gesjoemeld met de officiële statistieken, wordt de dreiging van aids langzaam maar zeker voor de hele bevolking duidelijk. En onthouding is geen reëel alternatief. Een probleem is echter dat de condooms die hier gemaakt worden, niet deugen. Wanneer je ze om wilt doen, scheuren ze.

DE ANDERE OORLOG VAN ALGERIJE

Fadila

1

Het was de westelijkste uithoek van 'de zieke man van Europa', het Osmaanse Rijk dat zich over de drie continenten van de 'Oude Wereld' uitstrekte. Als reden voor de verovering door de Fransen zijn de activiteiten van zeerovers, de berucht geheten Barbarijse piraten, genoemd. De aanleiding zou de slag met een vliegenmepper zijn geweest die de Franse consul van de Dey van Algiers in ontvangst mocht nemen. In feite was het niets meer of minder dan veroveringsdrang, een gebied makkelijk dichtbij aan de overzijde van de Middellandse Zee, dat hoogstwaarschijnlijk in die begindagen van de industrialisatie werd gezien als vestigingsgebied voor overtollige Fransen. Want er werd verwacht dat Frankrijk overbevolkt zou raken.

En zo begon de verovering van Algerije in 1830, en het was niet zo'n gemakkelijke onderneming als de Franse overheid in haar minachting voor de bevolking van het toekomstige overzeese gebied dacht. Integendeel, het duurde zeer lang voordat Algerije 'gepacificeerd' was en in zekere zin is het nooit helemaal gelukt. Maar waar de Fransen heer en meester waren, heeft de bevolking het ondervonden. De overheersing kan weinig anders dan genocidaal heten: grote belangrijke steden uit de Osmaanse tijd raakten sterk ontvolkt en de boerenbevolking werd van haar land verdreven. Oran bijvoorbeeld had in 1831 40.000 inwoners, daar waren er in 1838 nog duizend van over. In 1830 had geheel Algerije zes miljoen inwoners, in 1852 woonden er nog tweeëneenhalf miljoen 'moslims'. Er is nog sprake geweest van totale deportatie van de Algerijnen naar de Canarische Eilanden, die ooit zelf een Berberse bevolking hadden gehad die als slaaf was weggevoerd of geheel was uitgeroeid. Het is niet gebeurd. Zelfs voor de export van de Franse overbevolking bleek Algerije niet geschikt, doordat al halverwege de negentiende eeuw de Fransen ophielden zich voldoende voort te planten. Zowel voor Algerije als voor Frankrijk zelf werden kolonisten uit andere Europese landen gezocht. De Algerijnen, aangeduid als 'moslims', werden tweederangsmensen in eigen land.

Vanzelfsprekend riep dit verzet op, in tijd en plaats is minder makkelijk vast te stellen waar het 'ouderwetse' verzet tegen de Franse overweldiging overging in 'modern' nationalisme - eigenlijk is het onderscheid eurocentrisch en irrelevant. Toen de guerrilla in de jaren vijftig uitbrak, had het onafhankelijkheidsstreven van het nationale bevrijdingsfront FLN het getij mee: het directe kolonialisme had zijn tijd gehad. De Algerijnen hadden in hun strijd bondgenoten in de onafhankelijke Arabische landen. De Franse regering hield echter lang vast aan de fictie van het overzeese stuk Frankrijk, waar een belangrijk deel van de landbouw was overgenomen door de Europese colons, *die ook de industrie in handen hadden. Er woonden ongeveer een miljoen als Fransen aangeduide mensen tussen de 'moslims'. De bevrijdingsoorlog was lang en bloedig, hij stak ook de zee over, waar de vechtersbazen voor* Algérie française *als geheim leger (OAS) terreur zaaiden. De oorlog leidde tot wat tenminste een ongrondwettige regeringswisseling mocht heten in Frankrijk zelf. De man die daarmee aan de macht kwam, De Gaulle, heeft tenslotte het gevecht tegen de onafhankelijkheidsstrijders gestaakt. In 1962 was het alsnog afgelopen. De kolonisten, meestal aangeduid*

als pieds noirs, *verlieten het vermeende overzeese Frankrijk massaal.*
Hier ligt de kern tot het bijzondere van de Algerijnse vrijheidsstrijd, die met zijn vele doden verder in het Afrikaanse patroon van 'details van de geschiedenis' valt. Landbouw en industrie dreigden door het vertrek van de Europeanen uit te vallen. De 'inheemse' bevolking, de 'moslims' namen spontaan massaal de bedrijven over in zelfbeheer. Meer geschoold in Koran dan Kropotkin gedroegen zij zich zoals het scenario van heel wat revolutievoorspellingen luidt - niet uit revolutionaire bevlogenheid, maar eenvoudig omdat de nood der tijden het vroeg en omdat het de gepaste wijze was de productie op gang te houden.
Deze authentieke revolutie, die we anarchistisch kunnen noemen, kon niet getolereeerd worden door de overheid voorzover deze functioneerde. Fracties van de nieuwe heersende klasse, of ze nu eenvoudigweg militaristisch, 'socialistisch', nationalistisch of zelfs trotskistisch waren, hebben gezamenlijk, voorzover ze niet in onderlinge oorlog verwikkeld waren, de autogestion *(zelfbeheer) gekanaliseerd en zo om zeep geholpen. Zelfbeheer, en zomaar bijvoorbeeld het eigen inkomen bepalen door de werkers, werd als egoïstisch bestempeld. Het is een unieke gelegenheid geweest waarbij trotskisten in navolging van hun idool eerlijke contrarevolutionairen konden zijn door het meewerken aan het formuleren van de decreten van maart 1963, die de weg baanden voor nationaliseringen en daarmee voor partijleden-directeuren en de bijbehorende corruptie. Een verdere militarisering van het regime was na de staatsgreep van 1965 voldoende om het zelfbeheer tot niet meer dan een leuze, herinnerend aan de eerste dagen van de onafhankelijkheid, te reduceren. Socialisme was in Algerije verder een kwestie van retoriek.*
In 1988, nog vóór de instorting van de andere arbeidersparadijzen, kwam de grote opstand tegen het vermolmde regime van het FLN. Een nieuw, 'pragmatisch' militair bewind beloofde vrije verkiezingen en, natuurlijk, markteconomische hervormingen - zodat verdere massale armoede en werkloosheid verzekerd waren. Tegen deze sociale achtergrond kan men de voorkeur van het Algerijnse electoraat voor het radicale islamisme van het Islamistisch Heilsfront (FIS) zien, dat in 1992 door verkiezingen aan de macht had moeten komen maar het niet kwam door een nieuwe militaire staatsgreep. Tegen deze diefstal van een verkiezingsuitslag bleef het muisstil in 'het westen'. Er werden parallellen gelegd tussen het islamisme en het nazisme, dat achteraf ook maar beter niet via de stembus aan de macht had mogen komen.
Of deze vergelijking geoorloofd was, is niet goed na te gaan. Het buitensporige geweld dat volgde behoort bij de Algerijnse geschiedenis, en kent geen tegenhanger (hoewel - Joegoslavië?). In feite werd opnieuw een oorlog tussen fracties van de heersende klasse uitgevochten - 'islamisten' of 'integristen' tegen de 'seculieren' van het oude regime. Opnieuw werd een traditie uit de koloniale periode, ruimtelijke ordening door middel van massamoord, uitgevoerd. Hele streken raakten ontvolkt, in de steden hoopte zich de werkloze massa verder op. De balans van het aantal doden moet nog opgemaakt worden - het loopt waarschijnlijk in de zes cijfers.
Vooral in de onderwijssector is niettemin verzet gevoerd tegen de 'seculiere' regering, die een soort godsvrede afgedwongen leek te hebben in de uitroeiingsstrijd tegen het islamistische verzet. Er zijn stakingsacties geweest, maar terreur en contraterreur maken vakbondsstrijd zeer zwaar. Na de verkiezingen van 1999, die een vertegenwoordiger van het 'oude bewind' tot president maakte, Bouteflika, lijkt het alsof de oorlog geluwd is. Als dit een meer duurzame situatie mocht worden, zal eens te meer duidelijk zijn dat het gevecht een

interne strijd van de heersende klasse was, misschien met steun van verschillende neokoloniale machten - misschien zullen we er ooit meer van weten. Hieronder een Algerijnse visie op de oorlog van het afgelopen decennium. Fadila is een Algerijnse anarchiste, woonachtig in Frankrijk - merk op dat zij de ideologische term 'westers' laat vallen, waar 'noordelijk' alleen al uit geografisch oogpunt juister is. (AdR)

2

Algerije is ruim zeven jaar in oorlog. Totalitarisme van de staat tegen religieus totalitarisme. De officiële aansprekers noemen een aantal doden van een half miljoen.
Zeven jaar machtsstrijd tussen de clans! Tweehonderd doden per dag! En dit zal niet ophouden zolang niet alle goederen door de ene of de andere kliek in beslag genomen zijn. Daarna zal de oorlog misschien ophouden, tenzij er een sociale opstand komt. Het verval van de levensomstandigheden van het volk is er naar. Achter deze oorlog, die zich voordoet als een tussen democratie en islamisme, gaat een cynische sloop van Algerije schuil. En hiervan zullen de media nooit spreken. Nu ik terug ben uit Algiers en enkele steden in het zuiden, wil ik het andere gezicht van de oorlog aanklagen, het gezicht van geld, winst, uitbuiting en plundering.
Dankzij deze oorlog kan het IMF in alle rust een structureel aanpassingsplan doordrukken dat het liberaliseren van de markt, het privatiseren van ondernemingen en massaontslag (70.000 ontslagen in vier jaar) inhoudt. Onder Boumediene en consorten stierf het volk niet van de honger, ook al had het geen deel aan de rijkdom van de heersende clan, dankzij de gas- en oliewinning. De staat subsidieerde de invoer van alle eerste levensbenodigdheden, het onderwijs en de gezondheidszorg waren gratis. Kalief Boumediene en zijn militaire achterban heersten als vaders en moeders, zonder politieke instabiliteit, zonder maatschappelijke onrust. Toen de tijd van de 'mondialisering' was aangebroken was de machtsstrijd zeker welkom. Niets houdt de mensen beter in bedwang dan angst. 'Terreur slaat volkeren met stomheid', heel wat dictatoren zullen het u zeggen.
Dankzij deze oorlog zijn er concessies voor de oliewinning uitgegeven aan Amerikaanse, Duitse, Canadese, Franse en Italiaanse kapitalisten. Op deze plaatsen hoort men niet van aanslagen, wegversperringen, slachtpartijen of bloedbaden. Olie en gas vloeien rijkelijk. De bewaking is onfeilbaar. De Amerikanen hebben hun eigen waakhonden in hun bagage meegenomen. Geen burger kan er doordringen zonder toestemming. 'Een staat in een staat'. Men heeft goudlagen ontdekt in de Sahara. Een ontginningsmaatschappij is al aan de slag in joint-venture met Zuidafrikanen. Tijdens de winter van 1998-1999 is een ploeg Amerikanen, Canadezen en Australiërs uitgenodigd door de machthebbers in Algerije om andere boorplaatsen te bekijken en te onderhandelen over toekomstige concessies. Het schijnt dat ze zeer gretig zijn en niet de traditionele 49 procent van de onderneming willen, maar 50 procent.
Dankzij deze oorlog hebben de militairen en de vertegenwoordigers van de staat alle grote markten (medicijnen, onroerend goed, koffie, suiker, bananen) in handen gekregen De staatsonderneming voor de productie van medicijnen (Enpharm), na door deze kliek

ingepikt te zijn, is sinds februari 1999 genoteerd op de beurs, waarbij de militairen en politici de grootaandeelhouders zijn.
Dankzij deze oorlog hebben eindelijk de multinationals, zoals Coca-Cola en Daewoo, vaste grond onder de voeten gekregen in Algerije.
Dankzij deze oorlog, en met steun van het IMF, heeft de inflatie een voor de meerderheid van de bevolking ondraaglijke hoogte bereikt. En dit is niet het einde, het is het begin. De ellende heeft overal toegeslagen. Er is geen middenklasse meer. Er zijn rijken, zeer rijken, er zijn de armeren en er zijn de geheel berooiden. De kloof tussen rijk en arm is onoverbrugbaar.
Wat moet men doen als het loon van een gewoon arbeider 5000 dinar, dat van het middenkader 15000 dinar bedraagt, terwijl een brood 9 dinar, een liter melk 22, een kilo meel 40, een kilo rijst 60, pasta 70, erwten en bonen tussen 50 en 80, een kilo vlees 500, garnalen tussen 500 en 1000, kip 150, sardines (de vis van de armen in de jaren zeventig en tachtig) 70, en een ei 6 dinar kosten? Hoe kan men voor zichzelf zorgen als het eenvoudigste recept (tegen griep of keelpijn) tenminste 1000 dinar kost en de ziektekostenverzekering nog maar twintig tot veertig procent vergoedt? Een bevriende arts vertelde mij dat de mensen alleen nog de 'meest noodzakelijke' medicijnen aanschaffen. Voor het overige moet men zijn of haar leed geduldig dragen. Naarmate de staat zich verder terugtrekt uit alle openbare diensten (gezondheid, onderwijs, huisvesting, werkverschaffing) is er ook het dramatische probleem van de huisvesting dat alleen maar verergerd is door de oorlog. Met de privatisering en libe-

ralisering zijn de huren de hoogte in geschoten. Voor een tweekamerwoninkje in de armenwijk van Algiers betaalt men tussen de 8000 en 13000 dinar per maand. Sommige verhuurders maken per jaar te vernieuwen huurcontracten op, waarbij zij een jaar huur vooruit eisen.

Om hieraan te ontkomen is er nog het familienetwerk, tenminste wanneer de kinderen de leeftijd hebben om te werken en er in slagen een behoorlijke baan te vinden. Zo niet, dan is er nog het Systeem D. In heel Algiers zijn er jongeren die losse sigaretten verkopen omdat de mensen het zich niet meer kunnen veroorloven een heel pakje te kopen. Er is de wilde verkoop van alles wat los- en vastzit, vooral importgoederen. Er zijn oude vrouwen en kleine kinderen die, in de omgeving van de markten Closel en Messonier, brood, couscous en klusjes aanbieden. Er is het gilde van bedelaars, dat zich in vier jaar over heel Algiers heeft uitgebreid. Kinderen tussen acht en twaalf jaar, oude mannen en vrouwen die de hele dag bedelend winkels, restaurants en reisbureaus afgaan. Er zijn er ook steeds meer die hun verstand zijn kwijtgeraakt, 'gekken', die in zichzelf lopen te praten en intussen politieke vertogen houden die niet zo onsamenhangend zijn als je wel zou denken.

En het is nog maar het begin, het ergste moet nog komen. De macht kan zich nog meester maken van de grond. De wetten voor de privatisering van de grond liggen klaar. Maar wie zal er van profiteren? De fellahs, die deze landerijen hebben bewerkt in de tijd van de agrarische revolutie, toen de leuze luidde: 'het land aan wie het bewerkt'? De oude eigenaren van vóór de onafhankelijkheidsoorlog (immers, in die tijd was het land 'tribaal' bezit, de gemeenschappelijke gronden van de stam)? Of de grote rijkdommen verbonden aan de macht (militairen en andere maffiosi)? Men moet misschien onderstrepen dat de beruchte 'driehoek des doods', zoals de westerse pers die noemt, de grote vlakte van de Mitidja is, de vruchtbaarste gronden van Algerije. Is het een tactiek in de economische oorlogvoering die erop gericht is door terreur en het afslachten van hele families deze gronden ontvolkt te krijgen om het in bezit nemen door hen die het land aan het verdelen zijn te vergemakkelijken?

Wat schuilgaat achter deze oorlog, zoals trouwens achter al die andere (de Golfoorlog, Kosovo, Rwanda, bezet Palestina) zijn economische en geostrategische belangen. Er is een nieuwe verdeling van de wereld aan de gang, waarbij een verwoede controverse meespeelt tussen Amerikanen en Europeanen. De volkeren mogen omkomen, door bommen, sabelhouwen of door honger (dertig miljoen mensen sterven ieder jaar door honger). Dit is de grootste genocide van onze tijd, maar het maakt hun weinig uit. Wat hun interesseert is het opleggen van hun nieuwe politieke en economische orde, met medeplichtigheid van plaatselijke overheden, of ze nu fascistisch zijn of totalitair, en met de actieve medewerking van de media, die dit alles bewust verzwijgen.

Ik zou willen besluiten met een citaat van een vriend uit Algiers. "Bovenal vernielen ze het maatschappelijk weefsel, de solidariteit, het samen delen, de warmte, het gevoel van gastvrijheid." En wanneer dit geheel gelukt is zullen ze geslaagd zijn. Ieder zal nog alleen aan zijn of haar eigen huid denken bij het verlaten van het zinkende schip. Wij zullen individualisten zijn. En dat individualisme is één van de fundamenten van het kapitalisme.

ALBERT CAMUS EN ALGERIJE

Aat Brand

1

Albert Camus (1913-1960) heeft het in het Parijs van de jaren veertig en vijftig van de vorige eeuw niet gemakkelijk. Ondanks zijn populariteit als schrijver van romans, korte verhalen en essays en de Nobelprijs die hem ten deel valt, wordt hij door invloedrijke schrijvers als Raymond Aron en vooral de kring rond Jean-Paul Sartre als politiek en filosofisch onderlegd intellectueel niet voor vol aangezien. In 1951, na het verschijnen van Camus' L'homme révolté, *dat vooral een felle aanklacht is tegen het stalinisme in de Sovjet-Unie, wordt hij door Sartre beschuldigd van een rabiaat anticommunisme waarin ieder streven naar een socialisme met een menselijk gezicht wordt opgegeven. Vooral Camus' opvatting dat het stalinisme een inherente consequentie van het marxisme is, steekt Sartre en de zijnen. Er resteert Camus, aldus Sartre, slechts een vaag moralisme of humanisme (met een vleugje anarchisme) en slechts een vergeestelijkte opstandigheid waarmee een werkelijke kritiek op het onmenselijke kapitalisme onmogelijk is geworden. Behalve op politiek gebied vindt Sartre het boek filosofisch onder de maat en "gemaakt van haastig en uit de tweede hand gemaakte kennis". De open brief waarin Sartre deze kritiek uit en de uit 1943 daterende vriendschap opzegt, is een van zijn wreedste en felste teksten.*

Nu had Camus hem in de aan de brief voorafgaande gepubliceerde polemiek rond *L'homme révolté* een bourgeois genoemd en dat moet Sartre zeer hebben gestoken. Zeker, Sartre was de erfgenaam van een beschaafde familie - met boeken, cultuur, muziek en diploma's - en Camus, de zoon van een in de eerste wereldoorlog gesneuvelde arbeider en een analfabete schoonmaakster uit Algerije, was in Sartre's ogen toch een parvenu, met een dandy-achtig voorkomen. En dat de, in de ogen van Sartre reactionair geworden Camus hem, de revolutionair, een bourgeois noemt, doet voor hem de deur dicht.[1]
Na de ineenstorting van het reëel bestaand socialisme in Oost-Europa, de 'liberalisering' van het maoïsme en het uit de gratie raken van het marxisme als theorie is de waardering van westerse intellectuelen voor beide Franse schrijvers sterk veranderd. Nu de Grote Verhalen zijn doodverklaard, ligt een weinig politiek en ideologisch bevlogen schrijver als Camus veel beter in de markt dan Sartre. Camus' waarschuwing tegen totaliserende en metafysische politieke standpunten past goed bij het huidige tijdsgewricht. Maar het huidige gelijk van Camus, dat zich immers ook uitstrekt tot zijn visie op het kolonialisme en het dekolonisatieproces in Algerije, weerspiegelt toch ook in sterke mate onze tijdgeest waarin de ontideologisering onder intellectuelen zozeer is voortgeschreden dat slechts verregaande onverschilligheid over grote maatschappelijke vraagstukken lijkt te resteren.

2

De jonge Camus, een telg uit een arme Franse immigrantenfamilie in Algerije

(*pieds noirs*), kent geen Arabisch, heeft niet of nauwelijks contact met Arabische Algerijnen en heeft, zomin als met het katholicisme, kennis noch affiniteit met de islam. Toch zijn hun onderdrukking, armoede en rechteloosheid voor Camus een belangrijke drijfveer zich bij de communistische beweging aan te sluiten. Hoewel zijn belangrijkste motief de slechte sociale positie van zijn eigen familie en verdere Franse sociale omgeving is, hoopt hij dat het communisme ook de overwinning van het Arabische volk op de eigen en Franse heersende klasse zal betekenen.[2] Camus pleit in de (late) jaren twintig en dertig, onder invloed van André Malraux, voor de waardigheid en sociale en politieke rechten voor deze Arabieren en hij ziet daarbij het superioriteitsgevoel van de Franse Algerijnen, ook van de communisten onder hen, als een ernstige barrière.

In zijn eerste baan als artistiek leider van een theater en cultuurcentrum van de Communistische Partij in Algiers doet hij ook een poging aandacht te schenken aan Arabische cultuuruitingen, maar als deze geen succes heeft, ziet hij er definitief vanaf. Als duidelijk wordt dat de Communistische Partij halverwege de jaren dertig een antifascistische strategie belangrijker vindt dan de strijd tegen het kolonialisme schrijft hij daar een pamflet tegen dat tot heftige partijreacties aanleiding geeft die hem in 1937/1938 doen breken met de Partij en het communisme. Hij is ook meteen zijn baan kwijt en gaat schrijven voor *Alger Républicain*, een krant die, net als Camus, streeft naar sociale gelijkheid voor alle Algerijnen, ongeacht hun afkomst, religie of levensovertuiging.

In 1939 schrijft hij in die krant een op journalistiek veldwerk gebaseerde serie van elf artikelen over Kabylië, de streek van de Algerijnse Berberbevolking. Hij is geshockeerd door de extreme armoede van deze minderheidsgroep, maar hij stelt hier niet alleen het kolonialisme voor verantwoordelijk. Hij zoekt het ook in de geschiedenis, in het gebrek aan ambities, in de 'achterlijkheid' van de Berbers.[3]

In maart 1940 vertrekt Camus naar Parijs waar hij, onderbroken door buitenlandse reizen naar onder meer Algerije en door regelmatig verblijf op het Zuid-Franse platteland vanwege zijn ernstige tuberculose, tot zijn dodelijk auto-ongeluk in 1960 zal blijven wonen. Hij kan zijn journalistieke loopbaan meteen voortzetten bij *Paris-Soir* en wordt kort daarna geconfronteerd met de Duitse bezetting. Hij wordt snel ontslagen en keert enige tijd terug naar Algiers. Daarna komt hij weer naar Frankrijk en komt in contact met het verzet, zonder overigens zelf ooit bij acties betrokken te raken. Zijn bijdrage bestaat vooral uit het schrijven voor de verzetskrant *Combat* dat hij tot 1947 blijft doen, om daarna regelmatig artikelen te schrijven voor *L'Express*, vooral over Algerije. Ook hij kan er niet omheen zijn politieke aandacht geheel tegen het fascisme te richten en niet tegen het kolonialisme.

In het voorjaar van 1945 worden in Algerije bij terreuracties meer dan honderd kolonisten door Arabieren vermoord en eenzelfde aantal (zwaar) gewond. In wraakacties vallen ook vele Arabische slachtoffers, maar de Franse pers heeft alleen aandacht voor het geweld tegen de kolonisten. Alleen Camus richt zich op de andere partij en wijst op de oorzaken van het geweld van de Arabieren, de totale verpaupering als gevolg van de oorlog. Hij pleit

weer voor politieke hervormingen in Algerije, maar wijst volledige onafhankelijkheid duidelijk af.
In het tweede deel van de jaren veertig neemt hij steeds meer afstand van links en zoekt een 'derde weg' tussen het rechtse (gaullistisch) nationalisme en het communistisch internationalisme, waarbij hij wel het kapitalisme en de vrije markt blijft afwijzen. Voor zijn linkse Parijse vrienden is hij eind jaren veertig, begin jaren vijftig al iemand die uit de politiek is gevlucht en onderdak heeft gevonden in een vage humanistische en anarchistische moraal.
Het valt velen op dat hij geheel zwijgt over de beginnende onafhankelijkheidsstrijd tegen het Franse kolonialisme in Azië (Vietnam).
Op1 november 1954 ontketent het *Front pour la Libération Nationale* (FLN), een socialistische en nationalistische organisatie van militante, antikoloniale Arabieren, een golf van terroristische aanslagen op de Franse bevolking. Het Franse leger antwoordt met zware represailles en beide partijen zijn weldra in een zware en smerige strijd gewikkeld die weldra de Algerijnse oorlog genoemd wordt. Die zal, met afwisselend rustiger en intensere perioden, in 1962 worden beëindigd met de volledige onafhankelijkheid van Algerije en het gedwongen vertrek van de kolonisten of *pieds noirs*. De trieste balans aan mensenlevens die dan kan worden opgemaakt is 31.000 Fransen (27.500 militairen en 3.600 burgers) en naar schatting een half miljoen Arabieren, burgers zowel als strijders.[4]
Bij het uitbreken van de strijd is heel Frankrijk in rep en roer. Rechts Frankrijk roept op tot een koloniale oorlog waarin de Arabieren mores moet worden geleerd. Maar een grote groep linkse Franse schrijvers, waaronder Sartre, Simone de Beauvoir en Marguerite Duras, schaart zich meteen achter het FLN.
Camus doet dat niet. Hij wijst erop dat hij al in 1936 aan de zijde van de Arabieren stond, maar dat hij nu het in zijn ogen terroristische en communistische FLN niet kan steunen; het front ziet geen plaats voor de kolonisten in het toekomstige Algerije, de groep waar Camus zelf uit is voortgekomen en van wie een deel al vele generaties in Algerije is gevestigd.[5] Hij wil geen onafhankelijkheid voor Algerije waar de meerderheid van de Europese bevolking arm is en slechts enkele duizenden Fransen echt profiteren van het koloniale systeem. Ook het terrorisme van het FLN wijst hij in scherpe bewoordingen af. Na de Tweede Wereldoorlog is hij geleidelijk dusdanig *sadder and wiser* geworden over het gebruik van geweld voor nobele doelen dat hij het niet langer kan legitimeren.[6]
Hij erkent dat de Europese bevolking een sterk superioriteitsgevoel jegens de Arabieren aan de dag legt en dat het Franse leger zeer hard optreedt.[7] Ook blijft hij begrip opbrengen voor de oorzaken van het tegen de kolonisten gerichte terrorisme van het FLN.
Hij blijft hameren op een einde aan het geweld en verzoening, ondanks de geweldsspiraal waar Algerije zich in bevindt. Als in de nacht van 21 op 22 augustus 1955 71 Fransen en 52 Arabieren door het FLN worden afgeslacht en het Franse leger uit wraak 1273 moslimrebellen executeert, is het iedereen duidelijk dat een vergelijk tussen de strijdende partijen niet meer mogelijk is. Maar Camus blijft zich op dat standpunt stellen en raakt nu verder geïsoleerd van zijn oude progressieve vrienden die

hem er steeds openlijker van beschuldigen een reactionair en koloniaal standpunt in te nemen.
In 1956 brengt Camus een bezoek aan Algerije, waar hij vele manifestaties en vergaderingen bijwoont. Als hij een vergadering van Arabische leraren in Algiers toespreekt en zijn bekende standpunt verwoordt, wordt hij uitgejouwd en klinkt tot ver na de bijeenkomst het 'dood aan Camus' in de straten van Algiers. Geschrokken keert hij naar Parijs terug, waar hij zich steeds meer in een zwijgen hult, zeker over Algerije. Achter de schermen en soms in het openbaar blijft hij zich wel inzetten voor gratie voor terdoodveroordeelde Arabieren in Algerije.
In 1957 wordt het nog moeilijker voor hem omdat de oorlog in Algerije verder escaleert en het FLN ook een geweldscampagne in de steden is begonnen waardoor zijn familie direct gevaar loopt. Militair verliest het FLN, maar op het diplomatieke en politieke veld wint het terrein. Soms klinkt zijn stem nog tegen het geweld aan beide kanten en voor de noodzaak van een vergelijk, onder andere door een weinig realistische machts- en gebiedsdeling waarbij Oran, Algiers en andere stedelijke gebieden aan de Franse bevolking zouden moeten toebehoren en de rest aan de Arabieren.
In oktober 1957 krijgt hij de Nobelprijs voor literatuur. De Zweedse Academie geeft hiermee weer voedsel aan de aloude suggestie dat laureaten niet alleen de beschikking moeten hebben over grote literaire gaven, maar ook het politieke tij mee moeten hebben. En dat had Camus (als we in de suggestie meegaan) als Frans-Algerijns schrijver en pleitbezorger van een vergelijk in Algerije en tegen geweld in een steeds heftiger wordende koloniale oorlog. Eerder had hij zijn critici tegen zich in het harnas gejaagd door te verklaren dat hij in rechtvaardigheid gelooft (voor de Arabieren in Algerije), maar dat zijn moeder in Algiers vóór rechtvaardigheid gaat. Hij doelt hier op de kans die zijn moeder loopt slachtoffer te worden van de zich steeds meer naar de steden uitbreidende terreur van het FLN.
In 1958 verschijnt zijn verzameling journalistieke artikelen over Algerije *Actuelles III. - Chroniques algériennes 1939-1958*, waarin zijn geschetste standpunten over Algerije nog eens helder uiteen zijn gezet. Hij blijft een vijand van het FLN, is tegen onafhankelijkheid en weigert in te stemmen met de evacuatie of repatriëring van de Franse Algerijnen. Dit is voor hem het offeren van een hele gemeenschap en die prijs vindt hij te groot. Als rechts te boek staande intellectuelen als Aron en politici als De Gaulle hebben die oplossing dan al wel voor ogen. Ondanks zijn roem als schrijver heeft hij zich door vast te houden aan zijn standpunt over Algerije de laatste paar jaar van zijn leven in politieke zin geheel geïsoleerd. Hij wordt alom beschouwd als een 'vijand van het volk', een felle anticommunist, koloniaal en imperialist.
In het begin van de jaren zestig zal Sartre Camus' slogan over Algerije "noch de slachtoffers, noch de beulen" op de korrel nemen. Met dit standpunt van de dan al overleden Camus wordt de gekoloniseerden de mogelijkheid ontzegd tegen de kolonisators op te staan en kan geweld voor een nobel doel nooit worden gelegitimeerd. Daarmee is Camus, aldus nog steeds Sartre, voorstander van en medeplichtig aan koloniale onderdrukking. Deze houding wordt ook wel denigrerend zijn Rode-Kruismenta-

liteit[8] genoemd, waarmee alles bij het oude wordt gelaten en structurele verandering onmogelijk is.

3

Hoewel enkele literaire werken van Camus in Algerije zijn gesitueerd, valt meteen op dat personages uit het milieu van de Franse kolonisten veel beter zijn uitgewerkt dan wanneer het om Arabische Algerijnen gaat.[9] De toch al niet veelvuldig in deze werken voorkomende Arabische romanfiguren worden nooit echte personages. Dit geldt voor de Arabier in *L'Etranger* (1942) die door de kolonist Meursault wordt vermoord. Deze Arabier heeft geen naam, geen verwanten of andere sociale relaties en blijft zonder geschiedenis. De kolonist wordt uitvoerig beschreven in zijn beleving van de moord. Daarin is geen enkele ruimte voor mededogen met het slachtoffer, nee, wat Meursault heeft gedaan is juist en gerechtvaardigd. Nergens in zijn werk wordt zo duidelijk dat hij voor een Frans lezerspubliek de Algerijnse kolonist (die hij zelf is) representeert. In Meursault wordt de werkelijke menselijke inspanning van deze gemeenschap voor Algerije getoond, maar ook de onmogelijkheid een onrechtvaardig politiek systeem op te geven.[10]

In *La Peste* (1947), vaak als zijn meesterwerk beschouwd, neemt de pest bezit van de Algerijnse stad Oran wat de dood van zeer vele duizenden Arabieren tot gevolg heeft. De pest is het symbool van het nazisme, de ratten spelen de rol van de Duitsers en (para)medische teams die de pest proberen te bestrijden verbeelden het verzet tegen het nazisme. Deze beklemmende roman gaat dus over het vooral Europese probleem van het fascisme en de rol van de strijd, de rebellie ertegen. Het boek gaat niet over de koloniale situatie, althans niet direct. Er is wel enige parallellie tussen beide politieke situaties, maar die koloniale situatie krijgt geen uitwerking. En weer blijven de Arabieren, die de stad bewonen en aan de pest sterven, schimmen zonder duidelijk handelen, zonder naam, zonder gezicht. Het zijn Franse helden die het voortouw nemen in de poging de pest het hoofd te bieden.

Dezelfde verhoudingen doen zich voor in het korte verhaal *Les Muets* (uit de verhalenbundel *L'Exil et le royaume*, 1957). Het speelt in Belcourt, de levendige volkswijk van Arabieren en arme kolonisten in Algiers. Eerstgenoemden zijn slechts aanwezig, hangen rond, zitten zwijgzaam in trams, terwijl de arme Franse Algerijnen juist prachtig worden beschreven en in alles de actieve tegenhangers van de Arabieren zijn. Dit is dan ook het sociale milieu (en de wijk) waarin Camus zelf is opgegroeid.

Zijn laatste en onvoltooide roman is *Le premier homme*, waarvan het manuscript werd aangetroffen in zijn tas op de plaats van het hem fataal geworden auto-ongeluk in januari 1960. Ook dit pas in 1994 uitgegeven, sterk autobiografische boek handelt in en over Algerije en de koloniale oorlog die daar woedt als de tekst wordt geschreven. Camus toont in deze roman een imploderende samenleving die zichzelf, haar energie en haar mensen 'opvreet' in steeds verder toenemende gewelddadigheid. Het boek eindigt met het benadrukken van de onmogelijkheid tot het aangaan en onderhouden van relaties tussen de gemeenschappen van Franse kolonisten en Arabieren.[11]

Deze sombere voorstelling van zaken over de relaties tussen dragers van een

westerse en dragers van een niet-westerse Arabische en islami(s)tische cultuur in Algerije gaat ook op voor het huidige Algerije waar het geweld als doel op zich de laatste acht jaar meer dan honderdduizend mensen het leven heeft gekost.[12] De Raaij noemt elders in dit nummer zelfs een dodental van een half miljoen.

4

Arabieren blijven in Camus' literaire werk schetsmatige, passief rondhangende en mysterieuze figuren die zwijgen, geen naam hebben en van wie in hun passiviteit dreiging uitgaat. Het hanteren van taal, het bezit van een eigen naam, het hebben van actieve controle over de eigen situatie zijn bij uitstek kenmerken van het mens zijn waarover Arabieren in de romans van Camus niet beschikken. Zij worden van menselijke kenmerken ontdaan en maken dus geen deel uit van de cultuur. In ieder geval zijn zij 'minder mens' dan westerlingen.

Een dergelijke wijze van westerse beeldvorming over de oosterse wereld is door de Palestijns-Amerikaanse literatuurwetenschapper Edward Said in een invloedrijk boek uit 1978 oriëntalisme genoemd.[13] Hij verandert een al lang bestaande neutrale term voor de studie van oosterse talen en culturen en vult deze met een andere betekenis. Hij maakt er een fundamenteel-kritisch begrip van waarmee hij grip probeert te krijgen op het systematische, vanuit de eigen superioriteit vertrekkende, vertoog over 'het oosten' van alle Europese (westerse) vormen van kennis en verbeelding. Ofwel, behalve van geleerden als arabisten, indologen, sinologen en japanologen, ook die van militairen, handelaren, bestuursambtenaren, politici, kunstenaars enz. In de toepassing van het begrip wordt de door Said gehanteerde beperking tot het oosten vaak losgelaten en vervangen door 'het niet-westen'. Het concept wordt vanzelfsprekend ook gebruikt als het gaat om de westerse kennis en verbeelding van 'allochtonen' in de eigen samenleving.

Said laat in de genoemde studie zien dat oriëntalisme vanaf het eind van de achttiende eeuw gezien kan worden als een georganiseerde institutie 'van kennis en verbeelding' (AB) om zich met het oosten te verstaan, het te beschrijven, er beweringen over te doen, erover te doceren en het te domineren en te beheersen. Juist door dit alles (met dank aan Michel Foucault) als een vertoog te zien, "is de enorm systematische discipline te begrijpen waardoor de Europese cultuur, in de periode na de Verlichting, in staat was het oosten politiek, sociologisch, militair, ideologisch, wetenschappelijk en door beeldvorming te beheersen – en zelfs te produceren".[14]

Door de systematische analyse van het oosten in termen van heidendom, irrationalisme, kinderlijkheid, despotie, gewelddadigheid en achterlijkheid en die van het eigen westen in termen van het tegenovergestelde van deze toegeschreven karakteristieken kan het koloniale 'project' worden voorgesteld als bevrijding en het opnemen van deze gebieden in "een universele geschiedenis van vooruitgang".[15] Hiermee koppelt hij het oriëntalisme aan het imperialisme dat onderstreept wordt in zijn uit 1993 daterende boek *Culture and imperialism.*

Is in *Orientalism* de westerse verbeelding van het oosten vrijwel per definitie 'corrupt' en iedere westerling die het oosten verbeeldt in laatste instantie een racist, etnocentrist en (cultuur)imperia-

list, in zijn latere boek wordt het betoog minder hermetisch. Said heeft dan meer oog voor de dubbelzinnigheden in het oriëntalisme en in de houding van oriëntalisten. Hij erkent in en met dat latere boek dat de morele betrokkenheid bij waarheid over en vrijheid in het oosten waarop zijn aanklacht is gebaseerd toch een normatief kader (van waarborgen van rechten voor minderheden, rechtvaardigheid, 'good governance' en dergelijke) nodig heeft om die aanklacht tegen de dominante westerse beeldvorming te legitimeren.[16] Hij erkent nu dat het alleen benadrukken van lokale autonomie en recht op eigenheid ook een vrijbrief kan zijn voor onrecht, etnisch geweld en corruptie in niet-westerse samenlevingen. En het valt niet te ontkennen dat daar veel recente voorbeelden van te geven zijn.

De Australisch-Amerikaanse cultureel antropoloog Michael Taussig, net als Said werkzaam aan de New Yorkse Columbia universiteit, heeft ook een diepgaande historisch-antropologische analyse gemaakt van de langdurige gewelddadige koloniale 'ontmoeting', weliswaar niet in Afrika, maar in Latijns-Amerika (Peru en Colombia). In zijn analyse staat het geweld in deze ontmoeting centraal. Hij hanteert daartoe de begrippen 'doodsruimte' of 'cultuur van verschrikking'.[17] Hij laat overtuigend zien hoe de door geweld, dood, vrees en verschrikking gekenmerkte relatie tussen Spaanse kolonisten en indianen in beide gemeenschappen de betekenisgeving, de verbeelding en het bewustzijn heeft gedomineerd en dat nog steeds doet. Aan beide zijden wordt de andere partij als de verzinnebeelding van het kwaad gezien.

Vergeleken bij Said focust Taussig veel sterker op het geweld dat de betrekkingen tussen beide gemeenschappen sterk kleurt. Overigens is de meerwaarde van deze benadering dat Taussig beide partijen, de westerse en niet-westerse, een actieve rol toedicht in de beeldvorming over de andere gemeenschap. In niet-westerse samenlevingen worden het westen, de westerse cultuur en haar dragers ook waargenomen, beschouwd en aan beeldvorming onderworpen, zo laat Taussig zien. Deze kant van de koloniale ontmoeting blijft bij Said achterwege.

Terug naar de analyse van geweld. Ook in Algerije lijken beide partijen tussen 1954 en 1962 in de ban van de 'doodsruimte' of 'cultuur van verschrikking' te zijn geweest (en nu weer te zijn) met soortgelijke gevolgen voor de wederzijdse beeldvorming als in Zuid-Amerika. Aan Franse kant lijkt deze beeldvorming nog sterker en heftiger te zijn dan onder de Arabieren. Zo heeft Camus er verscheidene keren geërgerd op gewezen dat hun woordvoerders nooit de Franse slachtoffers van hun gewelddaden betreuren, terwijl de Fransen dat wel zouden hebben gedaan waar het om Arabische slachtoffers van hun gewelddaden ging. Hiermee wekt hij de suggestie het FLN als barbaarser te beschouwen dan het Franse leger. Het lijkt er inderdaad op dat ook Camus met zijn diepe afkeer van geweld in de ban is geweest van deze 'cultuur van verschrikking' als het gaat om zijn literaire verbeelding van Arabieren.

Ik concludeer met Said dat Camus' oriëntalisme mededogen met en begrip voor hun opvattingen, hun streven naar onafhankelijkheid en hun nationalisme blokkeerde. Zeker vergeleken bij de Franstalige dekolonisatieliteratuur van

vervolg op pag. 46

'EEN COMMUNIST IN DE ZIN VAN TOLSTOJ'

Hans Paasche's kritiek op het kolonialisme

André de Raaij

Wie de Nederlandse televisie bijna alleen kent van in verbijstering langszappen, heeft toch al snel genoeg materiaal om ergernis te uiten: geïnterviewd wordt de 'Afrikaanse' schrijver van een reisverhaal over Groenland. Keken ze daar niet raar op van u? De schrijver antwoordt beleefd: 'ja hoor'. De interviewster vindt impliciet dat alleen toeristen van het noordelijk halfrond het recht hebben als legitiem toerist gezien te worden - en erger, weet blijkbaar niet dat Groenland in feite een groot uitgevallen vliegdekschip van het Amerikaanse leger is, en zo wel, dan weet ze niet hoe het Amerikaanse leger is samengesteld. 'Afrikanen' op reis - grappig hoor.

Deze grappigheid speelt niet in de reisbrieven die Hans Paasche heeft samengesteld; de verzameling heet in het Nederlands *De ontdekkingsreis van de neger Lukanga Mukara in de binnenlanden van Duitsland.* Paasche is bloedserieus en klaarblijkelijk is het verhaal op een echt mondeling reisverslag gebaseerd. Alleen is het niet waarschijnlijk dat 'de neger' Paasches maatschappijkritiek precies zo deelt. Het beeld van roodaanlopende zuipschuiten, met een degenhouw op de wang, altijd bereid tot vechten, stinkende rookrollen oppaffend - het staat voor alles waar Paasche van gruwt, in Duitsland. Sommige observaties gaan verder: de behoefte tot administreren, het idee dat tellen (kwantificeren) goed is, de fixatie op geld - het leukste punt is dat Lukanga Mukara het racisme op zijn kop zet door zich af te vragen of de Wasungu (blanke Europeanen, hier dus Duitsers) wel mensen zijn. Zij denken van wel, maar ze zijn het natuurlijk niet.

Hans Paasche kende (Duits) Oost-Afrika, waar hij als officier gediend heeft, en waar hij zwarte mensen gedood heeft die als 'opstandelingen' golden, terwijl ze hun eigen huis en haard verdedigden. In feite kan hij de 'goede' negers niet van de 'slechte' onderscheiden en dit leidt hem tot het besef van het kwaad van oorlog en het doden van medemensen in het algemeen. Hij moet Afrika verlaten door voortdurende malaria, trouwt en betrekt zijn landgoed Waldfrieden. Hij is van zeer bemiddelde bourgeois-afkomst (dit klinkt wel door in zijn maatschappijkritiek, die zich richt op het gedrag van de 'hogere standen' - dat al erg genoeg is, dat wel).

Hij sluit zich aan bij levenshervormers, radicale ethici, die in feite de Duitse tegenhanger van de Nederlandse christen-anarchisten vormen. Een Duitse biograaf uit deze kring, Magnus Schwantje, noemt hem 'communist in de zin van Tolstoj'.[1] Voorzover ik kan overzien is hij bij beste benadering de redder van het gezicht van het historisch anarchisme ten aanzien van 'Afrika'. 'Afrika' heeft Europa, vooral oorlogszuchtig Duitsland, een les te leren - niet, omdat men in Afrika heilig is en bijvoorbeeld geen oorlog voert, maar de beschaving staat er wel degelijk op een hoger peil. Dat is inderdaad een onwel-

kome boodschap, ook negentig jaar later.
Lukanga Mukara is dan ook gekaapt door een overtuigde nazi, die de Samoaan Tuiavii in feite laat terugverlangen naar het Duitse bestuur en ook verder de fundamentele kritiek de tanden uittrekt. Deze parodie, de *Papalagi*, is een groot succes bij groenige kringen in Duitsland (en Nederland) - slechts overtroffen door het schandelijke bedrog van de zogenaamde toespraak van Chief Seattle. Dat mensen in de gekoloniseerde wereld zich als mensen beschouwen en niet als de naar eigen believen met nobelheid toe te rusten wilden, is iets wat de gemiddelde 'noorderling' eigenlijk niet kan of wil bevatten.

Hans Paasche is een van de eerste fotografen van groot wild geweest, die zijn leven min of meer waagde voor het vastleggen van beelden die niet meer te maken zijn, omdat de 'wildheid' van de natuur van Afrika het kolonialisme niet doorstaan heeft. Als levenshervormer houdt hij een blinde vlek voor de jacht - ook in Duitsland moet die toegelaten blijven. Zijn behoefte tot wereldverbetering doet soms bijna griezelig naïef aan: weer aangetreden als officier bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, pleit hij al snel voor levenshervormende opvoeding van de soldaten, inclusief lessen in pacifisme. Het komt hem op ontslag te staan en tenslotte een aanklacht wegens hoogverraad, die eindigt met detentie 'als geesteszieke'. Op 9 november 1918 - die datum wordt niet herdacht in Duitsland - wordt hij door de revolutionaire matrozen van Wilhelmshaven bevrijd en meteen afgevaardigd in de revolutionaire volksvertegenwoordiging in Berlijn. Hij blijft maar kort lid hiervan - hij is teleurgesteld over het weinig revolutionaire gehalte van de omwenteling en is aangeslagen door de dood van zijn vrouw.
En deze man, die zich in geschrifte keerde tegen het Duitsland van de 'frisse vrolijke oorlog' en het 'op de vlucht neergeschoten' deelt het lot van zovele andere prominente 'goede' Duitsers. Op 21 mei 1920 komt een overvalcommando van zestig militairen het landgoed van deze tolstojaan doorzoeken op verdenking van opslag van wapens voor de komende communistische opstand. Hans Paasche wordt 'op de vlucht neergeschoten'. Hij had de Duitsers in het algemeen verweten niet eens te weten wat vrijheid is, laat staan dat ze er naar streefden.[2]

Het kolonialisme van de toekomst zou dat van het hart, de gedachte, de vrijheid zijn - in een tijd waarin de staatkundige kaarten van Azië en Afrika de kleuren van allerhande Europese landen vertoonden, viel er waarschijnlijk niet buiten het paradigma van 'kolonisering' te denken.[3] Maar Paasche deed dit meer dan critici als Conrad, Gide en Morel. Niet geheel overigens. Hij gelooft echt dat het Britse koloniaal bestuur in Nigeria de inwoners meer in hun waarde laat dan het Duitse heeft gedaan (en misschien is dit ook wel juist - als je voorbijziet aan de voorafgaande eeuwen slavenjagen). Zijn kritiek was grotendeels niet in de geest van de tijd.
Zegt het iets over de geest van die tijd dat de vertaling van zijn *Lukanga Mukara* inmiddels in de ramsj ligt, naast Gides *Reis naar Congo*? Het zou mij liever zijn als de *Papalagi* daar naast 'Chief Seattle' lag - de mensheid heeft nog een lange weg te gaan.[4]

NOTEN

(1). M. Schwantje, *Hans Paasche - sein Leben und Wirken;* Berlin 1921, p. 22. - (2) Hans Paasche, *Das verlorene Afrika*; Berlin 1919, p. 9. - (3) *Das verlorene Afrika*, p. 4. – (4). Maar je weet nooit - cultuurpessisme is meestal nogal gemakkelijk. Adam Hochschild, *De geest van koning Leopold II en de plundering van de Congo*, een erbarmelijke vertaling uit het Engels, heeft in twee jaar tijd negen drukken gehaald in het Nederlandse taalgebied. Ik vraag mij af hoe groot het aandeel is van België in het succes van dit boek over de massamoord en slavernij in de 'Kongo Vrijstaat' en de rol van E.D. Morel in het aan de kaak stellen hiervan. Zie in dit verband tevens Aat Brand en Cees Bronsveld, 'Een koning in koloniale zaken en de gevolgen daarvan', in *De AS* 104 (1993/94).

ALBERT CAMUS EN ALGERIJE
vervolg van pag. 43

zijn tijd (Duras, Fanon, Genet, Sartre) worden zijn 'Algerijnse' romans en verhalen gekenmerkt door een negatieve vitaliteit, waarin de koloniale inspanning voor het laatst, voordat deze overal een ruïne wordt, zijn laatste grote literaire uitwerking krijgt. Die verhalen, zo sluit Said zijn analyse van Camus als oriëntalist af, "drukken een verspilling en triestheid uit die we nog steeds niet geheel hebben begrepen en waarvan we nog steeds niet hersteld zijn".[18]

NOTEN

(1) A. Cohen-Salal, *Jean-Paul Sartre, zijn biografie;* Van Gennep; Amsterdam 1990, pp. 360-361; O. Todd, *Albert Camus. A Life;* Carroll & Graf; New York 2000, pp. 299-310. - (2) De Europese bevolking van Algerije, in overgrote meerderheid Fransen (en kleine groepen Joden, Italianen, Maltezen en Spanjaarden), telt in de jaren dertig tussen de 800.000 en 900.000 personen, van wie velen in Algerije zijn geboren. De Arabische bevolking heeft een omvang van meer dan zeven miljoen. Als de onafhankelijkheidsoorlog in 1954 begint, zijn deze aantallen respectievelijk 984.000 en rond negen miljoen. In: B. Droz & Y Lever, *Histoire de la guerre d'Algérie, 1954-1962;* Paris, Editions du Seuil 1982, pp. 19-24; pp. 40-41. - (3) Todd, op. cit., pp. 37-81. Tenzij anders aangegeven, wordt in het vervolg van deze bijdrage voor de feitelijke gegevens steeds geput uit deze 'gezaghebbende' recente biografie over Camus. - (4) Droz & Lever, op. cit., p. 343. - (5) Het FLN heeft ondanks de overwegend westerse socialistische en nationalistische ideologie een islamistische onderstroom, wat onder andere blijkt uit het feit dat het regelmatig heeft duidelijk gemaakt dat Fransen die tot de islam overgaan in Algerije kunnen blijven. - (6) J. Sperna Weiland, 'Albert Camus, 1913-1960', p. 203, in: *De mens in de filosofie van de twintigste eeuw;* Meulenhoff, Amsterdam 1990, pp. 194-209. - (7) "De boernoesen doet zweten", zoals Camus denigrerend schrijft, Todd, op. cit., p. 325. - (8) Sperna Weiland, op. cit., p. 204. - (9) Todd, op. cit., p. 351. - (10) E. Said, *Culture and imperialism;* London, Vintage 1994 (oorspr. 1993), pp. 223-224. - (11) A. Camus, *Le premier homme ;* Gallimard, Paris 1994. - (12) M. Beker, 'De burgeroorlog in Algerije', in: *Facta,* Sociaal-wetenschappelijk magazine, jrg. 8, november 2000, pp. 14-16. - (13) E. Said, *Orientalism. Western conceptions of the Orient;* Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex 1995 (oorspr. 1978). - (14) Said, op. cit., 1995, p. 3. - (15) P. van der Veer, *Modern oriëntalisme. Essays over de westerse beschavingsdrang;* Meulenhoff; Amsterdam 1995, pp. 15-16. - (16) Zie S. de Jong, Edward W. Said: 'Orientalism', 1978, in: *NRC Handelsblad;* 6 februari 1998. - (17) M. Taussig, *Shamanism, colonialism and the wild man. A study in terror and healing;* The University of Chicago Press, Chicago/London, pp. 3-17. - (18) Said, op. cit., 1994, p. 224 (vertaling AB).

HET GAAT GOED MET DE ECONOMIE
DE KOOP-KRACHT STIJGT...
ECHT WAAR!?!
IN EUROPA!

BLADSPIEGEL 2

In de *Nar 160* (postbus 136, 3000 Leuven, België), het zeswekelijkse Belgische anarchistische actieblad, kun je lezen dat veganistische mannen een verminderde kans op prostaatkanker hebben. Dat vermeldt het British Journal of Cancer. Bof ik even! Verder het prachtige bericht dat een onderzoeksrechter een individu bendevorming ten laste poogt te leggen. Hoe één persoon een bende kan vormen blijft natuurlijk een groot raadsel. In deze Nar, die een geheel vernieuwd (A-4) formaat heeft en een andere lay-out, het artikel 'Weg met de manifesten' van Ludwig: "Maar er is geen enkele reden waarom het vanzelfsprekend, verantwoord of gerechtvaardigd zou zijn dat een manager van een multinational met één pennestreek het leven van miljoenen mensen kan en mag beïnvloeden, terwijl die miljoenen mensen dat te slikken hebben, of er een ontzaglijke grote inspanning tegenaan moeten gooien om de genomen beslissingen alsnog te kunnen dwarsbomen of ongedaan te maken." Dit is wat mij betreft de kern van het anarchisme.

In *Filosofie Magazine* 5 (postbus 1528, 1000 BM Amsterdam),juni 2000, lees ik voor het eerste in mijn leven de term 'gentlemen's anarchisme'. Marjolein Drenth, alias M. Februari, zegt er: "Ik houd van gentlemen's anarchisme. Dat je je probeert aan te sluiten bij het establishment en tegelijkertijd iets doet dat daar volkomen tegenin gaat en dat op een plek te doen waar je het niet verwacht." Drenth/Februari werd geïnterviewd naar aanleiding van haar proefschrift, waarin ze poogt aan te tonen dat binnen de economische wetenschappen onmogelijk een model gemaakt zou kunnen worden dat altruïsme en egoïsme met elkaar verzoent. In het oktobernummer van Filosofie Magazine een gepassioneerd artikel van de Leidse Bijzonder hoogleraar filosofie Edith Brugmans, getiteld 'Open grenzen': "Waar halen wij de brutaliteit vandaan om anderen, die door hun komst te kennen geven dat ze een leven hier willen opbouwen, te verbieden hier te zijn? Hoe halen wij het in ons hoofd om te denken dat het moreel terecht kan zijn om 'afgewezenen' en 'uitgeprocedeerden' desnoods plat te spuiten en op een vliegtuig te zetten naar 'elswhere'!" Brugmans geeft acht regels voor een nieuw 'vreemdelingenbeleid': "Ten eerste: de nationale grenzen dienen onvoorwaardelijk opengesteld te worden, zodat een volstrekt vrij verkeer van personen mogelijk wordt. Iedereen die de grens passeert, wordt geregistreerd." Dat registreren vind ik geen goed idee en nog beter zou het zijn om grenzen simpelweg op te heffen. Dit pleidooi gaat echter een eind de goede richting op.

In *Alert!* zomer 2000 (postbus 2884, 3500 GW Utrecht) schrijft Eric Krebbers in 'Het hakenkruis van de communisten?': "Nieuw-rechts (lijkt) opnieuw een zwak punt te hebben gevonden in het ideeëngoed van de hedendaagse radikaal-linkse activist. Ook in die kringen wordt immers wel eens gezegd dat het allemaal één pot nat was, fascisme en communisme. Maar de geschiedenis van politieke systemen en de betekenis daarvan kan vanzelfsprekend niet begrepen worden aan de hand van een simpele berekening van het aantal slachtoffers. Noch met een haast even simpele morele afkeuring waarbij elk politiek systeem dat niet vrij socialistisch was op een en dezelfde vuilnishoop van foute bewegingen gegooid wordt. Bij zo'n beoordeling is het in ieder geval belangrijk om onderscheid te maken tussen de ideologie en de uiteindelijke praktijk, en tussen mensen aan de top en de basis. Zo handelden veel communistische basisactivisten uit prima humanitaire en anti-fascistische idealen. Het fascistische voetvolk bestond daarentegen uit gewillige beulen." Het is inderdaad simplistisch om fascisme en communisme op een hoop te gooien. Toch vind ik ook Eric's analyse simpel, teveel uitgaand van de 'goeden' en de 'slechten'. Want welke oogkleppen hadden humanitaire communistische basisactivisten in de Spaanse revolutie op, toen ze meenden anarchistische brigades overhoop te moeten schieten en zo medever-

antwoordelijk waren voor het mislukken van die revolutie?
In *De Groene Amsterdammer* (postbus 353, 1000 AJ Amsterdam), van 14 oktober 2000, verscheen een artikel van Peter Vermaas, getiteld 'Het trauma van Kronstadt'. Over de op het eiland Kronstadt vergeten geschiedenis van de opstand in 1921 van matrozen, arbeiders en soldaten. In 1917 kwamen zij al in het geweer voor vrije verkiezingen voor een plaatselijke sovjet. Deze opstand werd echter door een leger van humanitaire communistische basisactivisten onder leiding van Trotski bloedig neergeslagen. De officiële Russische geschiedenisboeken reppen overigens nog steeds over 'muiterij', als het over Kronstadt gaat.
In *American Voices* (Spuistraat 231, 2987 TL Ridderkerk of bas-moreel@yahoo.com), nr. 3 & 4, juli 2000, verhaalt AS-redacteur Bas Moreel over zijn reizen langs anarchistische kringen in de VS, Polen en Duitsland. Verder veel aandacht voor de hopeloze situatie van de bevolking van Irak, die te lijden heeft onder de boycot van de westerse landen. Sadam Hussein en zijn hielenlikkers hebben vanzelfsprekend geen last van zo'n boycot, die zorgen dat ze wel aan hun natje en droogje komen, en zeker ook aan de rest. Is hier sprake van een 'democratische' variant op de 'Verelendungstheorie', ooit door Marx geponeerd? Deze verelendung betekent echter niets anders dan dat mensen dood gaan van de honger. In *Strafblad* (postbus 22141, 1100 CC Amsterdam), herfst 2000, Catholic Worker Nieuwsbrief van het Jeanette Noëlhuis in Amsterdam, een artikel van een andere AS-redacteur, André de Raaij, over christen-anarchisme ('christiananarchy: throw truth not bombs!') getiteld 'Paradox of paradigma?'. Een antwoord op deze vraag heb ik na het lezen jammer genoeg niet weten te vinden. In *Food Not Bombs nieuwsbrief* (postbus 255, 3500 AG Utrecht), september 2000, een verslag van Soupstock 2000, waar voor maar liefst 15.000 mensen in San Francisco voor gratis eten gezorgd werd. Verder onder andere aandacht voor een Food Not Bombs groep op de Filippijnen. In *Straatnieuws* (Jansveld 49bis, 3512 BE Utrecht), 2000/10, aandacht voor Food Not Bombs Utrecht: "Basisbehoeften zouden gratis moeten zijn. We willen laten zien dat er meer is dan alleen consumeren, kopen-kopen-kopen." Kritisch Infocentrum De Onderste Steen (Oudegracht 229, 3511 NJ Utrecht) bracht ook een nieuwsbrief uit, *Dondersteen,* geheten. In tegenstelling tot de duidelijke layout van de Food Not Bombs-nieuwsbrief ziet deze nieuwsbrief er erg chaotisch uit. Kwestie van smaak?
In het *Volkskrant-magazine* nr. 56, van 23 september 2000, staat een interview met Daniel Cohn Bendit, vroeger ook wel 'rode Danny' genoemd. "Ik hoorde tot een heel klein groepje libertair anarchisten dat eigenlijk maar weinig voorstelde. (...) We wilden het leven zelf kunnen bepalen. (...) De meeste mensen willen niet permanent met politiek bezig zijn. (...) Dat delegeren ze liever aan politici. Dat hebben wij toen niet begrepen." Het is inderdaad een gegeven dat veel mensen politiek beperken tot eens in de vier jaar stemmen, als ze tenminste in een land wonen waar daartoe de mogelijkheid bestaat. Maar, in plaats van je daarbij neer te leggen, kun je ook proberen mensen te bewegen het heft in eigen hand te nemen. Het is in mijn ogen namelijk een kwestie van een cultuur dat men niet in beweging te krijgen is. "Ik zag in dat je met een beroep op de revolutie de ergste dingen kunt goedpraten. En als je dan ook nog eens keek hoe het toeging in de communistische landen, dan moest je tot de conclusie komen dat de politieke democratie het enige systeem is dat past bij de mens, dat vat vol tegenstrijdigheden." Maar wat zegt dit over het (libertair) anarchisme?
In *De verboden saxofoon* van Vrij Nederland-redacteur Rudie Kagie, een interessant boek over censuur op muziek, worden ook anarchisten eventjes genoemd: "Het anarchistische orgaan Recht voor Allen herkende in de publieke belangstelling voor 'crazy rhythm' (- swingmuziek, met name gemaakt door zwarte muzikanten, zoals Lionel Hampton -) een symptoom van maatschappelijke dege-

neratie." Deze anarchisten waren dus net zulke fatsoensrakkers als hun gedegenereerde medeburgers. Stand-up comedian Raoul Heertje, inderdaad zoon van de econoom 't Heertje waar menigeen een economieboek op de middelbare school van in handen gehad heeft, was afgelopen zomer te zien in het VPRO-programma 'Zomergasten' van Adriaan van Dis. Eerder was schrijver Geert Mak al op een drie uur durend gesprek geweest. Aanvankelijk leek Raoul mij nauwelijks grappig, maar uiteindelijk wist hij mij een aantal malen tot schuddebuiken te bewegen. Dus maar een boek van hem uit de bibliotheek geleend, *Een vruchtbaar gesprek*. Daarin kun je lezen: "Een groep mensen die heel erg ontzettend anders doen, doen uiteindelijk heel gewoon. Daarom zien alle zogenaamde anarchisten en punkers er hetzelfde uit. Ze zijn het zo met elkaar eens over hun afkeer van autoriteit en hierarchie dat ze zich precies laten voorschrijven hoe hun anti-autoritaire kleding eruit moet zien." Zit hier wat in? En wat vind Heertje er zelf van? "(...) dit zijn echt filosofieën waar de gemiddelde wc-tegel wit van weg trekt." Over de VPRO gesproken: in het blad *VPRO Backstage* staat een profiel-enquête voor een nieuwe hoofdredacteur televisie. Op vraag 7 'welk milieu?' zijn de volgende vier antwoorden mogelijk: 1) kritisch links, 2) nouveau riche, 3) beschermd, 4) anarchistisch.

In *Aardig* (Simon Bolivarstraat 95, 3573 ZK Utrecht), oktober 2000, dit maal veel boekbesprekingen en een stukje van Weia over 'It fuke', een film die op het recente Nederlands Film Festival in Utrecht werd vertoond. De hoofdpersoon is een onverzettelijke anarchist, die zijn streven naar persoonlijke vrijheid met de dood moet bekopen. De film is gebaseerd op de roman *De fuik* van Rink van der Velde (uitgeverij Callenbach, ISBN 90-266-0438-6), die zijn boek weer gebaseerd heeft op het drama van het Tjeukemeer dat zich afgespeelde tijdens de Tweede Wereldoorlog. De fuik is niet alleen de val waar de anarchist (en stroper, da's wat minder) in zit en niet meer uitkomt, als lezer van het boek kreeg ik het gevoel zelf in een fuik te zitten. Een aanrader. Overigens schijnt de film nog beter te zijn.

De BRT vertoonde in oktober 2000 een tv-speelfilm over Ted Kaczynski, ook wel bekend als de 'Unabomber'. Hij stuurde in de jaren negentig van de vorige eeuw bombrieven naar in zijn ogen verderfelijke wetenschappers en directeuren van grote bedrijven, waar heel wat slachtoffers bij vielen, waarvan een aantal met dodelijke afloop. Het was zijn broer die hem uiteindelijk bij de politie aangaf, nadat hij het *Unabomber-manifest* gelezen had in de *New York Times*. In de film werd bijzonder matig geacteerd, maar het dilemma van de broer kwam wel haarscherp naar voren. Ik heb nooit enige sympathie voor de 'Unabomber' gevoeld, maar na het zien van de documentaire vind ik het gekoketteer van sommige radicaal-linksen met het Unabomber-manifest helemaal smakeloos.

In *de Volkskrant* van 7 oktober 2000 een artikel over 'Het rebelse jeugdblad', over de geschiedenis van het jeugdtijdschrift. "Ook de Russische revolutie vond sympathie bij sommige jeugbladen die streefden naar een radikale vernieuwing, zoals de Zaaier en het anarchistische De Jeugdige Werker. Anarchist Henk Eikeboom voerde de redactie over de Stormklok (...) en stuurde aan op eenheid in de proletarische gelederen, die volgens Eikeboom met een revolutie te bereiken was." Verder worden nog bladen als Provo, de Kraakkrant en Bluf! genoemd. "Maar na de krakers werd het stil rond de rebelse jeugdbladen. Doofde het engagement?" Actieblad Ravage, opvolger van NN, dat weer uit Bluf! voortkwam, wordt in het artikel niet genoemd. Niet rebels genoeg?

In *Ravage* #13 (van Ostadestraat 233n, 1073 TN Amsterdam), van 13 oktober 2000, een artikel getiteld 'India in beweging', van Aukje en Jasper. "Op ideologisch terrein is het onmogelijk een onderscheid te maken tussen de verschillende actiegroepen. In theorie zijn ze allemaal anarchistisch, want aanhangers van de ideeën van Gandhi die zei dat hij

theoretisch gezien een anarchist was." Deze conclusie, hoe sympthiek ook, is wat mij betreft toch een tikkeltje kort door de bocht. Het artikel geeft een interessant beeld van India en actiegroepen aldaar. Nooit geweten dat er in India ook Critical Mass-acties zijn, dat zijn grootschalige fietsdemonstraties.
Een week later krijgt in de Volkskrant in de Reflex-rubriek 'Goed & Slecht' Eveline Lubbers van Buro Jansen en Janssen het woord. Dit buro is sedert 1984 een kritisch volger van inlichtingendiensten en ander gespuis. "Waarom ik het blijf doen? Ik vind het belangrijk te blijven spitten, mensen aan het denken te zetten. We doen het praktisch voor niets en we zijn afhankelijk van anonieme weldoeners."
Laatst bezocht ik kort het Centraal Museum in Utrecht om samen met huisgenoten een aantal werken van materie-schilder Jaap Wagemaker te aanschouwen. In een boek over hem lees ik: "Zijn vader was fanatiek anarchist, aanhanger van Domela Nieuwenhuis, geheelonthouder en vegetariër. Beroep: zadelmaker, stoffeerder." Je komt ze toch ook overal tegen, hè, die anarchisten! Ook in het programmablaadje van het Utrechtse Muziekcentrum Vredenburg: "John Cage kan worden beschouwd als een van de meest innovatieve componisten van de 20e eeuw. De vondsten van deze Amerikaanse musicus, provocerend denker, anarchist, zen-boeddhist en paddestoelenverzamelaar zouden pagina's kunnen vullen."
En dan belandden de afgelopen maanden een hele zwik *Freedom*'s (84b Whitechapel High Street, London E1, 7QX, Engeland) in mijn brievenbus. Het blad wordt namelijk tweewekelijks uitgegeven. In vol. 61, no. 9 kon ik lezen dat de Verenigde Staten maar liefst twee miljoen gevangenen kennen en dat de gevangenisindustrie op multinational General Motors na de grootste 'werkgever' is, met 523.000 'werknemers'. Spotgoedkope, rechtenloze arbeidskrachten dus. In Freedom 61/10 is veel te lezen over alternatief onderwijs: "Summerhill is undoubtly the freest of the free schools and kids can avoid lessons for their entire school career if they wish". Dat is toch wel wat anders dan de Werkplaats Kindergemeenschap (ook wel Kees Boekeschool genoemd) waar ik tegenwoordig wiskunde geef. Maar goed, ook bij Summerhill worden kanttekeningen geplaatst: "... where pupils are surrounded by women employed to fulfil their traditional roles of cooking, cleaning and serving the community." Maar, "Summerhill, Sands, Hartland (- op de laatste twee koken kinderen zelf en maken ze ook zelf schoon -) and all these other centres of liberated learning are seeds beneath the heavy snowfall of authoritarian education. They are a delight, an inspiration and a demonstration that freedom works." In Freedom vol. 61/13 een vervolgartikel over anti-autoritair onderwijs. Overigens wordt in Freedom vol. 61/11 een stalinist (ja ja, ze zijn er nog) aangehaald die vindt dat de Conservatieven in Engeland de werkelijke anarchisten zijn. Iets niet begrepen klaarblijkelijk. Wellicht doet deze persoon er goed aan eens een bezoekje te brengen aan een heuse anarchistische 'Speakers Corner' in het Londonse Hyde Park.
José Bové, een militante boerenactivist uit Frankrijk en veroordeeld wegens het demonteren van een McDonald's vestiging in aanbouw, wordt besproken in Freedom vol. 61/14. Bové noemt zich een anarcho-syndicalist en zegt beïnvloed te zijn door Bakoenin, Kropotkin en de Spaanse Revolutie. Het artikel over Bové is verder tamelijk warrig, en de schrijver ervan meent flink te moeten schoppen tegen de 'anarcho-vegan cuisine': "The junk food of McMerde and others, and the artificial ideological anarcho-vegan cuisine are the modern reactions to the grandiose tradition of cuisine". Wat die 'grandiose tradition' in moge houden, laat de schrijver wijselijk in het midden. Ook iets niet begrepen blijkbaar.
In *ZOZ* (postbus 81, 5600 AB Eindhoven), nummer 37, een artikel over Friedensreich Hundertwasser, een architect die de rechte lijn in de architectuur verafschuwde (terwijl die toch zo mooi kan zijn!). Hundertwasser

introduceerde boomhuurders en was een kleurrijk levenskunstenaar, die betaalbaar wilde bouwen voor en met gewone mensen en niet voor een elite. Taschen Verlag bracht een boek over hem uit. In ZOZ 39 staat het artikel 'Geen patent op Indiase tandenborstels'. Milieuactivisten hebben weten te voorkomen dat een Amerikaanse firma patentrecht verwierf op de commerciële toepassing van Neem-hout. In India gebruiken mensen al sinds mensenheugenis takjes van de Neem-boom om hun tanden mee te poetsen. Of het nu om domeinnamen op Internet gaat of om patentrecht, sommige mensen en bedrijven zijn niet anders te omschrijven dan als ordinaire parasieten. Vervolgens lees ik in dezelfde ZOZ een bericht over 'mondiale kunstgebittenuitleen'. Er blijkt echter 'kunstuitleen' te staan, blijkbaar was ik teveel in de gebittensfeer blijven hangen.
ZOZ is het tijdschrift voor doendenkers, en wordt uitgegeven door Omslag. Wie weet zal het woord 'doendenken' ooit opgenomen worden in het van Dale woordenboek voor de Nederlandse taal, net als zijn tegenhanger 'doemdenken', waar ooit Van Kooten en De Bie de Nederlandse taal mee verrijkten. ZOZ is een voorbeeld van "echte veranderingen komen doordat mensen ter plaatse keuzes maken". Deze zin valt te lezen in het voorwoord van nummer 40. Verder in dat nummer aandacht voor de Marga Klompêprijs 2000, voor vrede en gerechtigheid, die op 28 oktober aan het Leidse anarchistische collectief Eurodusnie voor hun weggeefwinkel werd uitgereikt. Ik had dit bericht al eerder gehoord, maar was in de veronderstelling dat het weer eens eens een goede grap uit Leidse hoek betrof. Niets is minder waar. Het geld zal worden gebruikt voor een krant met tips en ideeën voor het opzetten van weggeefwinkels. Verder in dit nummer aandacht voor Joegoslavische dienstweigeraars, jongens die tijdens de Navo-bombardementen opgeroepen werden te deserteren, maar nu Fort Europa niet binnen komen en ergens in een stuk niemandsland in Hongarije gedoogd worden. Ze krijgen geen politiek asiel en hoe ze aan eten moeten komen, moeten ze zelf maar zien. Amnesty International en West-Europese vredesgroepen houden zich met hen bezig. Het zou ook iets voor Groen Links zijn maar aangezien de voltallige fractie voor de defensienota stemde, moet daar ook maar niets van verwacht worden. Het pluche lokt nadrukkelijk.
Het gaat slecht met het anarchistische boek in Nederland, althans, dat zijn de berichten die mij wel eens ter ore komen. Niet alleen hier is dat het geval. *AK Press & Distribution* (PO Box 12766, Edinburgh, HEH 89 YE, Scotland) meldt in haar 147 pagina's dikke catalogus van het jaar 2000: "The radical book trade is being squeezed right now." Er staan nog slechts zeven winkels in heel Groot-Brittannië in de catalogus vermeld. Dan zijn we hier in Nederland nog helemaal niet zo slecht af. De jaarlijkse *Anarchist Bookfair* (84b Whitechapel High Street, London E1, 7QX), dit maal op 14 oktober voor de achttiende maal gehouden, trok echter weer een hoop volk. Iets minder dan de drieduizend bezoekersters van vorig jaar, maar desalniettemin genoeg reden om volgend jaar te verkassen naar een andere, grotere lokatie, Camden Town Hall (tegenover Kings Cross tube station). Bezoek de website: http://freespace.virgin.net/anarchist.bookfair. De tweede Nederlandse *Anarchistische Boekenmarkt* (p/a Simon Bolivarstraat 91, 3573 ZK Utrecht), gehouden op 21 oktober, trok meer dan vierhonderd bezoekersters. Al met al gaat het heus zo slecht nog niet met het anarchistische boek.
Wereldrevolutie (postbus 339, 2800 AH Gouda), krant in Nederland van de internationale communistische stroming, was ook dit jaar weer present, pal voor de boekenmarkt, zij het iets minder hinderlijk dan bij de vorige editie. Een oproep aan de lezers: "De ernst van de huidige historische situatie van versnelde ontbinding van het kapitalisme vereist van de revolutionairen een toenemende tussenkomst in de arbeidersstrijd. (...) Gezien de moeilijkheden waarmee het proletariaat vandaag geconfronteerd wordt", etcetera.

Hoe die versnelde ontbinding eruit ziet en welke problemen Jan met de Pet vandaag de dag heeft, wordt echter niet verteld.
Het blad bevat verder een artikel 'De onmacht van de anarchisten om het kapitalisme te bestrijden', dat werd geschreven naar aanleiding van een discussieavond in Amsterdam in november 1999 'Radenkommunisme: een brug tussen marxisme en anarchisme?': "dat (...) wat het marxisme radicaal van het anarchisme onderscheidt de historische en dynamische methode is, die toelaat de bewegende werkelijkheid van de proletarische strijd te vatten en er alle lessen uit te trekken tegenover de abstrakte, tijdloze en idealistische stellingen van de 'libertaire' benadering". Het lijkt wel een verkooppraatje voor een nieuw merk stofzuiger, die natuurlijk veel en veel beter werkt dan de stofzuiger van het merk A. Bakoenintjelief, dat zelfingenomen toontje! Nog meer? "De kameraden uit het anarchistische milieu worden bij het innemen van een consequente en gefundeerde internationalistische houding niet alleen gehinderd door het - aan anarchisme eigen - gebrek aan een wetenschappelijke methode om de ontwikkeling van het kapitalisme als een historische produktiewijze, met zijn perioden van opkomst en verval, te begrijpen en de betekenis van oorlogen in dat kader te analyseren vanuit het klassenstandpunt." Wellicht dat het lezen van *De armoede van het historisme* van de wetenschapsfilosoof Karl Popper de schrijver enige wetenschappelijkheid kan bijbrengen. Alhoewel, Popper was politiek gezien liberaal, dus bourgeois. En dus fout.
Dat Friedrich Engels en Karl Marx, grondleggers van die fantastische historische, dynamische theorie, beiden een bourgeoisleven leidden en dat Engels zelfs het liefst elke dag aan de jacht meedeed, moet maar even buiten beschouwing gelaten worden. In *Freedom* vol. 61/20, van 21 oktober 2000, staat een artikel 'Marxism and anarchism: a reply to the Socialist Workers Party', wat ook goed als reactie op Wereldrevolutie gelezen kan worden.
Buiten de Orde (postvus 1338, 3500 BH Utrecht), 2000/3, bevat een inside-verslag van de recente omwenteling in Servië, 'Servische revolutie in anarchistisch perspectief': "Zonder twijfel heeft onze samenleving een stap gezet op de weg naar vrijheid. Maar vanuit anarchistisch perspectief is het slechts een kleine stap. Om ons doel te bereiken van een vrije samenleving zonder onrechtmatige autoriteiten, klassen en uitbuiting, zullen we nog harder moeten vechten, maar uiteindelijk zal het idee van een vrije wereld zegevieren." Een hoopvol geluid. Ries Agterberg blikt in het artikel 'Het land van de verloren revolutie' terug op de Nicaraguaanse revolutie. Elf jaar na als bouwbrigadist er te zijn geweest, keert hij terug. Verder in deze Buiten de Orde een stuk van Bob Black 'Murray Bookchin, gigant van de geest'. Het is in mijn ogen een ordinaire vete die hij uitvecht en daarom absoluut oninteressant.
In *Boekberichten* #24 (Jodenbreestraat 24, 1011 NK Amsterdam), van Groninger boekhandel Rosa en het Amsterdamse Fort van Sjakoo, een interview met Murray Bookchin, getiteld 'Een beweging opbouwen': "Ik geloof sterk dat de bestaande sociale orde uiteindelijk revolutionaire impulsen zal voortbrengen, voornamelijk vanwege de schade die ze noodzakelijkerwijs toebrengt aan levens van mensen. Wanneer dit begint te gebeuren, moeten groepen klaar staan – uitdrukkelijk revolutionaire groepen – die kunnen opvoeden, mobiliseren en de meerderheid van het volk helpen te werken aan fundamentele sociale hervormingen." In mijn oren klinkt het te betuttelend, ik hou niet zo van voorhoedes die zouden moeten opvoeden. Bookchin roept verder op tot het vormen van sociaal-ecologische studiegroepen: "Het is de plicht van onze studiegroep of politieke groep politiek bewustzijn te bevorderen." Hoezo, plicht?
Sinds ik verliefd ben op een Duits/Amerikaanse ben ik mijn blik ook op het Duitstalige gebied, gaan richten. *Anares Buchvertrieb* (postfach 107510, 28075 Bremen, e-mail: anares-nord@gmx.de), aanwezig op de twee-

de Anarchistische Boekenmarkt in Utrecht, heeft een 84 pagina's tellende catalogus uitgebracht. Wat bestaan er veel anarchistische boeken in het Duits! *Active Distribution* (BM Active, London WC1N 3XX, UK), mail order catalogue 5, bevat een enorme hoeveelheid aan anarchistische boekjes en pamfletten: "At the risk of being laughed at I say love is the most powerful revolutionary force", aldus een van de drijvende krachten achter Active Distribution.

Naast anarchisme loop ik helemaal warm voor wiskunde. Ik weet het, het is iets heel anders, maar goed. *NRC Handelsblad* van 17 juni 2000 bevat een artikel 'Oneindigheid is allemaal negens'. Kinderen filosoferen op een basisschool over de oneindigheid van getallen en over welk getal de baas is: "Ze vinden eigenlijk dat alle getallen om de beurt de baas zouden moeten zijn." Een gedicht van een leerlinge gaat als volgt: "Cijferland. Alle cijfers zijn de baas, want ze hebben elkaar nodig. Geen koning en geen koningin. Niemand is de koning of de koningin." Anarchisme is voor kinderen helemaal zo vreemd niet.

In de *Vogelvrije Fietser* (postbus 2828, 3500 GV Utrecht) van september/oktober 2000 wordt ingegaan op de autoloze zondag: "Hoe belastend iets is, merk je pas goed als het weg is. Auto's bijvoorbeeld. Je bent zo gewend ertussen door te slalommen en uit je doppen te kijken, dat er een enorme last van je af valt als ze er ineens niet zijn: een feestelijk anarchistische gevoel." Een feestelijk anarchistisch gevoel, dat is nog eens een mooie uitdrukking!

P'tje Lanser

BOEKBESPREKINGEN

AFRIKANEN IN NEDERLAND

Eind 1998 werd het 50-jarige jubileum van het Leidse *Afrika-Studiecentrum* (ASC) gevierd. Een groot deel van het programma bestond uit een reeks lezingen over Afrikaanse gemeenschappen in Nederland, verzorgd door Afrikaanse en Nederlandse 'kenners'. Begin 2000 werden deze inleidingen in een bundel bijeengebracht - een bundel die verscheen bij het *Koninklijk Instituut voor de Tropen* (KIT), onder de titel *Afrikanen in Nederland.* Het ASC houdt zich bezig met Afrika ten zuiden van de Sahara. Als in een inleidend artikel in de bundel gemeld wordt, dat volgens het CBS op 1 januari 1998 ruim 83.000 Afrikanen in Nederland wonen, blijken de Marokkaanse Nederlanders en andere in Nederland verblijvende Noordafrikaanse bevolkingsgroepen daarbij (dus) niet te zijn meegeteld. Sterker nog: de Noordafrikanen ontbreken zelfs helemaal in deze bundel. Daar is overigens veel voor te zeggen. Over Marokkanen bijvoorbeeld is - en wordt - veel geschreven, de in de bundel opgenomen portretten van de Kaapverdiërs, Zuid-Afrikanen, Ethiopiërs, Eritreërs, Ghanezen, Somaliërs en Kongolezen in Nederland vormen daarentegen vaak de eerste beschrijvingen van deze bevolkingsgroepen. Dat geldt overigens niet voor de bijdrage van de Rotterdamse antropologe *Henny Strooij*: zij publiceerde eerder over 'haar' Rotterdamse Kaapverdiërs.

De inleiding van *Gerrie ter Haar* biedt nuttig cijfermateriaal over de zeven grootste officieel in ons land verblijvende 'Afrikaanse' bevolkingsgroepen, betreffende zaken als vestigingspatronen (dat toch iets sympathieker klinkt dan 'spreiding per provincie' - ook al is zeker sprake van spreiding als gevolg van de organisatie van de opvang van asielzoekers in Nederland!), vergelijkingen met vestigingen elders in de wereld, migratieontwikkelingen en patronen van gemeenschapsvorming. Interessant zijn vooral de grote verschillen tussen de genoemde groepen die in de bundel naar voren komen. Verschillen die uiteraard het gevolg zijn van verschillen in culturele achtergrond in de diverse landen van herkomst maar ook het ge-

volg kunnen zijn van de uiteenlopende ervaringen voor en tijdens de emigratie en de 'opvang' in Nederland. In elk hoofdstuk is er wat dat betreft een aantal interessante waarnemingen te vinden.

Henny Strooij wijst op het toeval dat in belangrijke mate de aanwezigheid van de relatief grote Kaapverdische gemeenschap in Rotterdam verklaart: "Als João Silva in 1955 niet als zieke matroos de haven van Rotterdam was binnengevaren, was het nog maar de vraag geweest of er nu vijftienduizend Kaapverdiërs hadden gewoond. Tijdens zijn verblijf in het havenziekenhuis kreeg Silva bezoek van twee landgenoten, die bij het Portugese consulaat werkten. Zij adviseerden de zieke zeeman na zijn herstel op een Nederlands schip aan te monsteren. Daar waren de arbeidsvoorwaarden beter dan op schepen onder een andere vlag, vertelden ze hem. Hij volgde hun raad op en toen het verhaal bleek te kloppen, stelde hij vrienden en familie in Kaapverdië op de hoogte van zijn goede ervaringen. Zo kwam de kettingmigratie vanuit de Afrikaanse archipel, zeshonderd kilometer uit de kust van Senegal in de Atlantische Oceaan, naar Nederland op gang."

De Zuidafrikanen die *Erik van den Bergh* behandelt in zijn bijdrage blijken zowel 'wit' als 'zwart'. De 'witten' stellen hem onmiddellijk voor het probleem wanneer een Hollandse kolonist als 'Zuidafrikaan' beschouwd dient te worden. Hoe dan ook: in het begin van de twintigste eeuw waren blanke Zuid-Afrikanen hier zeer welkom - pas in de jaren zeventig sloeg de 'stamverwantschap' tussen Nederland en Zuid-Afrika om in vijandigheid jegens de (potentiële) aanhangers van het apartheidsregime - zelfs verklaarde tegenstanders van het apartheidsregime (dienstweigeraars bijvoorbeeld) stonden niet zondermeer boven verdenking: het zou tenslotte om spionnen kunnen gaan! Aan de paranoïa van links zou trouwens een interessante studie te wijden zijn! De waanzin waartoe de gemeente Amsterdam zich in de jaren tachtig/negentig verlaagde: de boycot van Willem Frederik Hermans omdat hij de euvele moed had om Zuid-Afrika te bezoeken - politieke correctheid *avant la lettre* in 'Staphorst aan de Amstel' (Bart Tromp) - viel in ieder geval buiten het bestek van de bijdrage van Van den Bergh. 'Zwarte' Zuid-Afrikanen kwamen vooral naar Nederland als vluchteling, wetenschapper of student. De bekendste onder deze studenten is waarschijnlijk de theoloog Alan Boesak die in 1976 in Kampen promoveerde.

'Band met land van herkomst blijft het fundament van het bestaan' luidt de kop boven de bijdrage van *Emebet Dejene* over de Ethiopiërs in Nederland. Hierin onder meer aandacht voor de problemen die menig Ethiopisch vluchteling ondervond bij de verhoren door de Nederlandse Immigratie- en Naturalisatie Dienst (IND). "Volgens een Nederlandse advocate zijn mensen die slechts marginaal (politiek) betrokken zijn geweest, vaak niet in staat om hun probleem goed uit te leggen, in tegenstelling tot de welbespraakte politieke voormannen." Bovendien: "Er is een groot verschil in overdracht- en vertelcultuur met Nederland. Het idee van vervolging kunnen zij hierdoor niet onder woorden brengen. Zij vinden het systeem in Ethiopië zo vanzelfsprekend, dat zij vergeten het te vertellen."

Een probleem bij het beschrijven van de Eritrese gemeenschap in Nederland is het feit dat velen ooit als Ethiopiër geregistreerd werden. Het CBS telde aldus begin 1998 slechts 214 Eritreërs die in Nederland verbleven, terwijl het werkelijke aantal ergens rond de 4500 gelegen moet hebben. Dit is uiteraard het gevolg van het feit dat Eritrea pas in 1991 onafhankelijk werd - voor die tijd werden vluchtelingen uit Eritrea als Ethiopiërs geregistreerd. Het gaat niet goed met de Eritreërs in Nederland, concludeert *Habtom Yohannes*: "De gewenste terugkeer wordt steeds onwaarschijnlijker, terwijl de eigen plaats in de Nederlandse samenleving nog veroverd moet worden."

De aanwezigheid van Ghanezen in Nederland kreeg grote bekendheid als gevolg van

de Bijlmerramp. *Kwame Nimako*, de auteur van de bijdrage over de Nederlandse Ghanese gemeenschap, laat dit feit onbesproken - ten onrechte, want dit feit zal zeker van invloed zijn geweest op de beeldvorming van deze bevolkingsgroep. "In 1998 woonde 57 procent (van de Ghanezen in Nederland) in Amsterdam en van deze 7300 mensen woonde 68 procent daarvan in Amsterdam-Zuidoost", meldt Nimako droogjes. Wat Nimako wel biedt maakt evenwel veel goed. Zo wijst hij in een boeiende schets op het feit dat de emigratie van Ghanezen naar onder meer Europa vooraf gegaan werd door de emigratie van zo'n miljoen Ghanezen naar buurland (en oliestaat!) Nigeria, in de periode van de oliecrisis (1973/74) tot 1983. In dat jaar begon Nigeria met het uitzetten van een miljoen Ghanezen. Nigeria fungeerde aldus als een - niet zelf gekozen - springplank voor migratie naar elders in de wereld: Ghanezen in Nederland zijn daardoor in de regel geen vluchtelingen. De migratie naar Nederland hangt verder samen met de Britse immigratiewetgeving die onder meer in 1962 en 1971 werd aangescherpt, bedoeld om de immigratie uit het Afrikaanse deel van de Commonwealth te bemoeilijken.

De Somaliër *Abdullah Mohamoud* schreef een bijdrage over de ongeveer 26.000 (1998) Somaliërs in Nederland. Zijn oordeel over de houding van zijn landgenoten hier is hard: hij verwijt "sommigen" onder hen onder meer "parasitair en afhankelijk gedrag". En dat zou verklaren waarom Nederlandse sociaal-werkers Somaliërs "de moeilijkste groep vinden om mee te werken". Dat is mijns inziens wel erg kort door de bocht geredeneerd. Misschien dat Somaliërs een aparte benadering behoeven? Of misschien is de argwaan die Somaliërs koesteren bij het Nederlandse verschijnsel 'hulpverlening' wel zeer terecht? Verder slaagt Mohamoud er in om in zijn bijdrage die nog geen twaalf bladzijden beslaat de nodige verwarring te stichten. Zo verklaart hij het hoge percentage echtscheidingen onder Somaliërs eerst uit de werkloosheid van de Somalische mannen: hierdoor zouden zij hun gezagsbasis in het gezin verliezen. Een paar bladzijden verderop wordt het qat-gebruik door getrouwde mannen als de belangrijkste oorzaak van het grote aantal echtscheidingen genoemd. Qatgebruik - een complex verschijnsel dat de auteur in nog geen tien regels behandelt - leidt tot hoge werkloosheid, schrijft hij nog. Dat er sterke aanwijzingen zijn dat deze relatie ook wel eens andersom zou kunnen liggen blijft onvermeld.*

Ook de meeste Kongolezen (1998: 4400) kwamen naar Nederland als vluchteling. Hoewel de meeste Kongolezen een voorkeur hebben voor (deels) Franstalige landen als België, Frankrijk en Zwitserland, kwamen landen als Duitsland, Zweden en Nederland in beeld vanaf het moment dat het toelatingsbeleid in de voorkeurslanden restrictiever werd. De paragraaf met de migratiegeschiedenis is sowieso de meeste informatieve uit deze bijdrage van *Mindanda Mohogu*, want over het 'integratieproces' van Kongolezen in Nederland blijkt vooralsnog weinig gemeld te kunnen worden. Aan het eind van de bundel schiet de bundel geheel in de schemata van de dominante stroming van de Nederlandse 'minderhedenkunde' (Jan Rath): *Nina Tellegen* schreef een eerste verkenning van 'Afrikanen op de Nederlandse arbeidsmarkt'. Veel leuker, en leerzamer, wat mij betreft is de bijdrage van *Tjalling Dijkstra* waarin hij Afrikaanse ondernemers in Nederland en hun producten behandelt Daar lezen wij bijvoorbeeld over het feit dat 'de markt' in Ghana een vrouwenaangelegenheid is en dat Ghanese mannen daarom nauwelijks geïnteresseerd zijn om hier in Nederland op de markt te gaan staan. En over een koekjesfabrikant in Wildervank die bij toeval ontdekte dat zijn 'zoete hardbroodjes' als twee druppels water lijken op de *bolacha*-koekjes waar Kaapverdiërs zo dol op zijn. Andere verhalen, over Ghanese en Kaapverdische ondernemers en Ethiopische restauranthouders, zijn al even onderhoudend en informatief.

Ook in de recent verschenen Nijmeegse bun-

del *Nieuwe etnische groepen in Nederland* worden een aantal Afrikaanse migrantengroepen behandeld: onder de behandelde categorie 'vluchtelingen en statushouders' vallen behalve mensen afkomstig uit Afghanistan, Iran en Vietnam ook Afrikanen: Ethiopiërs, Eritreërs en Somaliërs. De bundel is - in tegenstelling tot de Leidse bundel - gebaseerd op (nieuw) sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Dat heeft uiteraard zo zijn voordelen - de onderzoekers presenteren allerlei nieuw cijfermateriaal - maar ook zo zijn nadelen. De bundel biedt namelijk vooral die cijfers en tabellen waarin de opdrachtgevers, de managers van de BV Nederland op een aantal Haagse ministeries, in geïnteresseerd zijn: Hoeveel Somaliërs hebben er een betaald werk? En: Hoe geïntegreerd zijn Eritreërs? Wat is het onderwijsnivo van de Ethiopiërs? Niet onbelangrijke kwesties uiteraard en juist omdat er grote onderlinge verschillen bestaan, levert het verrichte onderzoek zeker ook interessante bevindingen op. Maar wie echt geïnteresseerd is in deze nieuwe Nederlanders, kan toch veelal beter terecht in de Leidse bundel. (CB)

* *Vgl. Cees Bronsveld, Somaliërs in Rotterdam: politieke en sociaal-culturele achtergronden, in: Renata Kolk e.a., Somalische jongeren in Rotterdam, Rotterdam (SoZaWe/SWA, in opdracht van VluchtelingenWerk Rijnmond), 1999, pp. 13-28. Te bestellen via de auteur, 010-2435212.*

Ineke van Kessel en Nina Tellegen (red.), Afrikanen in Nederland; KIT/ASC, Amsterdam/Leiden; 223 pag. + 12 pag. foto's; f39,95.

Harry van den Tillaart e.a., Nieuwe etnische groepen in Nederland. Een onderzoek onder vluchtelingen en statushouders uit Afghanistan, Ethiopië en Eritrea, Iran, Somalië en Vietnam; Nijmegen/Ubbergen, ITS/Tandem Felix; 316 pag.; f55,00.

'SPINOZISTEN'

"*Proef de proefschriften, neem de tijd voor de tijdschriften*", schreef socioloog Kees Schuijt een tijdje terug in het jubilerende tijdschrift *Mens en Maatschappij*, in een artikel dat nadrukkelijk een aanbeveling vóór het lezen van tijdschriften wilde zijn. Maar zou hij daarmee ook bedoeld hebben dat je proefschriften als regel vooral helemaal niet, en zeker niet helemaal, moet lezen? Wij kunnen er slechts naar raden maar houden het er op dat Schuijt ook deze gevolgtrekking uit zijn woorden voor zijn rekening zou willen nemen. Al was het maar, wat mij betreft, omdat Schuijt daarmee aansluit bij de visie in deze van 'mijn held', de Amerikaanse socioloog William I. Thomas. Deze Thomas was namelijk van mening dat je boeken vooral niet van kaft tot kaft moet gaan zitten lezen, maar dient te 'inspecteren'. En tja, dat lijkt mij zeker als het gaat over het modale Nederlandse proefschrift in de 'geesteswetenschappen', een verstandige aanbeveling.

AS-medewerker en filosoof/historicus Siebe Thissen schreef gelukkig een bijzonder prettig leesbaar proefschrift. 'Zelfs' opponent Schuijt liet tijdens de promotieplechtigheid in het Rotterdamse weten het proefschrift met plezier gelezen te hebben! Niks 'proeven' of: 'inspecteren' dus, hier kan *gelezen* worden!

Thissen behandelt in zijn fraai uitgegeven (en desalniettemin betaalbare!) boek, wat hij noemt, 'een wijsgerige beweging', en wel die der Nederlandse *spinozisten* – negentiende-eeuwse bewonderaars van *Benedictus de Spinoza* (1632-1677) dus. Terwijl de belangstelling voor Spinoza en zijn werk aan de wijsgerige universitaire instituten pas na de grote Spinoza-herdenking van 1877 serieuze vormen begon aan te nemen, blijken er al veel eerder, met name in de periode na circa 1850, allerlei clubjes mensen met Spinoza in de weer te zijn geweest: theologen, vrijdenkers, dichters, vrijmetselaars en wat niet al. Literator Carel Vormaer bekende zelfs te lijden aan een heuse 'spinozakoorts'! Dat bijvoorbeeld Johannes van Vloten al in 1862 de eerste studie over Spinoza schreef en dat in 1880 in Den Haag zowaar een standbeeld van de radicale 'politieke' filosoof onthuld zou worden, Thissen weet dit soort 'spinozistische hoogtepunten' op even fraaie als overtuigende wijze in de tijd te plaatsen.

Zo komen wij ook 'werkman-filosoof" Bernard Damme tegen, wiens Spinoza-boekje uit 1908 door Thissen in 1992 opnieuw werd uitgegeven (Cagliostro, Rotterdam) en, uiteraard, ook Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Interessant is hier zijn uiteenzetting van de spanning die er bestond tussen het spinozistische streven naar persoonlijke verlichting enerzijds en het collectivisme van de opkomende arbeidersbeweging anderzijds.
Thissens grootste verdienste is mijns inziens dat hij vat gekregen heeft op de (niet-wijsgerige!) sociaal-culturele functies van die negentiende-eeuwse spinozistische clubjes en bewegingen. Een van de eerste functies was het opvullen van het levensbeschouwelijke gat dat de toenemende ontkerkelijking geslagen had. Het monistische spinozisme was aldus voor vele schrijvers en strevers een heilsleer - met alle quasi-religieuze trekken van dien, zou ik zeggen - zoals dat ook bij de hegelarij van Bolland en zijn 'volgelingen in Hegel' het geval was. Later - na 1880 - is er vooral een antisciëntistisch moment in het spinozistisch streven aan te wijzen. De zoektocht naar authentieke, niet-gemediatiseerde levenspraktijken daarentegen is een blijvend kenmerk. En daarmee hebben we 'onmiddellijk' ook, vermoed ik, de drijfveer van Thissen, om juist buiten academia op zoek te zijn gegaan voor een promotie-onderzoek, te pakken. Geen wonder dus dat behalve Siebes held William *cut-up* Burroughs, ook Hakim *immediatism* Bey een plaatsje vond in zijn literatuuropgave.
Of Thissens visies stand zullen houden, valt uiteraard niet te voorspellen - door mij als relatieve leek in deze, al helemaal niet. Dat er meer onderzoek zal volgen, geïnspireerd op zijn vertoog, daarentegen natuurlijk wel. De wetenschappelijke waarde van Thissens studie kan dan ook nauwelijks overschat worden. Hij legde ogenschijnlijk moeiteloos, en in ieder geval zonder veel opsmuk, een heel nieuw veld van onderzoek bloot. (CB)
Siebe Thissen, De spinozisten. Wijsgerige beweging in Nederland (1850-1907); SDU, Den Haag 2000; 322 pag.; f39,90.

EDWARD SAID

Een spinozist zou ik Edward Said (Jeruzalem, Palestina, 1935) niet willen noemen. Toch was Said blij met de Spinozalens, een Nederlandse filosofieprijs die hij in 1999 in Amsterdam kreeg uitgereikt.
"Alle pogingen om zaken op een beargumenteerde grond te plaatsen, om te proberen te tonen wat de ethische en intellectuele basis is van individueeel, menselijk gedrag, bewonder ik zeer. Spinoza was hierin een meester. Ook dat hij joods was en ik Palestijn ben... dat is geweldig."
Met deze woorden besloot Said een interview met Diederik van Hoogstraten, *Een gevoel van vervreemding*, dat te vinden is in een even klein als mooi boekje dat de Stiching Internationale Spinozaprijs het licht deed zien naar aanleiding van de prijsuitreiking. Het hoe en waarom van de toekenning blijkt uit het juryrapport waarvoor de Amsterdamse hoogleraar godsdienstwetenschappen Peter van der Veer tekende. In het woord vooraf merkte Lolle Nauta al op dat de prijs wordt toegekend aan iemand die "een vernieuwende invloed heeft op het maatschappelijke debat en kwesties van normatieve aard niet uit de weg gaat."
Said is literauurwetenschapper. Uit de bijdrage van Aat Brand over Camus elders in dit Afrika-nummer moge het belang van zijn analyses reeds gebleken zijn. Op analoge wijze nam hij bijvoorbeeld Joseph Conrad's *Heart of darkness* onder handen, zowel in zijn proefschrift uit 1964 als in het boek waarmee Said zich internationale faam verwierf, *Culture and imperialism* (1993, Nederlandse vertaling 1994). Said oversteeg daarin uiteraard de grenzen van de traditionle literatuurwetenschap - een essay van Reinoud Leenders en Mouin Rabbani over zijn werk in dit boekje kreeg dan ook de veelzeggende titel *Een grensverleggende amateur in de oppositie.*
Terecht wijzen de auteurs op de misvattingen en stereotype beeldvorming ten aanzien van moslims en politieke ontwikkelingen in het Midden-Oosten en Noord-Afrika - wie denkt het in deze met 'de krant' en/of Nova af te kunnen, leze vooral Said's *Covering*

islam - how the media and the experts determine how we see the rest of the world (1981, rev. ed. 1997) - waarin Said en passant ook de grote waarde van het 'politieke werk' van Chomsky onderstreept!
Eén van Said's bekendste essays, *Cultuur, identiteit en geschiedenis,* is in een Nederlandse vertaling in dit boekje opgenomen. Een belangrijk essay, vind ik. En als daar één zin in staat die de modale Nederlandse anarchist zich, denk ik, zou moeten aantrekken, dan is het deze: "Ik wil (...) niet zeggen dat er iets mis is met het zich concentreren op vooral Europa en het Westen. Het probleem is dat men zich er niet van bewust is dat men dit doet." (CB)
Stichting Internationale Spinoza-prijs, Edward Said - denker over grenzen; Amsterdam; Boom/Internationale Spinozaprijs 1999; 86 pag.; f22,50.

PAUL DE GROOT

'Hoe groot is De Groot?' vroeg de historicus Ger Harmsen zich af in 1966 in *De Gids.* Uit Jan Willem Stutjes dikke dissertatie blijkt hetzelfde wat Ger Harmsen zelf ook meemaakte in de Communistische Partij van Nederland (CPN): groot in geruzie binnen het partijbestuur en groot in het nietsontziend uitoefenen van zijn bureaucratische macht aan de top. Het gewone partijlid kwam er niet aan te pas, (partij)democratie was ver te zoeken. Depolitisering het logisch gevolg. Kritiek op de leiding (= kritiek op De Groot) stond gelijk met politieke zelfmoord. Omdat het leven van de partijleden, ook de vrijetijdsbesteding, zich voornamelijk binnen de sfeer van de partij af speelde, veroorzaakte dat geestelijke 'inteelt'. Kritiek op de leidende top van de partij of op bepaalde leerstellingen, leidde bij de partijleden maar al te gemakkelijk tot zelfcensuur. Wie toch volhardde, werd uitgestoten en op de politieke mestvaalt gedeponeerd in een boze buitenwereld, waarvan men na jaren hersenspoeling vaak hopeloos vervreemd was. Om hevige gevoelens van verlatingsangst te vermijden, schikten velen zich in het onvermijdelijke en pasten zich (weer) aan.
De Groot was ook groot in het aan de leiband lopen van Moskou. Want dat is wel duidelijk uit Jan Willem Stutjes intrigerende boek: zonder onderwerping aan de politieke lijn die door Stalin en zijn opvolgers werd bevolen kwam je niet ver. Er werd dus veel en op het goede moment naar het oosten, richting Moskou, gebogen en gepapegaaid. Paul de Groot hield het meer dan veertig jaar vol om baas te spelen in de CPN. Hoe kan dat?
"Een oorspronkelijk denker" was hij niet, schrijft Jan Willem Stutje, maar hij sprak wèl zijn talen, was gewend aan discipline en planning, las veel en had "zijn emotionele zelfstandigheid" en zelfvertrouwen na zijn buitenlandse omzwervingen zien toenemen. Maar de keerzijde van zijn weg naar de top was wel een toenemende "angst", "paranoia" en "een roekeloos superioriteitsgevoel dat nog versterkt werd door de schanddaden van het stalinisme waarvoor hij zelf verantwoordelijk was". Met zijn ervaring als vakbondsman wist hij "de kloof te dichten tussen de partij-intellectuelen en de grote stroom nieuwe leden".
De Groot werd de erkende partijleider, trouw aan de Sovjet-Unie. Een trouw die beloond werd met onder andere reisjes naar de zonovergoten Russische Krim. Bij de beschrijvingen van Jan Willem Stutje komen flarden van George Orwells magistrale satire *Animal Farm* (Boerderij der Dieren) in gedachten waarbij de geprivilegieerde varkens lui achterover leunen terwijl de rest zich kapot werkt.
Het is slechts een kleine groep van geïnteresseerden die wil weten hoe groot De Groot was. Aan het eind van de jaren zeventig immers werd Paul de Groot zelf van het politieke toneel geduwd. Hij is nu bijna vergeten. Maar het begrip 'communisme' heeft nog steeds een vieze stalinistische bijsmaak.
Waren er geen kritische geluiden in de linkse hoek tegen het stalinisme? Natuurlijk wel: sociaaldemocraten (SDAP en NVV), anarchisten, radencommunisten, revolutionair-socialisten (RSP, RSAP en NAS) en trotskisten

hebben elk op hun wijze stelling genomen tegen dit rigide stalinisme dat getekend werd door onvrijheid, terreur en een dogmatisch, gesloten wereldbeeld. Al de hierboven genoemde groepen werden door de CPN verketterd. Sociaaldemocraten heetten - tot de zoveelste politieke ommezwaai van Moskou - 'sociaal-fascisten', revolutionair-socialisten werden voor 'fascisten' of 'trotskisten' uitgescholden en anarchisten waren de bekende 'wildgeworden kleinburgers'. Communisten die het lef hadden zich tegen Stalin te keren en zich 'trotskist' durfden te noemden, hadden helemaal geen leven.
Fysiek geweld werd ook gebruikt. Bekend is dat de Rotterdamse RSP-er Ab Menist op een donkere plek in de wijk Vreewijk door CPN-ers werd opgewacht en met een tafelpoot bijna werd doodgeslagen. De revolutionair-socialist Henk Sneevliet aarzelde niet de CPN als 'de syfilis van de arbeidersbeweging' te bestempelen.
In de inleiding tot het boek stelt Jan Willem Stutje dat hij vooral gefascineerd is door dit 'stalinisme'. Dat klinkt begrijpelijk uit de mond van een vroegere trotskist. Maar wat dat 'stalinisme' precies is, welke kenmerkende karakteristieken het vertoont, dàt geeft hij niet aan. Je mist een verklarend theoretisch kader waarbinnen het stalinisme inzichtelijk wordt in de politieke gedragingen van Paul de Groot. Dat kader moet de lezer zelf maar opbouwen. Wel dient gezegd dat Jan Willem Stutje in de slotbeschouwing een verdienstelijke poging doet gedrag en houding van De Groot te begrijpen, waarbij ook Freud om de hoek komt kijken. Maar de losse draadjes worden niet altijd tot een overtuigende eenheid verbonden.
Jan Willem Stutje is een meeslepend verteller. Hij weet interessante feiten aan te dragen en de sfeer van ergerlijke verdachtmaking en paranoia binnen de CPN met vele voorbeelden uitstekend te treffen. Maar toch wreekt zich, hoe interessant ook, het één-dimensionale van zijn beschrijving. De door hem gekozen biografievorm waarin zijn dissertatie gestalte heeft gekregen, werkt dat in de hand. Bij hem zal je bijvoorbeeld geen schets van de sociaal-politieke en economische ontwikkelingen, waartegen het leven van De Groot zich in de tijd heeft afgespeeld, tegenkomen. En dat blijft jammer. Daardoor komen ook de verhouding van de CPN tot de opkomende studentenbeweging, Provo en de uiteindelijke electorale neergang van de CPN analytisch minder goed uit de verf.
Een ander kritisch geluid geldt het gebruik van zijn bronnen. Zo mis ik bijvoorbeeld raadpleging van de periodieken van de RSP/RSAP. Ook het anarcho-syndicalistische *Buiten de Perken*, waaraan ook zijn leermeester Ger Harmsen in het verleden een tijdlang heeft meegewerkt, is niet gebruikt. Terwijl dit toch tijdschriften zijn waarvan bekend is dat daarin gefundeerde kritiek op het stalinisme werd geleverd.
Het ziet er niet naar uit dat er nog eens een straat of laan in Nederland naar Paul de Groot zal worden vernoemd. Dat is maar goed ook; het is al bedenkelijk dat er in de Tweede Kamer een zaal naar de CPN-politicus Marcus Bakker is genoemd. Een politicus die - zoals Jan Willem Stutje laat zien - zeker niet brandschoon is, maar wel met gevoel voor theater velen zand in de ogen kon strooien. (DdW)
Jan Willem Stutje, De man die de weg wees. Leven en werk van Paul de Groot 1899-1986; Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam 2000; 620 pag.; f59,50.

ANARCHISME

De Duitser Paul Eltzbacher is een van de eerste mij bekende juristen die een goed boek heeft geschreven over de denkbeelden van uiteenlopende klassieke anarchisten (Godwin, Proudhon, Stirner, Bakoenin, Kropotkin, Tucker en Tolstoj). Dit is des te opmerkelijker daar Eltzbacher, in het dagelijks leven gerechtsdienaar en privaatdocent, zichzelf niet als anarchist zag. Wat hij heeft gedaan is de teksten van genoemde anarchisten analyseren aan de hand van de thema's recht, staat en eigendom. Wie dat doet, leert niet alleen wat er met betrekking tot die

thema's door anarchisten wordt verworpen, maar ook wat en hoe elementen daarvan worden aanvaard en gebruikt als bouwstenen voor het denken over een andere maatschappelijke orde dan de bestaande.
Het hier bedoelde boek van Eltzbacher is een eeuw oud (de Duitstalige tekst dateert van 1900; Libertad Verlag Berlin verzorgde daarvan een heruitgave in 1977). De AS presenteert nu een herdruk van de Nederlandse vertaling ervan uit 1903. Voor de studiehoofden onder ons is er overigens een meer recente tekst in dezelfde sfeer beschikbaar. Dat betreft het proefschrift van Jan Cattepoel, *Anarchismus, Rechts- und staatsphilosophische Prinzipien* (München 1973). Daar bestaat echter geen Nederlandse vertaling van.
Men kan zich afvragen welk nut zulke teksten hebben in een tijd waarin het voorbij is dat er grote omwentelingen te verwachten zijn, die door de arbeidende massa's zouden worden uitgevoerd (denk bijvoorbeeld aan de anarcho-syndicalistische grote, algemene staking). De tijd van de 'grote verhalen' hebben we toch gehad? Echter, gebleven is de noodzaak tot analyse, waarbij anarchisme als 'kritische theorie' zijn waarde kan bewijzen. Daarvoor kan het geen kwaad opnieuw te bestuderen wat die klassieke anarchisten en om welke reden bezighield. Eltzbachers tekst kan dienen als goede inleiding op die bestudering. Natuurlijk zal er de behoefte zijn om verder te gaan dan Eltzbacher. Een korte tekst als van van Peter Heintz, *Anarchismus und Gegenwart* (1951; herdrukt door Karin Kramer Verlag in 1973) kan wat dat betreft zijn dienst bewijzen. Jammer is alleen dat deze tekst bij mijn weten niet in het Nederlands is vertaald. Wie zich daar nu aan zou zetten, kan tegelijk een hoofdstuk toevoegen dat de 'Gegenwart' ('huidige tijd') actualiseert. Waarom in dit geval voor Heintz gekozen?
Heintz had een ander doel dan Eltzbacher. De laatste wilde zijn lezer alleen informeren en wel op zo'n objectief mogelijke wijze. Als daarmee de kritische zin van de lezer aangescherpt wordt, is dat mooi meegenomen. Heintz echter is met die kritische zin zelf bezig. Dat aangrijpingspunt is door hem voorbewerkt. Hij wil dat we naar maatschappelijke verschijnselen kijken vanuit het instrumentarium voor machtsideologie. Om daarover zijn gedachten te groeperen, is hij evenals Eltzbacher aan de slag gegaan met teksten van klassieke anarchisten. Zijn systematisering daarvan leidt tot een onderscheid tussen negatief en positief anarchisme.
Wie het voorgaande in verband brengt met bijvoorbeeld het debat over de Nederlandse monarchie, kan het volgende opmerken. Nadat eerst de vlees noch vis visie van een prominent lid van D66 over de Nederlandse monarchie tot krantekoppen had geleid, kwam vervolgens de Staatsrechtkring met een publicatie uit onder de titel *Monarchie en Republiek* (Deventer 2000). Wie vuurwerk verwacht, kan thuis blijven. In genoemde publicatie - verzorgd door erudiete vakbroeders en één vakzuster in het staatsrechtelijk denken - komt men de naam van Anton Constandse noch die van Henc van Maarseveen geciteerd tegen (tenzij ik er over heen heb gelezen). Dat Constandse geen rol speelt in de betogen is nog te begrijpen, want tenslotte gaat het in dat geval om een anarchist. Dat de opvattingen van Henc van Maarseveen buiten beeld zijn gelaten, is veelzeggend.
Van Maarseveen was tot voor enkele jaren als hoogleraar staatsrecht een kritisch beoefenaar van zijn vak (en enige in zijn soort). In zijn tijd heeft hij scherpe dingen over de monarchie gezegd. De scherpte ervan zat in de afwijzing van het instrumentarium van machtsideologie - waarvan het monarchisme een exponent is. Het denken in zulke termen is niet in de mode. En niemand leert het nog. Daarom is het goed dat het materiaal dat onder het wegdek is geraakt, zoals zo'n tekst van Eltzbacher, weer wordt opgegraven. Want leerden wij niet: *Unter dem Pflaster liegt der Strand* (de titel van een anarchistisch tijdschrift in de jaren zeventig en tachtig, uitgegeven door Karin Kramer Verlag)? (ThH)
Paul Eltzbacher, Anarchisme; De AS, Moerkapelle 2000 (oorspr. 1903); 293 pag.; f29,50 (te be-

stellen door overmaking van dit bedrag op postbank 4460315 van De AS in Moerkapelle).

LUIHEID

Of *Apologie van de luiheid* een dada-geschift is of behoort tot de traditie van het surrealisme, weet ik niet. De schrijver, Clement Pansaers, stierf in 1922, dus vier jaar voor het Eerste manifest van André Breton, op 37-jarige leeftijd overleden aan de ziekte van Hodgkin. Het jaar daarvóór brak hij met de Parijse groep rond *Littérature*, waarin naast Breton onder meer zijn vriend Francis Picabia zat: bij de beweging zou hij dus niet beland zijn geweest.

Het doet er niet toe, want *Apologie van de luiheid* is eerder een anarchistisch geschrift dat zich tegen systemen en esthetica richt met de boodschap dat 'de mens' slechts bestaat bij de gratie van de - eroties geladen - luiheid. Het heeft een duidelijk op dit engagement gebaseerde structuur, met hoofdstukken die zich in thema's laten onderverdelen: de prostitutie, de filosofie, de powetika, het mecenaat en andere vormen van corruptie. Daarbinnen het loflied aan de zwangere vrouw, onderhevig aan 'anarchistische besmetting'? (het staat er zo!). De grondinspiratie van dit alles zou de Tao te tsjing zijn, die door meer dadaïsten als antimilitaristisch of ordeverstorend is opgevat. Recente edities, die de Tao nog hebben uitgebreid, schijnen hen (en De Vrije, die ooit een brochure over de Tao heeft verzorgd!) daarin gelijk te geven.

Het gedicht wordt van een gedegen inleiding en verklaring voorzien door Robert Hennot. Maar als één van die door de kennis van het Frans verwende lezers zou ik graag naast de vertaling het origineel eens willen zien... (JB)

Clemens Pansaers, Apologie van de Luiheid; Uitgeverij Vantilt (Dommer van Poldersveldtweg 14); Nijmegen, 2000; f29,90.

INTELLECTUEEL BEDROG

In het lente/zomernummer 1996 van het tijdschrift voor culturele studies *Social Text* werd het artikel 'Transgressie van de grenzen: naar een transformatieve hermeneutiek van de kwantumgravitatie' van Alan Sokal geplaatst. Hoewel het artikel een parodie is op het gekoketteer met wiskundige en natuurkundige theorieën door een aantal sociale wetenschappers, verscheen het zonder enig redactioneel commentaar. Pas nadat Sokal zelf zijn grap bekend had gemaakt, barstte de discussie los. In 1999 verscheen bij uitgeverij Epo/de Geus het boek *Intellectueel bedrog* van de natuurkundigen Alan Sokal en Jean Bricmont, waarin zij uitgebreid ingaan op de goede grap van Sokal en op zijn motieven.

Het boek wil een beknopte kritiek geven op wat zij 'de postmoderne nevelvlek' noemen. Postmodernisme wordt door Sokal en Bricmont gedefinieerd als een intellectuele stroming die wordt gekenmerkt door de min of meer expliciete verwerping van de traditionalistische traditie van de Verlichting. Het wordt gekenmerkt door het 'relativisme', dat stelt dat de geldigheid van een bewering afhankelijk is van een individu en/of samenleving. Een wetenschappelijke exponent van het relativisme is de 'anything goes' theorie van Paul Feyerabend. Door sommige anarchisten wordt Feyerabend op handen gedragen, omdat hij zichzelf een anarchistisch wetenschapsfilosoof noemde. Maar hij verwierp het politieke anarchisme. Het relativisme heeft volgens Sokal en Bricmont bedenkelijke gevolgen voor de cultuur en het denken in het algemeen. Beetje bij beetje hebben bepaalde stromingen in de menswetenschappen de mensheid namelijk verdeeld in culturen en groepen die elk hun conceptuele universum bezitten – en soms een eigen 'realiteit' – en die in een bijna-onmogelijkheid verkeren om met elkaar te communiceren.

Verder willen Sokal en Bricmont met hun boek aantonen dat bekende sociale wetenschappers zoals Lacan, Kristeva, Irigaray, Baudrillard en Deleuze bij herhaling wetenschappelijke concepten hebben misbruikt, door het scheutig strooien met jargon zonder enig oog voor de bruikbaarheid en de betekenis ervan. Het prestige van de exacte wetenschappen wordt gebruikt om verhandelingen een wetenschappelijke zweem te geven.

De kritiek van Sokal en Bricmont houdt zich overigens niet bezig met fouten, maar met de overduidelijke ontoepasbaarheid van de wetenschappelijke terminologie voor het vermeende studieobject. En over die fouten zeggen ze: "Ze maken niet alleen foute redeneringen, het zijn kortweg opscheppers." Zo beweerde de, inmiddels overleden, psychoanalyticus Lacan: "Als we het subject nu symboliseren door die fundamentele doorsnede, kunnen we aantonen dat de doorsnede van de torus ('een opgepompte fietsband') overeenkomt met het neurotische subject, en van een zelfsnijdend oppervlak met een ander soort geestesziekte." Dat is gewoonweg pompeus-uit-de-nek-kletsen, inhoudelijk slaat de vergelijking van een onderdeel van de wiskunde met de psychoanalyse bovendien als een tang op een varken. Nog eentje dan maar: "Sinds de dag waarop Gödel aantoonde dat er geen bewijs bestaat voor de consistentie van de rekenkunde van Peano dat in het kader van de theorie geformaliseerd kan worden, waren de politicologen in staat te begrijpen waarom het nodig was Lenin te balsemen." Dit beweerde Régis Debray in 1980. Dat zo iemand zichzelf nog serieus neemt!
De bekritiseerde wetenschappers noemen zich over het algemeen politiek links. Toch is het bestaan van een verband tussen politiek links en postmodernisme volgens Sokal en Bricmont op het eerste gezicht paradoxaal. Gedurende het grootste deel van de afgelopen tweehonderd jaar heeft links zich namelijk geïdentificeerd met de strijd van de wetenschap tegen het obscurantisme, vanuit het idee dat rationeel denken en een objectieve analyse van de natuurlijke en sociale realiteit niet alleen wenselijk is, maar essentiële werktuigen vormen in de strijd tegen de mystificatie verspreid door de machthebbers. Een bron van het postmoderne denken is volgens Sokal en Bricmont dan ook de wanhopige toestand en de algemene desoriëntatie van links. Ze hopen evenwel dat het de andere kant opgaat, dat er een intellectuele cultuur ontstaat die rationalistisch maar niet dogmatisch is, wetenschappelijk maar niet scientistisch, breeddenkend maar niet frivool, politiek progressief maar niet sektarisch.
Intellectueel bedrog bespreekt de diverse denkers die zich volgens Sokal en Bricmont aan 'intellectueel terrorisme' schuldig hebben gemaakt en wisselt dat af met stukken over bijvoorbeeld kennistheorie en quantummechanica. Als appendix is het beruchte artikel opgenomen, dat in tegenstelling tot de besproken postmoderne auteurs ondanks alle halve, kwart en onwaarheden opmerkelijk genoeg een toonbeeld van helderheid is. Maar waarom schreef Sokal het artikel dat zo'n hoop stof deed opdwarrelen? "Ik geef toe dat ik een onbeschaamde oude linkse rakker ben die nooit begrepen heeft hoe deconstructie de arbeidersklasse vooruit kan helpen. (...) En ik ben een saaie wetenschapper met het (naïeve) geloof dat er een externe wereld is, dat er over die wereld objectieve waarheden bestaan en het mijn job is een aantal daarvan te ontdekken. (...) Mijn bezorgdheid is uitgesproken politiek: ik wil het vandaag erg modieuze postmodernisme/ poststructuralisme/sociaal-constructivisme bestrijden (...) want dit alles is, mijns inziens, schadelijk voor de waarden en de toekomst van de linkerzijde."
En hoe reageerden de bekritiseerden op de grap? Jacques Derrida had het over 'de arme Sokal', Julia Kristeva noemde het artikel 'desinformatie, een intellectueel en politiek onbetekenend product'. Humor kennen deze wetenschappers blijkbaar ook al niet. In mijn ogen een leuk boek dus, maar wat is de waarde ervan voor de anarchistische beweging? Ook binnen de anarchistische theorievorming heeft het postmodernisme een duidelijke plaats gevonden. Daarnaast speelde een aantal jaren geleden binnen deze beweging de zogeheten 'immediatisme'-discussie. Immediatisten verwerpen 'grote verhalen' en benadrukken het vieren van de anarchie in het hier en nu. Menig 'immediatist' zal het mogelijk hevig afwijzen, maar wat mij betreft is veel kritiek van Sokal en

Bricmont op het postmodernisme ook perfect van toepassing op het 'immediatisme'. (PL)
Alan Sokal en Jean Bricmont, Intellectueel bedrog: post-modernisme, wetenschap en anti-wetenschap; Uitgeverij Epo/de Geus, 1999; ISBN 905226588 7 (Nederland). (Deze bespreking verscheen eerder in een uitgebreide versie in Aardig (Simon Bolivarstraat 95, 3573 ZK Utrecht).

REACTIES & DISCUSSIES

'DE LIBERTAIRE BEWEGING' TEGEN HET PRIKKELDRAAD

Marius de Geus begint zijn artikel *Landbouw, landschap en prikkeldraad* (De AS 130/131) met onder meer het opwerpen van de vraag "hoe de libertaire beweging zich dient op stellen" tegenover de - inderdaad - onmiskenbare verwoesting van het traditionele Nederlandse landschap. Over dat laatste zegt hij behartenswaardige dingen waar ik mij *persoonlijk* zeer wel in kan vinden. Tegelijkertijd vond ik het jammer dat hij dat Nederlandse landschap als voor alles een *cultuurlandschap* niet problematiseerde. Dat inzicht heeft mij dunkt nogal wat consequenties voor de discussie die De Geus - terecht - wil voeren. Is het, om maar eens wat te noemen, niet weer gewoon een kwestie van wennen, die 'landschapsaanpassingen'? Het dagblad *Trouw* startte hierover onlangs een interesante discussie, *Worstelen met mooi en lelijk*. In de eerste aflevering daarvan (2.11.2000) komt bijvoorbeeld een landschapsarchitect aan het woord die liever de rook ziet van een vuilverbrandingoven dan bomen die zijn uitzicht belemmeren...
Maar goed, ook ik besef: je kunt niet alles in een AS-artikel van vijf bladzijden.

Problematischer vond ik echter dat hij de vraag wil - en meent te kunnen - beantwoorden hoe *de* libertaire beweging zich in deze *dient* op te stellen. Dat lijkt mij vanuit anarchistisch standpunt zelfs een erg foute - want: 'marxistoïde'- vraagstelling. En het is vervolgens zeker geen toeval, mij dunkt, dat De Geus bijvoorbeeld niet wijst op het bestaan van een club als Nemo, een vereniging van 'vrije wandelaars' (Nemo, Westerpark 2, 1013 RR Amsterdam, tel. 020-6817013, e-mail nemo@pz.nl) die al wandelend actie voeren vóór het behoud van diverse paden, vóór de toegang tot allerlei terreinen. Ik meldde deze club al eens eerder, toen ik in dit blad nog een Bladeren-rubriek mocht verzorgen. Trouwens: zijn er niet vele andere mensen die zich verzetten tegen ongewenste veranderingen in het landschap? Ook het landschap hoeft gelukkig niet te wachten tot De Geus en de zijnen zijn uitgediscussieerd en De Libertaire Beweging een standpunt heeft ingenomen!
Of er onder Nemo's vrije wandelaars veel 'bewuste' anarchisten zijn is mij niet bekend. Dat doet godzijdank ook niet zo heel erg ter zake. En juist daarom heeft het iets treurigs als een 'pragmatisch-anarchistisch theoreticus' zoals De Geus pretendeert te zijn, zich bekreunt over de vraag hoe een (imaginaire?) libertaire beweging zich zou dienen op te stellen... De nemoïsten, vele malen 'pragmatischer' dan De Geus lijkt mij zo, negeren intussen - hegeliaans en anderszins - nu al vele jaren, vrijwel ieder weekend, allerlei hindernissen, zoals die van dat vermaledijde prikkeldraad en de artikel-zoveel bordjes *Verboden Toegang*, zich daarbij beroepend op het traditonele 'recht op overpad'... En: zong de Amerikaanse folkie Woody Guthrie, waar De Geus in dit blad eerder over schreef, ook al niet dat hij, zonder Kropotkin of Bakoenin gelezen te hebben, schijt had aan *No trespassing*-bordjes: *This land was made for you and me...* Mijn punt zal duidelijk zijn: een "postmodern gelouterde" (Huijer) anarchistische visie zou geestverruimend moeten zijn, niet blikvernauwend... In dat kader ook het volgende: vrijdenkende anarchisten die zich bij Nemo zouden willen aansluiten zij gewaarschuwd voor het feit dat Nemo zich ook inzet voor het behoud van kerkepaden! Ook die waarover dominee Domela zich (n)ooit bewogen heeft...
Cees Bronsveld

Beste lezer(es),

* Helaas verlaat verschijnt dit Afrikanummer. Het is dikker dan gebruikelijk en dat is dan ook behalve de gestegen productie- en verzendkosten de reden dat we de abonnementsprijs voor 2001 vastgesteld hebben op ƒ37,50.
* Daarnaast rekenen we uiteraard weer op uw bijdrage naar draagkracht aan het Steunfonds De AS. Want zoals bekend kan dit tijdschrift niet uitgegeven worden zonder dergelijke donaties via postgiro 4460315 van De AS in Moerkapelle. Tot december 2000 ontvingen we ƒ4388,50 aan extra steun. Alle goede gevers danken we zeer.
* Sinds kort heeft De AS een website-in-aanbouw: http://www. geocities.com/deasnl En eveneens sinds kort maakt Judith Metz deel uit van de redactieraad.
* Het in september 2001 verschijnende dubbelnummer combineert het Achtste Jaarboek Anarchisme met een aflevering gewijd aan de Duitse anarchistische literator en politiek activist Erich Mühsam, die in 1934 in het concentratiekamp Oraniënburg werd doodgeslagen. Mühsam-kenner Hubert van den Berg is aangetrokken als gastredacteur.
* Voorjaar 2000 verschijnt het eerste nummer van de 29ste jaargang dat gewijd zal zijn aan het thema techno.
* De Reprint Reeks is uitgebreid met een herdruk van het Spanjenummer uit 1966 van het anarchistische maandblad De Vrije. Het kost inclusief verzendkosten zes gulden.
Verder heeft De AS de Nederlandse uitgave van de klassieke studie van dr. Paul Eltzbacher herdrukt. Deze 293 p. tellende paperback kost inclusief verzendkosten ƒ29,50. Meer informatie over beide uitgaven elders in dit katern en in de rubriek Boekbesprekingen.
* Alle afleveringen van De AS (deels originele uitgaven, deels reprints) zijn tegen gereduceerde prijzen leverbaar. De nummers zijn afzonderlijk te bestellen (zie elders in dit infokatern) maar goedkoper nog als compleet pakket. AANBIEDING 1: inclusief verzendkosten kosten alle nummers, plus het apart verschenen Eerste Jaarboek Anarchisme en de onmisbare Bibliografie van 26 jaargangen van De AS slechts 200 gulden. Ook alle nog leverbare originele nummers (zie het overzicht elders in dit katern) zijn extra goedkoop in één pakket te verkrijgen (AANBIEDING 2). Dit pakket kost inclusief verzendkosten slechts 75 gulden. AANBIEDING 3 betreft de boeken en brochures die De AS inmiddels heeft uitgebracht (zie het overzicht Reprint Reeks en Overige Uitgaven elders in dit katern), met uitzondering van het Eerste Jaarboek Anarchisme en de Bibliografie De AS. Deze 16 uitgaven kosten in een pakket slechts 70 gulden (inclusief verzendkosten). En dan is er nog AANBIEDING 4: een pakket van alle uitgaven (aanbieding 3 plus Eerste Jaarboek en Bibliografie), dat inclusief verzendkosten slechts 85 gulden kost. Vanzelfsprekend gelden alle aanbiedingen zo lang de voorraad strekt.

Redactie en administratie De AS

LOSSE EXEMPLAREN

Zolang de voorraad strekt zijn nog losse exemplaren verkrijgbaar van diverse reeds verschenen *afleveringen* van de AS. Men kan deze nummers bestellen door storting/overmaking van ƒ4,50 (inclusief verzendkosten) op postgiro 4460315 van de AS, postbus 43, 2750 AA Moerkapelle. In verband met de portokosten moet voor tenminste ƒ13,50 besteld worden!

Leverbaar zijn de volgende afleveringen: nr. 38 (Bedrog van het kapitaal), nr. 41 (Gezondheidszorg), nr. 42/43 (Proudhon), nr. 44/45 (Onkruit & Antimilitarisme), nr. 46 (USA), nr. 47 (Geweld), nr. 55/56 (Politieke vorming), nr. 59/60 (Anarchistische perspectieven), nr. 61 (Marx), nr. 63 (Anarchie & avantgarde), nr. 64 (De crisis), nr. 65 (Nationalisme & bevrijdingsbewegingen), nr. 66 (Een libertaire staat?), nr. 67 (Arbeidsethos), nr. 68 (Anarchisme & utopie), nr. 69 (Nieuwe sociale bewegingen), nr. 70 (Clara Wichmann), nr. 71 (Staatskunst of straatcultuur), nr. 72 (Eigendom), nr. 73 (Technologie), nr. 74 (Spanje 1936-1986), nr. 75 (Macht), nr. 76 (De sociocratie van Kees Boeke), nr. 77 (De verwording van rechts), nr. 78 (Max Stirner), nr. 79 (Musica Anarchica), nr. 80 (Berlijn), nr. 81 (Onderdak), nr. 82 (Tegenethiek), nr. 83 (Provo), nr. 84 (Oost-Europa), nr. 86 (Literatuur), nr. 87 (Domela Nieuwenhuis), nr. 88 (De staat van de ecologie), nr. 89 (Onder anarchisten), nr. 90 (De verlokking van rechts), nr. 91 (Murray Bookchin), nr. 92 (Menselijke natuur en anarchisme), nr. 93 (Stad, straat, federatie), nr. 94 (Het labyrint van de vrijheid), nr. 95 (Christen-anarchisme), nr. 96 (Buitenstaanders over anarchisme), nr. 97 (Israël), nr. 98 (Transport), nr. 99 (Sarajevo), nr. 100 (Beeldvorming), nr. 101 (Media), nr. 102 (Nederland immigratieland), nr. 103 (William Godwin), nr. 104/105 (België), nr. 106 (Economie), nr. 107 (Politiek), nr. 108 (Wim van Dooren), nr. 111 (Voorheen Sovjetunie), nr. 113 (Gustav Landauer), nr. 114 (Poëzie als ordeverstoring), nr. 115 (Latijns Amerika), nr. 117 (Domela als internationale figuur), nr. 118 (Italië), nr. 121 (Leren), nr. 124 (Dieren), nr. 125 (Disciplinering), nr. 128 (Armoede), nr. 129 (Frankrijk).

Dubbelnummers kosten ƒ9,- per stuk. Dit zijn: nr. 109/110 (De bevrijding van het anarchisme), nr. 112 (Tweede Jaarboek Anarchisme), nr. 116 (Derde Jaarboek Anarchisme), nr. 119/120 (Vierde Jaarboek Anarchisme), nr. 122/123 (Vijfde Jaarboek Anarchisme), nr. 126/127 (Zesde Jaarboek Anarchisme/Anarchisme in Nederland), nr. 130/131 (Zevende Jaarboek Anarchisme/Landbouw).

Er zijn nu ook *reprints* verkrijgbaar van: nr. 1 (Syndicalisme), nr. 2 (Marxismekritiek), nr. 3 (Anarchisme vandaag), nr. 4 (Vrouwenbevrijding), nr. 5 (Zelfbeheer), nr. 6 (Registratie), nr. 7 (Energie), nr. 8 (Anarchisme & parlement), nr. 9/10 (Onderwijs, opvoeding, misvorming), nr. 11 (De vakbeweging in de krisis), nr. 12 (De Grote Depressie), nr. 13 (Terrorisme), nr. 14 (Godsdienst), nr. 15/16 (Fascisme), nr. 17 (Misdaad en straf, met teksten van Clara Wichmann), nr. 18 (Arthur Lehning), nr. 19 (Antimilitarisme), nr. 20 (Monarchie en Oranje), nr. 21/22 (Bakoenin), nr. 23 (Duitsland), nr. 24 (Anarchisme), nr. 25 (Organisatie), nr. 26 (Kiezen of delen), nr. 27 (Bouwen & wonen), nr. 28 (Kropotkin), nr. 29/30 (Veiligheid), nr. 31 (Milieu & macht), nr. 32 (Ontwikkelingshulp?), nr. 33/34 (Sexualiteit), nr. 35 (Anarchisten en de staat), nr. 36 (Europa), nr. 37 (Anarchisme en wetenschap), nr. 39/40 (Anton Constandse en het anarchisme), nr. 48 (Kunst & Anarchie), nr. 49 (Stembiljet of sociale aktie), nr. 50/51/52 (Anarchisme over de grenzen), nr. 53 (De Staat van verzorging), nr. 54 (Schijnanarchisme), nr. 57 (Tolstoj), nr. 58 (Coöperaties en collectieven), nr. 62 (Bart de Ligt), nr. 85 (Anarcha-feminisme). Alle reprints (ook de dubbelnummers) kosten ƒ4,50 per stuk.

Als *speciale aanbieding* geldt: alle nog leverbare afleveringen (exclusief reprints) van *De AS* voor slechts ƒ75,-

REPRINT REEKS

De AS brengt een serie herdrukken van oude anarchistische pamfletten en brochures. In deze reprint-reeks van curieuze geschriften zijn nu verschenen:

- Anton Constandse, *Anarchisme*; een uit 1930 daterende, 14 p. omvattende beschouwing die bij Constandse's eigen uitgeverij de Albatros verscheen (001);
- R. Tamminga, *Theorie en praktijk van het nemen*; een begin deze eeuw door de schrijver in eigen beheer uitgegeven brochure van 16 p., waarin het neem- en eetrecht wordt verdedigd (002);
- Henk Eikeboom, *De anarchist en het huwelijk*; een 24 p. tellende, in 1921 bij Libertas (de drukkerij van Rijnders' Vrije Socialist) verschenen betoog van Henk Eikeboom dat veel stof deed opwaaien. Clara Wichmann sabelde Eikebooms pleidooi voor 'Stirneriaanse lustbeleving' fijntjes neer (003);
- Anton Constandse, *Heinrich Heine als dichter en denker*; een uit 1928 daterende, 48 p. tellende brochure van Constandse, opgenomen in de bundel *Groote Persoonlijkheden*, een uitgave van Orion (1928) die sindsdien nooit herdrukt is (004);

- J. Bedeaux en K.A. Fraanje, *Rhapsoden, zangen in modern gewaad*; een bundel die in 1951 verscheen bij Het Rode Boek te Rotterdam. Met een inleiding van B. Damme. 64 p. (bestelnummer: 005);
- Simon Radius, *Proudhon over kerk en samenleving*; een in 1981 bij de Vrije Gedachte verschenen essay. 42 p. (bestelnummer: 006);
- Piet Kooijman, *Heden, verleden en toekomst in zakformaat*; een reprint van de in 1935 voor het eerst verschenen brochure over de voorhoedefunctie van de gedeklasseerden ('neem en eet'), aangevuld met een herdruk van het artikel *De vooruitzichten der arbeidersbeweging* uit datzelfde jaar en een biografische schets van Piet Kooijman door Hans Ramaer. 48 p. (bestelnr.: 007).
- *Spanje 1936-1966*. Een 47 p. tellende geïllustreerde special van het anarchistisch tijdschrift De Vrije (juli 1966) met een interview met een oud-Spanjestrijder en verder bijdragen van o.a. Rudolf de Jong, Jose Peirats, Hem Day en Victor Garcia (bestelnr.: 008)

Deze reprints kan men franco per post ontvangen door storting/overmaking op postgirorekening 4460315 van De AS, Moerkapelle met vermelding van bestelnummer(s): 001-003: ƒ6,=; 004: ƒ6,=; 005: ƒ6,=; 006: ƒ6,=; 007: ƒ6,=; 008: ƒ6,=.

OVERIGE UITGAVEN

Bibliografie De AS jaargangen 1972-1998; 105 p.; inclusief verzendkosten ƒ15,-.
Paul Eltzbacher, *Anarchisme*. Reprint in paperback van de Nederlandse vertaling uit 1903; 293 p.; inclusief verzendkosten ƒ29,50.
Eerste Jaarboek Anarchisme; 151 p.; inclusief verzendkosten ƒ12,50.
Anton Constandse, *De zelfvernietiging van het protestantisme*, een in 1926 verschenen kritische beschouwing van de godsdienst. Complete reprint in paperback; VIII + 120 pag.; inclusief verzendkosten ƒ15,-.
Anton Constandse, *De ellende der religie*. Reprint van brochure uit 1923; 20 p.; inclusief verzendkosten ƒ2,50.
Anton Constandse, *God is het kwaad*. Reprint van brochure uit 1924; 31 p.; inclusief verzendkosten ƒ3,50.
Anton Constandse, *Kan er een God zijn?*. Reprint van brochure uit 1927; 16 p.; inclusief verzendkosten ƒ2,50.
Anton Constandse, *Godsdienst opium voor het volk*. Reprint van brochure uit 1929; 15 p.; inclusief verzendkosten ƒ2,50.
Anton Constandse, *Nederland, God en Oranje*. Reprint van brochure uit 1932; 15 p.; inclusief verzendkosten ƒ2,50.
Hans Ramaer, *Het individualisme van Anton Constandse*. Tekst van de achtste Anton Constandselezing (1994) voor De Vrije Gedachte in brochurevorm; 22 p.; inclusief verzendkosten ƒ3,50.
Alle uitgaven te bestellen door storting op postrekening 4460315 van De AS te Moerkapelle.

Invullen en in gefrankeerde enveloppe opsturen naar adm. De AS,
pb 43, 2750 AA Moerkapelle

- **Ik word abonnee en stort ƒ37,50 op postgiro 4460315 van De AS in Moerkapelle voor het jaarabonnement 2001.**
- **Ik geef een jaarabonnement op De AS cadeau aan:**

Naam: . . . .

Adres: . . . .

Plaats/postcode: . . . .

Dit cadeau-abonnement betreft jaargang 2001. Ik betaal daarvoor ƒ37,50 via postgiro 4460315 van De AS te Moerkapelle.

Nieuwe abonnees, alsmede degenen die een cadeau-abo geven, ontvangen gratis een reprint van oude anarchistische brochures (zie hierboven), naar keuze 001-003, 004, 005, 006, 007 of 008.

Naam: . . . .

Adres: . . . .

Plaats/postcode: . . . . Ik kies reprint . . . .

Datum: . . . .   Handtekening: . . . .

JAN BÖRGER-BIBLIOTHEEK F I L O S O F I E
^^

BOEKEN/BROCHURES:

Jan Börger:
Het spookt in de Sint Jan! De filosofische
betekenis van het offer en de levenskunst. — *f* 39,50
Selectieve heruitgave van vroeg werk.
Biografie en inleiding: Wim de Lobel.
(1997, 356 blz. ISBN 90-76033-01-3)
De Kerstgedachte.
Een evangelisch wijsgerige formule. — *f* 15,00
(heruitgave 1997, 100 blz. ISBN 90-76033-02-1)

Wim de Lobel: (lezing)
Jan Börger, filosoof en anarchist — *f* 5,50
(1995, 25 blz. - bewerkte versie met notenapparaat)
Spiritueel anarchisme en de orde van de zelfbeteugeling.
Het universele principe - Arche anarchos estin. — *f* 15,00
(Bundel, 1999, 112 blz. geïll. ISBN 90-76033-04-8)

G.M. de Gelder:
Russische denkers. Tsaadajew; Chomjakow; Kirejewsky; Herzen;
Tolstoj; Dostojewsky; Solowjow; Berdjajew. (1934 168 blz. reprint 2000.) — *f* 20,00

Hans de Heer:
Oer-informatie. Een confrontatie van de moderne
natuurkunde met de filosofie van Jan Börger. — *f* 10,00
(1998, 50 blz. ISBN 90-76033-03)
Geest van stof. De Mnemocratische Evolutie
van het bewustwordingsproces. — *f* 15,00
(2000, 93 blz. ISBN 90-76033-06-4)

Michiel Wielema:
Ketters en verlichters. De invloed van het spinozisme en
wolffianisme op de verlichting in gereformeerd Nederland. — *f* 39,50
(Academisch proefschrift, 1999, ringband A-4
196 blz. ISBN 90-76033-05-6)
Prijzen inclusief porto

Bestellingen via de boekhandel of rechtstreeks bij de uitgever,

Jan Börger-Bibliotheek Postbus 43,
2750 AA MOERKAPELLE. Postgiro 77 0 36.
(Vanwege portokosten minimaal voor *f* 12,50 bestellen.)

Meer informatie zie website: http://www.ibizweb.nl/borger (ook verkoop)

ALTERNATIEVE BOEKENBEURS

Anarchistische en andere alternatieve uitgaven zijn te vinden op de boekenbeurs die op zaterdag 17 maart 2001 in Gent (België) wordt georganiseerd.
Bovendien zijn er lezingen, exposities en video's.
De alternatieve beurs is open van 10.00 tot 20.00 uur en wordt gehouden in het S.B.C., Nieuwland 62, Gent-centrum.
Info: e-mail: aboekenbeurs@hotmail.com.

Prijs *f10,50*